

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

A.QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Q.PIRMATOV., I.IKROMOV

XX ASR O'ZBEK ADABIYOTI

FANIDAN MA'RUZA MATNLARI

Oliy o'quv yurtlarining o'zbek filologiyasi
fakultetlari bakalavrluk bosqichi uchun

Jizzax – 2005

Ushbu qo'llanma respublikamizdagi oliy oquv yurtlarining o'zbek filologiyasi fakultetlari bakalavrlilik bosqichida o'tiladigan "Yangi o'zbek adabiyoti" fanidan birinchi martà tuzilgan ma'ruza matnlaridan iboratdir. Qo'llanma mazkur fan bo'yicha nashr etilgan dastur asosida yaratilgan bo'lib undagi dastlabki ma'ruzada Yangi o'zbek adabiyotining asosiy xususiyatlari, bosqichlari, shakllanishi va taraqqiyotining etakchi tamoyillari haqida ma'lumot berilgan. Qolgan ma'ruzalarda esa, Yangi o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga sezilarli hissa qo'shgan yigirma to'rt yozuvchi ijodi qisqacha tahlil qilingan. Har bir ma'ruzadan so'ng unga taalluqli badiiy va ilmiy asarlar ro'yxati tavsiya etilgan.

Tuzuvchi:

Filologiya fanlari nomzodi,
dots. U.Qosimov
Filologiya fanlari nomzodi
dots. I.Ikromov

Taqrizchi:

Filologiya fanlari doktori,
prof.U.Jumanazarov

A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti Ilmiy
Kengashining 2005 yil avgustdagi majlisi Qarori bilan nashrga tavsiya
etilgan. (-bayonnomà)

1. SO'Z BOSHI

Ma'lumki, mamlakatimizdagi oliy o'quv yurtlarining o'zbek filologiyasi fakultetlarida uzoq vaqtlardan beri "O'zbek adabiyoti tarixi" fani o'qitib kelinadi. Endilikda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan o'quv rejalariga ko'ra bu fanni butun bakalavrluk bosqichi, ya'ni to'rt yil mobaynida o'tish mo'ljallangan. Dastlabki uch kursda mazkur fanning "Mumtoz o'zbek adabiyoti tarixi", "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti tarixi" bo'limlari o'qitiladi. Bakalavrluk bosqichining IU kursida, ya'ni III-UIII semestrlar davomida ushbu fanning uzviy qismi, so'nggi bo'limi hisoblanuvchi "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" o'tiladi. Faqat nomining o'ziga qaralsa, "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" fani o'quv jarayoniga endi kiritilgandek, Yangidek tuyulishi mumkin. Aslida o'zbek filologiyasi fakultetlarida bu fan uzoq vaqtlardan beri o'qitib kelinadi. Faqat u turli davrlarda har xil nomlanib kelgan. Xususan, uzoq vaqtlar mobaynida mazkur fan "O'zbek sovet adabiyoti tarixi", so'nggi bir necha yil davomida esa "XX asr o'zbek adabiyoti tarixi" deb atalib kelindi. Endilikda aksariyat olimlar uni "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" deb nomlash to'g'riroq ekanligi haqidagi xulosaga kelmoqdalar. SHunga ko'ra yuqorida tilga olingan rasmiy hujjatlarda mazkur ilm tarmog'i "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" deb nomlangan.

"Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" fani o'zbek adabiyotining XX asr boshlaridan to shu kunlarga bosib o'tgan yo'lini va yirik namoyandalari ijodini qamrab oladi. Unda Yangi o'zbek adabiyotining asosiy xususiyatlariga oid mavzular bilan bir qatorda 24 yozuvchi, ya'ni Behbudiy, Avloniy, Hamza, Fitrat, Abdulla Qodiriy, CHo'lpon, Oybek, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Uyg'un, SHayxzoda, Mirtemir, YAshin, Zulfiya, Asqad Muxtor, Said Ahmad, O.YOqubov, P.Qodirov, E.Vohidov, A.Oripov, O'.Hoshimov, SH.Xolmirzaev, Rauf Parfi kabi adiblar ijodi o'rganiladi. Mazkur fan bo'yicha bakalavrluk bosqichi uchun N.Karimov, S.Mamajonov, B.Nazarov, U.Normatov, O.SHarafiddinov kabi yirik adabiyotshunos olimlarning "XX asr o'zbek adabiyoti tarixi" deb nomlangan Yangi darsliklari 1999 yilda bosilib chiqqanligini hisobga olib, auditoriyadagi ma'ruza, amaliy mashg'ulot va seminarlarda Yangi o'zbek adabiyotining asosiy xususiyatlariga oid mavzular bilan bir qatorda Hamza, Fitrat, Abdulla Qodiriy, CHo'lpon, Oybek, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, SHayxzoda, Mirtemir, Said Ahmad, O.YOqubov, E.Vohidov, A.Oripov, Rauf Parfi kabi yozuvchilar ijodini mufassal o'tish mo'ljallangan. Ushbu dasturga ko'ra qolgan 9 adib ijodini mustaqil ta'lim jarayonida o'rganish maqsadga muvofiq deb topildi. Rasmiy hujjatlarda belgilangan mustaqil ish davomida esa, alohida badiiy asarlar ustida suhbat, bahs, munozara, mutolaa, tahlil o'tkazish mo'ljallandi.

Ushbu dasturda rasmiy hujjatlardan kelib chiqib, 243 soat hajmidagi kurs 122 mavzuga bo'lindi. Faqat dastlabki kirish ma'ruzasi uchun bir soat, qolgan mavzularning har biriga esa, ikki soatdan ajratildi. Xuddi o'sha hujjatlarga tayanilgan holda ikki semestr davomida "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" fanidan 65 soat ma'ruza, 60 soat amaliy mashg'ulot, 10 soat seminar, 36 soat mustaqil ta'lim va 72 soat mustaqil ish o'tkazish belgilandi. Mavzular va ularga taalluqli soatlarni

belgilashda rasmiy hujjatlar bilan bir qatorda yuqorida tilga olingan Yangi darslik va fan bo'yicha 1997 yilda nashr etilgan hamda prof. O.SHarafiddinov, U.Normatovlar tomonidan tuzilgan dastur asos qilib olindi.

Fan bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlarni asosiy va qo'shimcha asarlar guruhiga bo'lishda mavzularning qay tarzda o'tilishi e'tiborda tutildi. CHunonchi, auditoriyadagi ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda yoritiladigan mavzularga oid adabiyotlar asosiy, mustaqil ta'lim jarayoniga ajratilgan mavzularga taalluqli asarlar esa qo'shimcha matnlar guruhiga kiritildi. Ushbu dasturda alohida yozuvchilarning badiiy asarlari bilan bir qatorda ularning ijodiga oid tanqidiy adabiyotlar ham tavsiya etildi.

1.1. O'qitish maqsadi va vazifasi: "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" fanini o'qitishdan bakalavrlilik darajasida bilimga va malakaga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlash maqsadi kuzatiladi. Mazkur fanni o'qitishning asosiy vazifasi XX asr o'zbek adabiyoti taraqqiyotining asosiy bosqichlari, qonuniyatlari, tamoyillari va yirik namoyandalari ijodi to'g'risida bilim berish hisoblanadi.

1.2. Fan bo'yicha talabalarning bilimiga, o'quviga va ko'nikmasiga qo'yiladigan talablar: prof. O.SHarafiddinov, U.Normatov tomonidan tuzilgan va 1997 yili "O'qituvchi" nashriyotida bosilgan "XX asr o'zbek adabiyoti tarixi" dasturi, N.Karimov, S.Mamajonov, B.Nazarov, U.Normatov, O.SHarafiddinovlarning hammuallifligida tayyorlanib, 1999 yilda "O'qituvchi" nashriyoti tomonidan dunyoga chiqarilgan "XX asr o'zbek adabiyoti tarixi" darsligi hajmida bilimga ega bo'lish, tavsiya etilgan ilmiy va badiiy adabiyotlarni o'qib chiqish, alohida adabiyot namunalarini ma'lum darajada tahlil qila bilish hamda ular yuzasidan mustaqil fikr yuritish, maktabda dars o'tish qobiliyati o'ttirish.

1.3. O'quv rejasidagi boshqa fanlar bilan aloqasi: "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" adabiyotshunoslik fanlaridan bo'lib, mamlakatimizdagi oliy o'quv yurtlarining o'zbek filologiyasi fakultetlarida o'qitiladigan "O'zbek adabiyoti tarixi" kursining uzviy davomi, alohida bo'limi hisoblanadi.

1.4. Fanni o'qitishdagi Yangi texnologiyalar: kino, televidenie, radiotexnika vositalaridan, kompyuterlardan foydalanish.

1.5. Fanni o'qitish semestrlari va uslubiy ko'rsatmalar: "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" fani oliy o'quv yurtlaridagi o'zbek filologiyasi fakultetlarida UII-UIII semestrlarda o'qitiladi. UII semestrda "Yangi o'zbek adabiyotining asosiy xususiyatlari" mavzuini, Hamza, Fitrat, Abdulla Qodiriy, CHO'lpon, Oybek ijodini o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi. UIII semestr esa Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, SHayxzoda, Mirtemir, Said Ahmad, O.YOqubov, E.Vohidov, A.Oripov, Rauf Parfi kabi adiblar ijodini o'tishga ajratiladi. YUqorida tilga olingan dasturga kiritilgan boshqa yozuvchilar, ya'ni Behbudiy, Abdulla Avloniy, Uyg'un, YAshin, Zulfiya, Asqad Muxtor, P.Qodirov, O'.Hoshimov, SH.Xolmirzaev kabi adiblar ijodini esa studentlarning mustaqil ta'lim olishi jarayonida o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Studentlarning mustaqil ish jarayonida esa XX asr o'zbek adabiyotining yirik namunalari, alohida asarlar ustida suhbat, munozara, bahs, mutolaa o'tkazish o'rinli bo'ladi.

1.6. Umumiy va ish turlari bo'yicha hajm: "Yangi o'zbek adabiyoti" fani uchun hammasi bo'lib 243 soat ajratilgan. SHundan 65 soatni ma'ruza, 60 soatni amaliy mashg'ulot, 10 soatni seminar, 36 soatni mustaqil ta'lim va 72 soatni mustaqil ish shaklida o'tish mo'ljallanadi. Mazkur soatlarning hammasini ikki semestrda teng taqsimlash lozim bo'ladi. Demak, har bir semestrda 32 (UII semestrda 33) soat ma'ruza, 30 soat amaliy mashg'ulot, 4 (UIII semestrda 6) soat seminar, 18 soat mustaqil ta'lim, 36 soat mustaqil ish o'tkazish zarur bo'ladi.

2. O'quv materiallarining mazmuni.

2.1. Fanning mazmuni:

UII semestr. Ma'ruzalar (33 soat):

- 1) Kirish (1 soat).
- 2) Yangi o'zbek adabiyoti taraqqiyotining etakchi tamoyillari (2 soat)
- 3) XX asr boshlaridagi o'zbek adabiyoti (2 soat)
- 4) 20-yillar o'zbek adabiyoti (2 soat)
- 5) 30-40-yillar o'zbek adabiyoti (2 soat)
- 6) 50-80-yillar o'zbek adabiyoti (2 soat)
- 7) Istiqlol va adabiyot (2 soat)
- 8) Hamza lirikasi va nasri (2 soat)
- 9) Hamza dramaturgiyasi (2 soat)
- 10) Fitrat lirikasi va nasri (2 soat)
- 11) Fitrat dramaturgiyasi (2 soat)
- 12) Abdulla Qodiriy ijodining ilk bosqichi (2 soat)
- 13) Abdulla Qodiriy romanlari (2 soat)
- 14) CHo'lpon ijodining ilk davri (2 soat)
- 15) CHo'lpon lirikasi (2 soat)
- 16) Oybek ijodining ilk davri (2 soat)
- 17) Oybek romanlari (2 soat)
- 18) UIII semestr. Ma'ruzalar (32 soat)
- 19) Hamid Olimjon lirikasi (2 soat)
- 20) Hamid Olimjon dostonlari (2 soat)
- 21) G'afur G'ulom she'riyati (2 soat)
- 22) G'afur G'ulom dostonlari (2 soat)
- 23) G'afur G'ulom nasri (2 soat)
- 24) Abdulla Qahhor hikoyalari (2 soat)
- 25) Abdulla Qahhorning qissa va romanlari (2 soat)
- 26) Abdulla Qahhor komediyalari (2 soat)
- 27) Maqsud SHayxzoda ijodi (2 soat)
- 28) Mirtemir ijodi (2 soat)
- 29) Said Ahmadning hikoya va qissalari (2 soat)
- 30) Said Ahmad romanlari (2 soat)
- 31) O.YOqubov qissalari (2 soat)
- 32) O.YOqubovning zamonaviy mavzudagi romanlari (2 soat)
- 33) O.YOqubovning tarixiy romanlari (2 soat)
- 34) E.Vohidov lirikasi (2 soat)

2.2. Amaliy (seminar) mashg'ulotlarining namunaviy mavzusi: UII semestr (amaliy mashg'ulot – 30 soat; seminar – 4 soat):

- 1) Hamza ijodining o'rganilishi (seminar – 2 soat)
- 2) Hamza va Fitrat asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 3) Hamza va Fitrat asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 4) Fitratning tanqidiy faoliyati, ijodining o'rganilishi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 5) Abdulla Qodiriyning 30-yillar ijodi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 6) Abdulla Qodiriy ijodining o'rganilishi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 7) CHo'lpon nasri (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 8) CHo'lpon dramalari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 9) CHo'lpon ijodining o'rganilishi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 10) Abdulla Qodiriy va CHo'lpon asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 11) Abdulla Qodiriy va CHo'lpon asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 12) Oybek lirikasi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 13) Oybek dostonlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 14) Oybek qissalari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 15) Oybek ijodining o'rganilishi (seminar – 2 soat)
- 16) Oybek asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 17) Oybek asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)

UIII semestr. (amaliy mashg'ulot – 30 soat, seminar – 6 soat):

- 1) Hamid Olimjonning urush yillaridagi ijodi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 2) Hamid Olimjon ijodining o'rganilishi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 3) G'afur G'ulom ijodining o'rganilishi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 4) Hamid Olimjon va G'afur G'ulom asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 5) Hamid Olimjon va G'afur G'ulom asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 6) Abdulla Qahhorning ilk ijodi (seminar – 2 soat)
- 7) Abdulla Qahhor ijodining o'rganilishi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 8) Abdulla Qahhor asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 9) Abdulla Qahhor asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 10) Said Ahmad komediyalari va ijodining o'rganilishi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 11) O.YOqubovning ilk ijodi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 12) O.YOqubov asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 13) O.YOqubov asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 14) E.Vohidov dostonlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 15) E.Vohidov pesalari va ijodining o'rganilishi (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 16) Said Ahmad va E.Vohidov asarlari (amaliy mashg'ulot – 2 soat)
- 17) A.Oripov ijodi (seminar – 2 soat)
- 18) Rauf Parfi ijodi (seminar – 2 soat)

2.3. Laboratoriya ishlarining namunaviy mavzusi: “Yangi o'zbek adabiyoti tarixi” fanidan laboratoriya ishlari o'tkazilmaydi.

2.4. Kurs loyiha (ish)larining namunaviy mavzusi va bajarilishiga uslubiy ko'rsatmalar: o'zbek filologiyasi fakultetlarining bakalavrluk bosqichidagi kurs va bitiruv ishlari mavzulari kafedra tomonidan har yili Yangilanib boriladi.

2.5. Mustaqil ta'lim mazmuni.

UII semestr:

- 1) Yangi o'zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish muammosi
- 2) Yangi o'zbek adabiyotida ijodiy metod masalasi
- 3) Yangi o'zbek adabiyoti va konfliktsizlik "nazariya"si
- 4) Behbudiy ijodi
- 5) Avloniy ijodi
- 6) Uyg'un ijodi
- 7) YAshin ijodi
- 8) Zulfiya lirikasi
- 9) Zulfiya dostonlari

UIII semestr:

- 1) Asqad Muxtor poeziyasi
- 2) Asqad Muxtor hikoya va qissalari
- 3) Asqad Muxtor romanlari
- 4) Asqad Muxtor dramalari va ijodining o'rganilishi
- 5) P.Qodirov romanlari
- 6) P.Qodirov qissalari
- 7) P.Qodirov tanqidiy faoliyati va ijodining o'rganilishi
- 8) O'.Hoshimov ijodi
- 9) SH.Xolmirzaev ijodi

2.6. Mustaqil ish mazmuni

UII semestr:

- 1) Bebudiyning "Padarkush" dramasi tahlili
- 2) Avloniyning "Turkiy guliston" asari ustida bahs
- 3) Hamza she'rlari mutolaasi
- 4) Hamzaning "Paranji sirlaridan bir lavha" dramasi tahlili
- 5) Fitratning "Abulfayzxon" tragediyasi haqida munozara
- 6) CHo'lpon she'rlari mutolaasi
- 7) CHo'lponning "Kecha va kunduz" romani tahlili
- 8) Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani yuzasidan bahs
- 9) Abdulla Qodiriyning "Kalvak mahzumning xotira daftaridan" asari ustida

munozara

- 10) Oybekning "Navoiy" romani tahlili
- 11) Oybekning "Qutlug' qon" romani ustida bahs
- 12) Oybek she'rlari mutolaasi
- 13) Hamid Olimjon she'rlari mutolaasi
- 14) Hamid Olimjonning "Muqanna" dramasi tahlili
- 15) G'afur G'ulom she'rlaridan o'qish
- 16) G'afur G'ulomning "SHum bola" qissasi va uning asosida tayyorlangan

kinofilm ustida munozara

- 17) Abdulla Qahhorning “Dahshat” hikoyasi ustida bahs
- 18) Uyg’un va Izzat Sultonning “Alisher Navoiy” dramasi tahlili

UIII semestr:

- 1) Maqsud SHayxzoda she’rlari mutolaasi
- 2) Maqsud SHayxzodaning “Mirzo Ulug’bek” tragediyasi muhokamasi
- 3) Mirtemir she’rlaridan o’qish
- 4) Mirtemirning “Surat” dostoni ustida bahs
- 5) YAshinning “Hamza” dramasi va romani muhokamasi
- 6) Zulfiya she’rlari mutolaasi
- 7) Zulfiyaning “Xotiram siniqlari” dostoni ustida bahs
- 8) Asqad Muxtorning “CHinor” romani muhokamasi
- 9) Asqad Muxtorning “Buxoroning jin ko’chalari” qissasi yuzasidan munozara
- 10) Said Ahmadning “Ufq” romani muhokamasi.
- 11) O.YOqubovning “Ulug’bek xazinasini” romani ustida bahs
- 12) O.YOqubovning “Ko’hna dunyo” romani muhokamasi
- 13) P.Qodirovning “Meros” qissasi yuzasidan munozara
- 14) P.Qodirovning “YUlduzli tunlar” romani muhokamasi
- 15) E.Vohidov she’rlari mutolaasi
- 16) E.Vohidovning “Ruhlar isyoni” dostoni ustida bahs
- 17) Abdulla Oripovning “Jannatga yo’l” dostoni muhokamasi
- 18) Rauf Parfi she’rlari mutolaasi

3. Informasion-uslubiy ta’minot

3.1. Asosiy adabiyot:

1) Karimov N., Mamajonov S., Nazarov B., Normatov U., SHarafiddinov O. XX asr o’zbek adabiyoti tarixi. Oliy o’quv yurtlarining bakalavrlilik bosqichi uchun darslik. T., “O’qituvchi”, 1999

2) Hamza asarlari:

To’la asarlar to’plami. Besh jildlik. T., “Fan”, 1988-1989.

3) Hamza ijodi haqida:

YOqubov H. H.H.Niyoziyning ijodiy metodi va uslubi. T., “Fan”, 1989

Qayumov L. Hamza. T., “Yosh gvardiya”, 1989

Qayumov L. Saylanma. Ikki jildlik. T., G’.G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1981-1983

4) Fitrat asarlari:

CHin sevisht. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1997

5) Fitrat ijodi haqida:

Qosimov B. Fitrat. “SHarq yulduzi”, 1992, № 10

G’aniev I. Fitrat. E’tiqod. Ijod. T., “Kamalak”, 1994

G’aniev I. Fitratning tragediya yaratish mahorati. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1994

6) Abdulla Qodiriy asarlari:

“O’tgan kunlar”, “Mehrobdan chayon”. Romanlar. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1992

Obid ketmon. T., O’zadabiynashr, 1960

- Kichik asarlar. T., O'zadabiynashr, 1969
- 7) Abdulla Qodiriy ijodi haqida:
 Normatov U. Qodiriy bog'i. T., "YOzuvchi", 1995
 Qo'shjonov M. O'zbekning o'zligi. T., "Fan", 1994
- 8) CHo'lpon asarlari:
 Asarlar. Uch jildlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1994-1995.
- 9) CHo'lpon ijodi haqida:
 SHarafiddinov O. CHo'lpon. T., "CHo'lpon", 1991
 SHarafiddinov O. CHo'lponni anglash. T., "YOzuvchi", 1994
 Karimov N. CHo'lpon. T., "Fan", 1991
- 10) Oybek asarlari:
 Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. T., "Fan", 1990-1995
- 11) Oybek ijodi haqida:
 YOqubov H. Adibning mahorati. T., O'zadabiynashr, 1966
 Qo'shjonov M. Oybek mahorati. T., O'zadabiynashr, 1965
 Karimov N. Oybek. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1985
- 12) Hamid Olimjon asarlari:
 Mukammal asarlar to'plami. Besh jildlik. T., "Fan", 1975-1984
- 13) Hamid Olimjon ijodi haqida:
 Karimov N. Hamid Olimjon. T., "Yosh gvardiya", 1990
 Karimov N. Hamid Olimjonning poetik mahorati. T., "Fan", 1964
 Mamajonov S. SHoir dunyosi. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1972
- 14) G'afur G'ulom asarlari:
 Asarlar. 12 tomlik. T., "Fan", 1970-1978
- 15) G'afur G'ulom ijodi haqida:
 Mamajonov S. SHoir va zamonaviylik. T., "Fan", 1963
 Mamajonov S. G'afur G'ulom prozasi. T., "Fan", 1966
 Mamajonov S. Uslub jilolari. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1972
 SHukurov N. G'afur G'ulomning lirik poeziyadagi mahorati. T., "Fan", 1966
- 16) Abdulla Qahhor asarlari:
 Asarlar. Besh jildlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1987-1989
- 17) Abdulla Qahhor ijodi haqida:
 SHarafiddinov O. Abdulla Qahhor. T., "Yosh gvardiya", 1988
 Qo'shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. T., G'.G'ulom nashriyoti, 1984
 Sanjar Sodiq. So'z san'ati jozibasi. T., "O'zbekiston", 1996
- 18) SHayxzoda asarlari:
 Asarlar, 6 tomlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1969-1974
- 19) SHayxzoda ijodi haqida:
 Zokirov M. Maqsud SHayxzoda. Adabiy-tanqidiy ocherk. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1969.
 G'afurov I. O'rtoq shoir. Maqsud SHayxzoda. ijodiyoti. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1975.
- 20) Mirtemir ijodi haqida:
 Azizov Q. Mirtemir. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1969

- Xalilov T. Mirtemir mahorati. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1980.
- SHarafiddinov O. Mirtemir. "Birinci mo''jiza" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1979
- G'afurov I. Ona yurt kuychisi. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1970
- 21) Said Ahmad asarlari:
- Saylanma. Uch tomlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1980-1981
- Jimjitlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1989
- 22) Said Ahmad ijodi haqida:
- Normatov U. Said Ahmad. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1971
- G'afurov I. Prozaning shoiri. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1981
- 23) O.YOqubov asarlari:
- Saylanma. Uch tomlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1985-1987.
- Diyonat. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1978
- 24) O.YOqubov ijodi haqida:
- Rasulov A. Tiniqlik. "Yangi zamon – Yangi qahramon" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1976
- Qo'shjonov M. Qalb pokligi. "Saylanma". Ikki tomlik. 1-tom. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1982
- SHarafiddinov O. Ijod dovonlari osha. "Birinci mo''jiza" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1979
- Xudoyberganov N. Parvoz davom etadi. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1980
- 25) E.Vohidov asarlari:
- Saylanma. Ikki tomlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1986
- Iztirob. T., "O'zbekiston", 1992
- YAxshidur achchiq haqiqat. T., "Nur", 1992
- 26) E.Vohidov ijodi haqida:
- Normatov U. Zamon va zamin tashvishlari. "Yoshlik", 1976, № 7
- Xudoyberganov N. Dovonlardan dovonlarga. "Haqiqat yog'dulari" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1984
- Inog'omov R. SHoirlik qismati. T., Universitet, 1999.
- 27) A.Oripov asarlari:
- Yillar armoni. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1986
- Haj daftari. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1996
- Saylanma. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1997
- 28) A.Oripov ijodi haqida:
- SHarafiddinov O. SHe'riyat – qalb yolqini. "Hayot bilan hamnafas" kitobida. T., "Yosh gvardiya", 1983
- Qo'shjonov M. Onajonim – she'riyat. T., "O'qituvchi", 1984
- G'afurov I. SHe'riyat - kurashchanlik demak. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1984
- Qo'shjonov M. Suvon Meli. Abdulla Oripov. Adabiy portret. T., "Fan", 2000.
- 29) Rauf Parfi asarlari:
- Sabr daraxti. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1986

- Turkistonni kimlar sevmaydir? “Jahon adabiyoti”, 1998, № 1
- 30) Rauf Parfi ijodi haqida:
Akramov B. Ruhiyat musavviri. “SHarq yulduzi”, 1994, № 1-2
Akramov B. Ruhiy xilqat timsollari. “O’zAS”, 1998 yil 13 noyabr
- 3.2. Qo’shimcha adabiyot:
- 1) Behbudiy asarlari:
Tanlangan asarlar. T., “Ma’naviyat”, 1998
- 2) Behbudiy ijodi haqida:
Qosimov B. Maslakdoshlar. “SHarq” nashriyot-matbaa konsernining bosh tahririyati
Turdiev SH. “Padarkush” fojeasi haqida. “SHarq yulduzi”, 1989, 1 5
Aliev A. Mahmudxo’ja Behbudiy. T., “YOzuvchi”, 1994
- 3) Avloniy asarlari:
Tanlangan asarlar. T., “Ma’naviyat”, 1998
- 4) Avloniy ijodi haqida:
Milliy uyg’onish. T., “Universitet”, 1993
Qosimov B. Abdulla Avloniy. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1979
Boboxonov A., Maqsumov M. Abdulla Avloniy. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1966
- 5) Uyg’un asarlari:
Asarlar. 6 tomlik. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1974-1978
- 6) Uyg’un ijodi haqida:
Abdusamatov H. Hayot qo’shig’i. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1984
Ahmadjonova K. Uyg’un – lirik shoir. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1979
Qoraev T. Uyg’un mahorati. T., “Fan”, 1984
- 7) Komil YAshin asarlari:
Asarlar, 6 tomlik. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1978-1980
- 8) YAshin ijodi haqida:
Rahmonov M. YAshinning teatrchilik faoliyati. T., “Fan”, 1967
YAshinning ijodiy yo’li (Maqolalar to’plami). T., “Fan”, 1963
Abdusamatov O’., Samadov M. Komil YAshin. “Toshkent” badiiy adabiyot nashriyoti, 1964
- 9) Zulfiya asarlari:
Asarlar. Uch jildlik. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1983-1986
- 10) Zulfiya ijodi haqida:
Akbarov A. Zulfiya. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1983
SHarafiddinov O. Qalbimizga yaqin shoir. “Adabiy etyudlar” kitobida. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1968
Qayumov L. SHoira Zulfiya. T., O’zadabiynashr, 1965
- 11) Asqad Muxtor asarlari:
Asarlar. 4 tomlik. T., G’.G’ulom nomidagi nashriyot, 1980-1983
- 12) Asqad Muxtor ijodi haqida:
Sayimov B. Asqad Muxtor prozasi. T., “Fan”, 1969

SHarafiddinov O. Ijodning katta yo'lida. "Birinchi mo'jiza" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1979

Tog'aev O. Asqad Muxtor. "Toshkent" badiiy adabiyot nashriyoti, 1966

13) Pirimqul Qodirov asarlari:

Saylanma. Uch jildlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1987-1988

Avlodlar dovoni. T., G'. G'ulom nomidagi nashriyot, 1989

14) Pirimqul Qodirov ijodi haqida:

SHermuhamedov P. Pirimqul Qodirov. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1983

15) O'tkir Hoshimov asarlari:

Saylanma. Ikki jildlik. T., "SHarq", 1993

Bahor qaytmaydi. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot

16) O'tkir Hoshimov ijodi haqida:

Normatov U. Faryod. "O'zAS", 1992 yil 14 avgust

Rasulov A. Ijodning sirli ibtidosi. "Yoshlik", 1991, ¹ 12

17) SH.Xolmirzaev asarlari:

O'n sakkizga kirmagan kim bor? T., "Yosh gvardiya", 1965

So'nggi bekat. T., "Yosh gvardiya", 1976

Bodom qishda gulladi. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1986

Qil ko'prik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1984

18) SH.Xolmirzaev ijodi haqida:

Normatov U. O'ziga xoslik sirlari. "Nasrimiz an'analari" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1980

Sanjar Sodiq. Hozirgi o'zbek adabiyoti. T., "O'zbekiston", 1992

3.3. Informasion texnika vositalari: "Yangi o'zbek adabiyoti tarixi" fanini o'zlashtiruvchi student tavsiya etilgan asosiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan bir qatorda radio, televidenie orqali beriladigan adabiy eshittirishlarni, shuningdek, "Jahon adabiyoti", "Sharq yulduzi", "Yoshlik", "O'zbek tili va adabiyoti" jurnallarini, "O'zbekiston adabiyoti va san'ati", "Yozuvchi" gazetalarini muntazam sur'atda kuzatib borishi zarur bo'ladi. Bundan tashqari talaba chet ellarda chiqadigan adabiy gazeta va jurnallarni ham o'qish imkoniyatiga ega bo'lsa, rus hamda ingliz tillaridagi nashrlar juda katta naf keltirishi mumkin.

**YANGI O'ZBEK ADABIYOTI FANIDAN
OLIY O'QUV YURTLARINING O'ZBEK FILOLOGIYASI
FAKULTETLARI BAKALAVRLIK BOSQICHI
UCHUN MA'RUZA MATNLARI**

1-ma'ruza
**YANGI O'ZBEK ADABIYOTINING ASOSIY
XUSUSIYATLARI**

R e j à:

1. XX àsr o'zbek àdàbiyotini nomlash màsàlasi.
2. Mumtoz o'zbek àdàbiyoti va XX àsr so'z sà'n'ati.
3. Yangi o'zbek àdàbiyotidà dunyoviy màzmunning yetàkchi o'ringà chiqishi
4. Yangi o'zbek àdàbiyotidà evropàchè so'z sà'n'ati yaràtishgà intilish tàmoyilining yuzàgà kelishi va rivoji.
5. Yangi o'zbek àdàbiyotidà reàlistik tàsvir metodi va uslubining màydongà kelishi.
6. Yangi o'zbek àdàbiyotidà jànr va shàkllàr evolyutsiyasi.
7. Yangi o'zbek àdàbiyotidà tilning zàmonàviylàshuvi.
8. Yangi o'zbek àdàbiyoti tàrixini dàvrlàshtirish prinsiplàri va tàràqqiyotining àsosiylàr bosqichlàri.
9. Yangi o'zbek àdàbiyoti tàrixining mà'rifàtpàrvàrlík, jàdidchilik yoki milliy uyg'onish bosqichi.
10. Yangi o'zbek àdàbiyoti rivojining reàlizm bosqichi.
11. XX àsrning 30-50-yillàridàgi o'zbek àdàbiyoti.
12. XX àsr 60-80-yillàridàgi o'zbek àdàbiyoti.
13. Milliy istiqlol dàvri o'zbek àdàbiyoti.
14. G'arb so'z sà'n'ati va hozirgi o'zbek àdàbiyoti.

Tàyanh tushunchàlàr

“Yangi o'zbek àdàbiyoti”, “Mà'rifàtpàrvàrlík àdàbiyoti”, “Milliy uyg'onish dàvri àdàbiyoti”, “Jàdid àdàbiyoti”, “Sovet àdàbiyoti”, “Reàlizm metodi”, “Sotsiàlistik reàlizm metodi”, “Romàntizm metodi”, “Dràmà”, “Tràgediya”, “Komediya”, “Romàn”, “Dunyoviy àdàbiyot”, “Ilohiy màzmondàgi àdàbiyot”, “Milliy istiqlol dàvri àdàbiyoti”, “Modernistik àdàbiyot”, “Obràzli àks ettirish uslubi”, “Uslubiy ràng-bàrànglik”, “Individuàl mànerà”, “Yozuvchining o'zigà xosligi”, “Detektiv àdàbiyot”, “Àdàbiyot tàrixini dàvrlàshtirish prinsiplàri”, “Yangi o'zbek àdàbiyoti tàràqqiyotining àsosiylàr bosqichlàri”, “Tilning zàmonàviylàshuvi”.

Yangi o'zbek àdàbiyotining àsosiylàr xususiyatlàri

XX àsr o'zbek àdàbiyoti qàriyb ming yillik tàrixiy yo'lni bosib o'tgàn mumtoz so'z sà'n'atimizning uzviy dàvomi sifàtidà dunyogà keldi. Undàn àvvàlgi o'zbek àdàbiyoti o'z tàràqqiyotidà ikki kàttà bosqichdàn o'tgàn edi. Birinchi bosqich VII-XI àsrlàrdàgi Islom dinigàchè bo'lgàn turkiy tillàrdà yaràtilgàn àdàbiyotni qàmràb olishi bilàn xàràkterlàràdi. Ikkinchi bosqich esà XII-XIX àsrlàrdà Islom màfkuràsi tà'siridà vujudgà kelgàn o'zbek àdàbiyotini o'z ichigà olàdi. Demàk, XX àsr o'zbek àdàbiyoti so'z sà'n'atimiz rivojidàgi uchinchi bosqichni tàshkil etàdi. So'nggi yillàrdà XX àsr o'zbek àdàbiyotini qàndày nomlash To'g'risidà munozàràlàr qizib ketdi va bu xusudà màtbuotdà turli-tumàn tàkliflàr o'rtàgà tàshlàndi. Judà ko'p nomlàr oràsida “Yangi o'zbek àdàbiyoti”

àtàmàsi hám ilgàri surildiki, u màzkur dàvrdaǵi so'z sà'n'atimiz tàràqqiyoti mohiyatigà, tàbiàtigà, fikrimizchà, hàmmàdàn ko'rà mosroq kelàdi. Hozirgàchà màzkur nomni bir qànchà tànqidchi vâ àdàbiyotshunoslâr qo'llàdilâr. Ulàrning hàmmàsini eslàb o'tirmàsàn, bu xusudàǵi fàqàt bittà nufuzli mulohàzàni, ya'ni etuk tànqidchimiz Ozod SHàràfiddinovning so'zlàrini ko'chirib keltirish yetàrli bo'làdi. Munàqqid CHO'lponning àdàbiy-tànqidiy qàràshlàrini tàhlil qilà turib, shundày deb yozàdi: "SHundày qilib, Yangi o'zbek àdàbiyotini yaràtish màsàlasi CHO'lponning 20-yillàrdàǵi bir nechà màqolàlàridà, jumladàn, "Ulug' hindi" dà ànchà to'liq ifodàlàngàn".

Biron dàvr àdàbiyotini "Yangi" deb àtàsh uchun uning ilgàrigi dàvrlâr so'z sà'n'atidà uchramàydigàn belgilàri, tà moyillàri bo'lishi zàrur. XX àsr o'zbek àdàbiyoti ànà shundày judà ko'p Yangi belgilàrgà egà edi. Uning Yangiligidàn dàlolàt beruvchi birinchi xususiyati shundàn iboràt ediki, XX àsr o'zbek so'z sà'n'ati dunyoviy àdàbiyot sifàtidà màydongà chiqdi. Ungà qàdàr bizning tàriximizdà to'là mà'nodàǵi dunyoviy àdàbiyot bo'lmàgàn. To'g'ri, deyarli shu pàytgà qàdàr XIV-XV àsrlàrdàǵi o'zbek àdàbiyoti "Dunyoviy àdàbiyot" deb kelinàr edi. Fàqàt bu àtàmà o'shà dàvr àdàbiyotigà mutlàqo mos kelmàydigàn, noto'g'ri qo'llàngàn termin hisoblànàdi. CHunki XIV-XV àsr o'zbek so'z sà'n'atidà, xususan, uning cho'qqisi bo'lgàn Àlisher Nàvoiy ijodidà dunyoviy ruh emàs, bàlki ilohiy màzmun etàkchilik qilàdi.

CHinàkàm o'zbek dunyoviy àdàbiyoti fàqàt XX àsrdà màydongà keldi. Bu àdàbiyotning dunyoviyliǵi, dàstàvvàl, shu bilàn belgilànàdikiki, undà olàm, inson vâ uning hàyoti fàqàt ilohiyot bilàn bog'liqlikdà emàs, bàlki ilm-fàn yutuqlàri, borliq to'g'risidàǵi tàbiàtshunoslik qonuniyatlàri àsosidà tàlqin qilinà boshlàndi. Bunday tàlqin xàlqqà tushunàrli bo'lishi uchun Yangi o'zbek àdàbiyotining boshlovchilàri, birinchi nàvbàtdà, kitobxonning o'zi bilimli bo'lishi, ilm-fànniǵi àhàmiyatini yetàrlichà ànglàb olishi zàrur deb hisoblàdilâr. Ulâr àksàriyat àsàrlàrining màrkàzìgà bilimli odàm bàxtgà erishuvi hàqidàǵi g'oyani qo'ydilâr.

Yangi o'zbek àdàbiyotini boshlovchi bàrchà yozuvchilâr, xususan, Hámzà, CHO'lpon, Àdullà Qodiriy, Fitràt, Behbudiy, Sàdriddin Àyniy, Àvloniy, Mirmuhsin SHermuhàmedov vâ boshqàlâr deyarli birdànigà, lekin hàr xil ohàngdà mà'rifàtpàrvàrlik g'oyalàrini kàttà ehtiros ilà tàrg'ib qildilâr. SHungà ko'rà Yangi bàdiiy ijod dàstlàb mà'rifàtpàrvàrlik àdàbiyoti shàklidà yuzàgà chiqdi. Màzkur àdiblâr endi uyg'onàyotgàn millàtni bàxtli hàyotgà olib chiqishning àsosiylar quròli deb ilm-fànni, mà'rifàtni hisoblàdilâr. SHu sababli ular xalq ongìgà mà'rifat urug'larini sochishgà shoshildilar. Natijada mazkur adiblar mà'rifatparvarlik g'oyalarini, ko'pincha, yuksak san'atkorlik bilan emas, balki tezroq va oddiyroq shakllarlarda jar solib aytishgà intildilar. Balki shuning uchun bo'lsa kerak, mà'rifatparvarlik bosqichidagi o'zbek adabiyotida ijodiy izlanishlarning muayyan samaralari bo'lsa-da, juda katta badiiy kashfiyotlar deyarli uchramaydi.

Yangi o'zbek àdàbiyotining shàklànish dàvridà ilohiyotdàn dunyoviylik tomon burilish yanà shundà ko'ringàn ediki, undà bà'zi eskirgàn diniylar urf-odàtlàrgà boshqàchàroq nàzàr tàshlàshgà, àniqroqi, tànqidiy nigoh bilàn àks ettirishgà urinishlâr bo'ldi. Fikrimizning dàlili sifàtidà Hámzàning "Zàhàrli hàyot"

dràmàsini eslàsh kifoya. Undà otà-onàning mà'rifàtsizligi oqibàtidà Yosh và go'zàl qiz Màryamxon àzàliy urf-odàtgà ko'rà qàri eshongà nàzirà qilinàdi. Sevgilisi Màhmudxon qànchà urinmàsin, uni qutqàrà olmàydi. Oqibàtdà ikkàlà Yosh hàlok bo'làdi. SHu voqeà yordàmida dràmàturg ilmsizlik và qizlàrni nàzirà qilishdek eski ràsm-rusumlàr kishilàrni bàxtsiz qilàyotgànligi to'g'risidàgi g'oyani ifodàlàydi.

XX àsr o'zbek àdàbiyotining Yangiligini ko'rsàtuvchi àsosiyl belgilàrning ikkinchisi shundàki, undà ilgàrilàr hech bir àsrdà ko'rilmàgàn jànlàr và shàkllàr Evropà màdàniyatidàn qàbul qilib olindi. Xususàn, Yangi o'zbek àdàbiyotidà 1911 yildàyoq Behbudiyning "Pàdàrkush" àsàri timsolidà dràmà jànrì màydongà keldi. Keyinroq esà Hàmzàning "Pàrànji sirlàridàn bir làvhà" và Fitràtning "Àbulfàyzxon" dràmàlari singàri bu jànrning g'oyat mukàmmàllàshgàn nàmunàlari, Àdullà Qàhhor, Màqsud SHàyxzodà ijodidà esà komediya hàmdà tràgediya kàbi muràkkàb shàkllàr yaràtildi. O'zbek àdàbiyotidà XX àsrdà vujudgà kelgàn romàn, povest, hikoya singàri jànlàr hèm uning uchun Yangilik hisoblànàdi. Ming yillik tàrixgà egà bo'lgàn o'zbek she'riyatidà hèm XX àsrdà tub burilish yuz berdi. Undà ko'p àsrlàr dāvomidà qo'llànib kelgàn àruz o'rnini bàrmoq và erkin vāzn egàllàdi. Tur và shàkllàr Yangilànishi mànzàràsi to'liqroq bo'lishi uchun XX àsrdà àdàbiyotni tàhlil và tàlqin etuvchi hàqiqiy o'zbek professionàl tànqidchiligi màydongà kelgànligini hèm eslàb o'tish o'rinli bo'làdi.

XX àsrdà Yangi o'zbek àdàbiyoti tug'ilgànligini ko'rsàtuvchi eng muhim belgilàrdàn yanà biri shundàki, bu dāvrdà ilgàrigi so'z sà'n'àtimizdà sirà uchramàgàn, tàsvir uslubi và ijodiy metod vujudgà keldi. Bungà iqror bo'lmoq uchun fàqàt bittà àsàrni, ya'ni yozuvchi Àdullà Qodiriyning "Uloqdà" hikoyasini tàhlil qilib ko'rish kifoya.

1916 yildà yozilgàn "Uloqdà" nomli hikoyasidà yozuvchi bàyongà àsoslàngàn tàsvir uslubidàn butunlày uzoqlàshàdi. Àdullà Qodiriyl hikoyadà o'zi ifodà qilmoqchi bo'lgàn g'oyani mutlàqo so'zlàb bermàydi, ungà ishorà hèm qilmàydi, birontà tà'kid hèm qo'llàmàydi. Umumàn, g'oyaviy yo'nàlishi jihàtidàn, ya'ni ruhàn "Uloqdà" hikoyasi Àdullà Qodiriyning dastlàbki àsàrlàrigà qismàn yaqin tursà-dà, tàsvir uslubigà ko'rà ulàrdàn keskin fàrqlànàdi. Hikoyadà, àsosàn, uloq mànzàràsi tàsvirlàngànligi hisobgà olinsà, ya'ni àsàrgà yuzàki yondàshilsà, undà mà'rifàtpàrvàrlik ruhi yo'qdek tuyulàdi. Àslidà hikoyadà bunday ruh bor. Fàqàt muàllif uni mutlàqo qàyd qilmàydi, kimningdir tilidàn tà'riflàràydì. Kitobxon àsàrdà qismàn bo'lsà-dà, mà'rifàtpàrvàrlik ruhi màvjudligini uning butun màzmunidàn, mohiyatidàn ilqàb olishi, keltirib chiqàrishi zàrur bo'làdi. Buning sàbàbi shundàki, yozuvchi o'zigà qàdàr o'zbek àdàbiyotidà deyarli uchramàgàn usuldàn, ya'ni Evropàdà tug'ilgàn reàlistik metodgà xos bàdiyy in'ikos etish uslubidàn foydàlànàdi. Àvvàlo, u g'oyasini àytib bermàslìk, bàyon qilmàslìk uchun hikoyani o'z tilidàn emàs, bàlki boshqà bir personàj, ya'ni birinchi shàxs tilidàn olib boràdi.

YOzuvchi uloqning fojiàviy oqibàtigà àlohidà urg'u beràdi. U go'yo odàmlàrgà: "Xàlqimiz ilmsiz, mà'rifàtsiz bo'lgànì uchun o'z vāqtini uloq singàri bemà'ni o'yinlàrgà sàrflàydì. Uloq esà kishilàrgà bàxtsizlik keltiràdi. Àgàr ulàr o'z vāqtlàrini mà'rifàt bilàn keràkli ishlàrgà sàrflàsàlār, bàxtli hàyotgà erishàdìlār", -

degan g'oyani anglatmoqchi bo'ladi. Faqat bu g'oya hikoyaning hech yerida ochiqdan-ochiq aytilmaydi. YOzuvchi ham, qahràmon ham bu g'oyani jar solib bayon qilmaydilar. Ma'rifàtpàrvàrlík g'oyasi hikoyaning ruhidan, mazmunidan, mohiyatidan, obràzli tàbiàtidàn kelib chiqadi. Demak, bàdiy in'ikos etish uslubi yozuvchiga o'z g'oyasini ifodalashda bayonchilikdan, deklarativlikdan qutilishga imkon bergan.

Hikoyaning tili ham realistik uslubga mos keladi. Asarni deyarli butunicha hozirgi o'zbek tilida yozilgan deyish mumkin.

SHunday qilib, tasvirning boshdan-oyoq bàdiy àks ettirish uslubiga asoslanganligi, sharoit va insonning o'zaro muvofiqlikda gavdalantirilganligi, qahràmon ruhiy dunyosining voqealar oqimiga mos ravishda ochilganligi, o'ylangan g'oyaning faqat san'at vositalari orqali ifodalangan hamda zamonaviy tilning mazkur maqsadga mahorat bilan bo'ysundirilganligi – bularning hammasi "Uloqda" hikoyasi chinakam realistik metodda yozilganligini ko'rsatadi. Demak, "Uloqda" hikoyasi bilan o'zbek adabiyoti uchun Yangi bo'lgan ijodiy metod tug'ilgan.

Keyinchalik xuddi shu realizm yo'lidàn borib, o'zbek adabiyoti 20-yillarda muayyan yutuqlarga erishdi. Balki o'zbek adabiyoti muttasil shu yo'ldàn borganda, uning muvaffaqiyatlari yana ming chandon ulkan bo'lishi mumkin edi. Afsuski, o'zbek adabiyotining keyingi yo'li bir xilda ravon va silliq kechmadi. Vaqtlar o'tishi bilan u turli-tumàn ko'chalarga kirib chiqdi.

SHu tariqa gap Yangi adabiyotning taraqqiyot yo'llari, bosqichlari va so'z san'ati tarixini davrlashtirish prinsiplari masalasiga kelib taqaldi. Hozir XX asr o'zbek adabiyoti tarixini davrlashtirish yuzasidan turli-tumàn takliflar ilgari surilmoqda. Bunday rang-baranglik adabiy taraqqiyotga har xil nuqtai nazardàn yondashish oqibatida yuzaga kelmoqda. Odàtda, adabiyotimiz tarixini davrlashtirishda ikki muhim prinsipga amal qilinàr edi. Adabiyot tarixi, birinchidan, ijtimoiy taraqqiyot yo'li bilan bog'liq ravishda davrlashtirilsa, ikkinchidan, bàdiy ijodning ichki rivojlanish qonuniyatlari ga ko'ra bosqichlarga bo'linàr edi. Faqat uzoq yillar mobaynida birinchi prinsipga haddàn ortiq darajada e'tibor berib kelindi. Natijada, adabiyotimiz tarixiga jamiyat taraqqiyoti bosqichlarini sun'iy ravishda ko'chirish hollari ham ro'y berdi. Adabiyot rivojiga ijtimoiy o'zgarishlarning muayyan ta'sir ko'rsatishini butunlay inkor qilish mumkin emàs. SHu bilan birga ijtimoiy taraqqiyot bilan adabiy rivojlanishni aynanlashtirish ham to'g'ri bo'lmaydi. Demak, adabiyot tarixini davrlashtirishda bàdiy ijodning ichki taraqqiyot qonuniyatlari ni ko'proq hisobga olish ijobiyroq samaralar beradi. SHu nuqtai nazardàn yondoshib, Yangi o'zbek adabiyoti tarihini quyidagi besh bosqichga bo'lish va o'rganish mumkin:

1. Ma'rifàtpàrvàrlík bosqichi. Bu bosqich o'z ichiga XX asr boshlaridan 1916 yilgacha, ya'ni "Uloqda" hikoyasi yaratilguncha bo'lgan davrni qamrab oladi. Mazkur ilk bosqich adabiyotimizning dunyoviy mazmun tomon burilishi, ma'rifàtpàrvàrlík ruhining yetakchiligi, g'oyaviy pafosning kuchliligi, bàdiylikning zaifligi va an'anaviy she'riyat turlari ilà bir qatorda drama, roman

singari jänrlarning embrional shakllari maydonga kelishi kabi belgilar bilan xarakterlanadi.

2. Realizm bosqichi. Bu davr 1916 yildan, ya'ni "Uloqda" hikoyasi bilan boshlanib, 1932 yilgacha bo'lgan muddatni qamrab oladi. Ko'rinadiki, mazkur bosqich Oktyabr to'ntarishidan keyin yuzaga kelgan sovet adabiyoti bilan birlashib ketadi. SHunday bo'lsa-da, mazkur bosqichda sotsialistik realizm metodi maydonga kelganligi to'g'risida gapirib kelinganligi mutlaqo mantiqsiz va gayri ilmiy hodisa bo'lgan. Uzoq yillar mobaynida Hamzaning "Boy ila xizmatchi" dramasi, hech shubhasiz, sotsialistik realizm asari sifatida talqin qilib kelinar edi. Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani esa ko'plab munozarlarda zo'r berib shu metod doirasiga tortilar edi. Sotsialistik realizm metodining atamasi va nazariyasi esa 1932 yildan keyin rasmiylashgan. Axir, nom-nishoni, nazariyasi ham bo'lmagan metod tug'ilishidan o'n-o'n besh yil avval uning namunasi yaratilishi mumkinmidi? Asos e'tibori bilan haqiqiy realizm yo'lidan borganligi sababli Yangi o'zbek adabiyoti mazkur bosqichda jiddiy badiiy kashfiyotlar bilan boyidi. Ular jumlasiga CHo'lponning "Uyg'onish", "Buloqlar", "Tong sirlari", "Soz" nomli she'riy to'plamlari, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani, Fitratning "Abulfayzxon", Hamzaning "Paranji sirlaridan bir lavha" singari dramalari kiradi. Albatta, bular bilan bir qatorda Yangi zamoni qurug' madh etuvchi, nochor asrlar ham yaratildi. Mazkur bosqich tajribasi realizmning hayotbaxsh prinsiplari asosida yozilgan asrlar adabiyot tarixining va xalqning chinakam mulki, boyligi bo'lib qolishini yana bir karrà tasdiqladi.

Bu o'rinda tabiiy ravishda: "Xo'sh, tanqidchilar ko'p tilga oladigan realizm prinsiplarining o'zi nima? Ular qerdan olingan yoki kim tomonidan o'ylab chiqarilgan?" – degan savollar tug'ilishi mumkin. Realizm prinsiplarini hech kim o'ylab chiqarmagan. SHu bilan birga ular osmondan ham tushgan emas. Realizm prinsiplari o'zini mazkur metod vakillari hisoblagan yozuvchilarning eng nodir kashfiyotlari tajribasini umumlashtirish, ularning barchasiga xos bo'lgan mushtarak xususiyatlarni aniqlash orqali yuzaga chiqarilgan. Xususan, adabiyotshunos S.M.Petrov "Realizm" nomli kitobida jahon adabiyoti tajribasini umumlashtirish natijasida mazkur metodning to'rtta asosiy prinsipi mavjudligini isbotlagan. Adabiyotshunos aniqlashicha, ular jumlasiga hayotni universal tasvirlash, ijtimoiy va psixologik determinizm (badiiy dalillash), tarixiylik hamda ob'ektivlik prinsiplari kiradi. Albatta, realistik asar yaratish uchun san'atkor shu prinsiplarni yodlab olib, ulardan qolip sifatida foydalanishi yoki hayot hodisalarini oldindan belgilangan tokchalarga joylab chiqishi shart emas. Jamiyat, tabiat, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini To'g'ri idrok etish va uning in'ikosi uchun obrazli, go'zal shakl topish aksariyat hollarda yuqoridagi prinsiplarning namoyon bo'lishiga yo'l ochgan. 20-yillar o'zbek adabiyotining yuqorida sanab o'tilgan eng yaxshi namunalarida ham realizm prinsiplari ularning mushtarak tomoni hamda muvaffaqiyatini ta'minlagan omillar sifatida namoyon bo'lgan.

Bu davr adabiyotida realizm tamoyillari bilan bir qatorda boshqa ijodiy metodlarga xos ayrim prinsiplar ham yuz ko'rsatgan. CHunonchi, Hamzaning "Jahon sarmoyasining oxirgi kunlari" dramasida hayotning birmuncha ko'tarinki

tasviri, ramzlarning nihoyatda mo'lligi, lirik va publisistik ruhning ustunligi, badiiy dalillashning zaifligi singari romantizm metodiga xos belgilar aniq sezilib turadi. Bu hol 20-yillar o'zbek adabiyotida rang-barang oqimlar, uslubiy yo'nalishlar va binobarin, ijod erkinligi uchun birmuncha qulay sharoit mavjud bo'lganligidan guvohlik beradi.

3. Sotsialistik realizm bosqichi. Bu bosqichga taxminan 1932 yildan 1954 yilgacha o'tgan davrni kiritish mumkin. Unda sotsialistik realizm metodining o'ylab chiqarilishi bilan adabiyot mavjud tuzum va hukmron mafkuraning oddiy targ'ibotchisiga, madhiyaboziga aylanib qoldi. Oqibatda bu adabiyotda realizm prinsiplari darz ketdi, hayot haqiqati chil-chil sindi. Bu davr o'zbek adabiyotida YOl'gonni rost, fojiani baxt, yovuzligu qirqinlarni insonparvarlik sifatida taqdim etish odati tusiga kirdi. Demak, mazkur bosqichda o'zbek adabiyoti yomon ko'chalarga, xatarli yo'llarga kirib qoldi va ketma-ket son-sanoqsiz zaif namunalar paydo qilaverdi. Biroq zimiston ko'chalarning qaysidir burchaklarida miltillagan nur ko'rgan va unga ergashgan yozuvchilar ham bo'ldi. Ular hukmron mafkura doirasida turib, asosiy metodning temir qoliplarini go'yo bildirmasdan buzib chiqishga va realizmning eng go'zal an'analari, prinsiplari izidan borishga intildilar. Faqat shunday hollardagina o'zbek adabiyoti ba'zi haqiqiy badiiy asarlarni bilan boyidi. Buning dalili sifatida Cho'lponning "Kecha va kunduz", Oybekning "Navoiy" romanlarini, G'afur G'ulomning "SHum bola" qissasini va urush yillaridagi lirikasini, Abdulla Qahhor hikoyalari hamda Uyg'un bilan Izzat Sultonning "Alisher Navoiy" dramasi eslash mumkin. Mazkur asarlarni mahorat bilan jasorat birlashtirgan choqda haqiqiy ijodiy kashfiyotlar uchun yo'l ochilishini isbotladi.

4. Sotsialistik realizmning ikkinchi bosqichi. Bu bosqich 1954 yildan 1991 yilgacha davom etadi. Odatda sovet adabiyoti tariqi davrlashtirilganda, 1956 yildagi KPSS XX s'ezdidan keyin uning taraqqiyotida Yangi bosqich boshlanganligi hamda mazkur davrda badiiy ijodning hayotiyli, g'oyaviyligi bilan badiylikning birligi masalalariga e'tibor ortganligi qayd qilinadi. Agar o'zbek adabiyoti taraqqiyotining ichki qonuniyatlarini ko'proq hisobga oladigan bo'lsak, unda Yangi bosqich 1954 yildan, aniqroqi, Abdulla Qahhorning "Og'riq tishlar" komediyasidan boshlanganligini e'tirof etish o'rinli bo'ladi. Buning sababi shundaki, ilgari bosqichda adabiyot, asosan, sotsializmni madh etish bilan band bo'lgan bo'lsa, "Og'riq tishlar" komediyasi so'z san'atimizda birinchi marta mavjud ijtimoiy tuzumning illatlari haqida ancha keskin va zaharxanda ohangda gapirish mumkinligini isbotladi. Xuddi shu asar bilan bog'liq holda va hayotda demokratiyaning ma'lum darajada chuqurlashuvi oqibatida hukmron metodning qoliplarini kengaytirish, ya'ni sotsialistik realizmni "ochiq sistema" sifatida tushunish haqidagi qarashlar paydo bo'ldi. Endi adabiyot go'yo sekin-sekin kasaldan qutilayotgan bemordek "sog'lom avlod" haqida ko'proq qayg'ura boshladi. Bular o'z-o'zidan adabiyotda realizm prinsiplarining chuqurlashuviga olib keldi. Oqibatda o'zbek adabiyotida muayyan voqea bo'lib qoladigan ijod namunalari maydonga keldi. Ular orasida Oybekning "Davrim jarohati", Mirtemirning "Surat" dostonlari, Erkin Vohidov va Abdulla Oripov she'riyati,

O.YOqubovning “Diyonàt”, “Ulug’bek òàzinàsi”, “Ko’hnà dunyo” romànlàri, P.Qodirovning “Meros” qissàsi, Màqsud SHàyxzodàning “Mirzo Ulug’bek” hàmdà Àbdullà Qàhhorning “Tobutdàn tovush” singàri pesàlari àdàbiyotimiz xàzinàsining mulki bo’lib qoldi. Xuddi shundày àsàrlàr tàjribàsi, umumàn, àdàbiy tàràqqiyotning o’zi và hukmron metod nàzàriyasining evolyutsiyasi sàn’atimiz qonuniy yoki tàdrijiy ràvishdà reàlizm tomon hàràkàt qilgànligidàn guvohlik beràdi. Lekin hàli sotsiàlistik reàlizmning hukmronligi butkul tugàmàgàn edi. CHunki Hàmid G’ulom, Mirmuhsin, Ibrohim Ràhim, Màqsud Qoriev, Ràmz Bobojon, Àkmàl Po’lèt singàri qàlàmkaçhlàr uning temir qoliplàrigà yopishib olib, àdàbiyotni o’tà nochor, yaroqsiz màshqlàri bilàn to’ldirib yuborgàn edilàr.

5. Milliy istiqlol bosqichi. Bu bosqich O’zbekiston mustàqillik yo’ligà kirgàn 1991 yildàn boshlàràdi hàmdà màmlàkàtdà yuzàgà kelgàn iqtisodiy tànglik oqibàtidà àdàbiyot tàràqqiyotining sezilàrli dàràjàdà susàyishi bilàn xàràkterlàràdi. SHundày bo’lsà-dà, màzkur dàvrda àdàbiyot rivoji butunlày to’xtàb qolgàn yo’q và àksinchà, bà’zi umidbàxsh tàmoyillàr bilàn boyidi. Xususàn, bu bosqichdà sotsiàlistik reàlizm metodidàn uzil-kesil voz kechildi và àdàbiyotimiz jàhon sàn’atini eng nodir kàshfiyotlàr bilàn boyitgàn mumtoz reàlizm tomon butkul yuz burdi.

Keskin burilish oqibàtidà hozirgi àdàbiyotimiz uzluksiz izlànishlàr jàràyonini boshidàn kechirmoqdà. Hozir undà mustàqillik mohiyatini và àhàmiyatini ochish uchun muvofiq ifodà qidirishlàrni hàmda, g’àrbdàgi turli àdàbiy oqimlarning àn’ànàlari gèrgàshishni hàmda, fàqàt yaqin o’tmish hàytotini qoràlàb tàsvirlàsh yo’li bilàn muvàffàqiyat qozonishgà urinishlàrni hàmda, ilohiy-diniy màvzulàrni qàytàdàn jonlàntirishgà hàràkàtlàrni hàmda, butun iste’dod và màhoràtni insonning mohiyatini ochish hàmdà hàytotning to’làqonli mànzàràsini yaràtishgà bàxsh etish yo’lidàgi tinimsiz kuràshlàrni hàmda uchràtish mumkin. Màzkur izlànishlàr hozirchà hàr xil oqibàtlàrgà olib kelmoqdà. CHunonchi, milliy mustàqillik mohiyatini ochishgà bàg’ishlàngàn àksàriyat she’rlàrdà siyosiy màsàlàlàrni yoritishdà ilgàri bo’lgànidek, istiqlol nàshidàsidàn màst bo’lib, uni ulug’lovchi àvj pàrdàlàrdàgi nà’ràlàr, obràzlilikdàn màhrum hàyqiriqlàr yetàkchilik qilmoqdà. Bungà iqror bo’lmoq uchun shoir Hàmid G’ulomning “Vàtàn” she’ridàn quyidàgi misràlàrni o’qish kifoya:

O’zbekiston men uchun olàmàro tànho Vàtàn,
Hàmmda bo’stonlàr ichindà beqiyos zebo Vàtàn...
Nurli istiqlol muboràk sengà, ey ozod elim,
Tàn olib qutlàydi shonu shàvkàting dunyo, Vàtàn!

Bu pàrchàdà mustàqillik màdh etilgàn bo’lsà-dà, uning mohiyatini tà’sirchàn và o’quvchi qàlbìgà yetib boràdigàn shàkldà ochib berishgà xizmàt qilàdigàn birontà hàmda Yangi tàshbeh, ràmmz yoki obràz uchràmàydi. Màzkur misràlàr bir vàqtlàr kommunistik pàrtiyani, Stàlinni, sovet vátànini àvj pàrdàlàrdà ulug’làb yozilgàn she’rlàrdàn kàm fàrq qilàdigàndek tuyulàdi. Xususàn, yuqoridàgi pàrchàdà shoir Uyg’unning:

Muqàddàs, mo’’tàbàr Ulug’ Vátànim,

SHàràflàr, shonlàrgà to'liq Vàtànì, -
O'lsàm, àyrilmàsmàn quchoqlàringdàn, -

mashhur misralariga faqat “Nurli istiqloq” so'zlari qo'shilgandek ko'rinadi. “Istiqloq”, “Mustaqillik” deb hayqirgan, xitob qilgan, baqirgan, qayta-qayta takrorlagan bilan bu tushunchalarning mohiyati ochilib qolmaydi. Badiiy adabiyotda har qanday muammo, xususan, mustaqillik mavzusi ham Yangicha talqin etilgandagina muayyan qiymat kasb etadi.

G'arb adabiyotidagi “ong oqimi” yoki boshqa yo'nalish an'alariga ergashish ayrim istisnolarni hisobga olmaganida, aytarli sezilarli samaralar bergani yo'q. Bunday ergashishning birmuncha yaxshi samaralari sifatida Nazar Eshonqulovning “Bong”, “Istilo”, “Muolaja” singari hikoyalarini eslash mumkin. Ularda chet el adabiyoti namunalariidagi Yangicha tasviriy unsurlar o'ziga xos tarzda jonlantirilishi oqibatida yozuvchi katta ta'sirchanlikka va inson ruhini ochishda teranlikka erishgan. Afsuski, g'arb adabiyoti an'analari izidan borish ko'p hollarda ijobiy samaralar o'rniga o'ta mavhumlikka, hatto ma'nosizlikka olib kelmoqda. Fikrimizning dalili sifatida Yosh yozuvchi Xayrulloning “Stereo yoki yolg'iz oy ostida mo'jiza” hikoyasini xotirlash kifoya. Hikoya shunday boshlanadi: “It ovozi eshitiladi. Boshpanasiz it ovozi. YOmg'ir. YUlduzlarni, oyni ko'rib bo'lmaydigan palla

Tàkror. Tàkror. Tàkror.

Kuldon temirdàn yasàlgàn. “SHu kuldonni yasàgàn odàmning ikkità oyog'i bo'lmàgàn”. Stol pichoq bilàn o'yib tàshlàngàn. Àtàyin, ungà yoqqàn stolning ustini o'yish. Kitob. Hech nàrsà hàqidàgi àfsonàlàr bitilgàn besh yuz vàràq. YAnà kitob. Ichidà bittà hàm she'r yo'q. Muàllifi – shoir. Nusxàsi o'n ming. “YOlg'onni sevishàdi”. It ovozi eshitilàdi. To'shàk. Solingànigà... eslolmàydi. SHu shoirning kitobigà o'xshàydi. Fàqàt qil sig'àdi ko'ngligà. Tàmom. Kiyimilgich. Jumlà. “Teàtr kiyimilgichdàn boshlàràdi”. Kostyum. Qorà. Eshik beso'nàqày và màdorsiz”.

Hikoyadà shu tàriqà qàndàydir it ovozi, kuldon, shoir, kitob, to'shàk, teàtr hàqidà so'z boràdi. Fàqàt kitobxon bulàr oràsida qàndày bog'lànish borligini ànglày olmàydi yoki o'zi màzkur nàrsà-hodisàlàr o'rtàsida àloqà o'rnàtolmày qiynàlàdi. Hikoyadà bà'zàn gàp yoki jumlàlàr uchràsà-dà, u àsosàn, so'zlàr tizmàsidadàn iboràt.

Bàlki Yosh yozuvchi so'zlàr tizmàsiga qàndàydir mà'no yuklàgàndir, àmmo uning tàsvir uslubi bu màzmunni kitobxonning àniq ànglàb olishigà imkon bermàydi và judà muràkkàb màvhumlikni keltirib chiqàràdi.

Umumàn, tinish belgilàrini tushirib qoldirishgà và so'zlàr tizmàsiga àsoslàngàn bundày “tàsvir uslubi” o'z vàqtida g'arb àdàbiyotida hàm màvhumlikni và mà'nosizlikni keltirib chiqàruvchi yo'nàlish sifàtidà tànqidgà uchràgàn. Demàk, g'arb àdàbiyoti izidàn borgàndà, undàgi sàmàràdor àn'ànàlàrgà ergàshish ko'proq ijobiy và màzmundor nàtijàlàrgà olib kelàdi.

YAqin o'tmish hàyoti tàsvirlàngàn àsàrlàrdà bir xil bo'yoq hàddàn ortib ketishi nàtijàsida sà'n'àt nàmunàlari o'rnida bàdiy jihàtdàn zàifroq àsàrlàr pàydo bo'làyotgàndek tuyulmoqda. YOzuvchi SH.Xolmirzàevning “Olàbo'ji”,

O'.Hoshimovning "Tushda kechgàn umrlar" romanlari xuddi o'shanda asarlari sirasiga kiradi.

SHoir A.Oripovning "Haj dafari", E.Usmonovning "Munojot" singari asarlari esa ilohiy mafkuradagi azaldan ma'lum ko'p gaplari qaytadan takrorlanayotgandek, Yangidan sharlanaayotgandek ko'rinmoqda.

Hozirgi o'zbek adabiyotidagi umidbaxsh tamoyillardan yana biri, ya'ni inson borlig'ini, hayot manzarasini juda keng va yaxlit shaklda jamiyat, tabiat hamda tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlari asosida aks ettirishga intilish kuchayayotganligi uning qanday realizm yo'lidan ketayotganligini qay darajadadir tasavvur qilishga imkon beradi. Bunday aks ettirish XIX asr rus adabiyotida, xususan, L.N.Tolstoy, F.M.Dostoevskiy va A.P.Chexov singari yozuvchilar ijodida eng buyuk badiiy kashfiyotlar tug'ilishiga olib kelgan bo'lib, uni adabiyotshunos V.Kojinov "sintetik realizm" deb atagan edi. Albatta, hali bizning adabiyotimizda bunday realizm to'liq shakllanib ulgurani yo'q. Faqat uning an'analariga ijodiy ergashishlar muayyan samaralar bermoqda. CHunonchi, avvalgi bosqichda yozuvchi O.YOqubov F.M.Dostoevskiy an'analari izidan borib, "Ko'hn dunyo" asarini yaratgan va o'zbek adabiyotida tarixiy-polifonik roman janrini boshlab bergan edi. Endilikda adabiyotimizda sintetik realizmdagidek kenglik, ko'lamlilik va yaxlitlik tomon intilish borayotganligiga yozuvchi Tohir Malikning "SHaytanat" romani dalil bo'la oladi. Unda juda katta tarixiy davr hamda nihoyatda murakkab muammolari qamrab olingan bo'lib, barcha-barchasi turlicha taqdirli yuzlab qahramonlarning o'zaro munosabatlari vositasida, san'atning rang-barang, tasviriy unsurlaridan foydalanilgan holda talqin etilgan. Agar Tohir Malik romanning keyingi kitoblari ham shu tahlilda qiziqarli yozib, kompozitsion mukammallikka erisha olsa, bizning adabiyotimizda ham sintetik realizm namunalariga yaqin bo'lgan asar yuzaga kelishi ehtimoldan holi emas.

SHunday qilib, dunyoviy mazmunning yetakchiligi, ilgari bo'lmagan janr va shakllarning tug'ilishi, realistik tasvir uslubi hamda ijodiy metodining maydonga kelishi, deyarli bir asr mobaynida shu metod tantanasi yo'lidagi izlanishlari, kurashlar davom etganiga va ularda hammasi XX asrdagi so'z san'atimizni "Yangi o'zbek adabiyoti" deb atashga to'la asos beradi.

S a v o l l a r:

1. XX asr o'zbek adabiyotini qanday nomlash ilmiy jihaddan eng asosli hisoblanadi?
2. Yangi o'zbek adabiyotining mumtoz so'z san'atimizdan asosiy farqli tomoni nimada ko'rinadi?
3. Yangi o'zbek adabiyoti tarixi qanday prinsiplar asosida davrlashtiriladi?
4. Yangi o'zbek adabiyoti taraqqiyoti qanday bosqichlarga bo'linadi?
5. O'zbek mafiatparvarlik adabiyoti o'zining qanday xususiyatlari bilan ajralib turadi?
6. Realistik tasvir metodi va uslubining mohiyati nimada?

7. Yangi o'zbek adabiyoti qaysi metod yo'lidàn borib, eng jiddiy samaralargà erishdi?
8. Sotsialistik realizm metodi Yangi o'zbek adabiyotidà qanday iz qoldirdi?
9. Milliy istiqlol davri o'zbek adabiyoti o'zining qaysi xususiyatlari bilàn ajralib turadi?
10. Hozirgi o'zbek adabiyotidà milliy istiqlol mavzusi qanday yoritilmoqda?
11. O'zbek modernistik adabiyotni yaratish yo'lidagi izlanishlar qanday samaralar bermoqda?
12. Hozirgi o'zbek adabiyotidà ilohiy-diniy mavzulàr qanday yoritilmoqda?
13. XX àsr o'zbek adabiyotidà qanday uslubiy yo'nalishlar maydongà keldi?
14. Qaysi asarlar XX àsr o'zbek adabiyotining eng jiddiy yutuqlari hisoblanadi?

À d à b i y o t l à r

Karimov N., Mamajonov S., Nazarov B., Normatov U., SHarafiddinov O. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. T., "O'qituvchi", 1999. (Keyingi mavzularning barchasini o'zlashtirishda mazkur darslikka murojaat qilish zarur bo'ladi).

XX asr o'zbek adabiyoti (majmua). T., "O'qituvchi", 1993.

Sultonov I. Saylanma. Uch jildlik. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1982

YOqubov H. Saylanma. Ikki jildlik. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983-1984.

Qo'shjonov M. Saylanma. Ikki jildlik. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.

SHarafiddinov O. Haqiqatga sadoqat. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.

Normatov U. Qalb inqilobi. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.

Xudoyberganov N. Ishonch. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988.

G'afurov I. O'ttiz yil izhori. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.

2-ma'ruza

BEHBUDIY IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Behbudiyl ijodining o'zbek adabiyotida tutgan o'rni.
2. Behbudiylning hayot yo'li.
3. Behbudiyl publisistikasi.
4. Behbudiylning "Padarkush" dramasi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Behbudiy darsliklari”, “Samarqand” gazetasi”, “Oyina” jurnali“, “Taraqqiy” gazetasi”, “Drama truppasi”, “Hurriyat”, “Ma’rifat”, “Millat”.

MAHMUDXO’JA BEHBUDIY (1875-1919)

Ma’rifatparvar adib, alloma va jamoat arbobi Mahmudxo’ja Behbudiy jadidchilik harakatining hamda XX asr o’zbek adabiyotining boshlovchilaridan biri hisoblanadi. U 1875 yili Samarqand shahrida ruhoniylar oilasida dunyoga keldi. Uning otasi islom huquqshunosligi bo’yicha yirik mutaxassis bo’lib, bu borada ko’plab kitob va risolalar muallifi ediki, bu o’z navbatida Mahmudxo’ja ta’sirini o’tkazmay iloji yo’q edi. U dastlabki ma’lumotni eski maktab, madrasalarda oldi.

1902 yilda Makkaga borib u hoji va mufti bo’lib qaytadi hamda 1903-1904 yillarda Qozon, Ufa shaharlarida bo’lib, Evropa madaniyati bilan tanishadi. Behbudiy jadidchilik harakatining asoschisi I.Gasprinskiy bilan suhbatlar quradi va maktab-maorif, madaniyat-ma’rifatparvarlik g’oyalari targ’iboti aks etib turgan bir qator maqolalari bilan ro’znoma, oynomalarda chiqa boshlaydi. Xullas, 1905 yillar arafasida Behbudiy zamonasining ko’zga ko’ringan ziyolisi bo’lib taniladi. “Siyosiy, ijtimoiy faoliyati, bilimining kengligi jihatidan o’sha zamonda Turkistondagi jadidlar orasidan unga teng kela oladigani bo’lmasa kerak”, - deb yozadi Fayzulla Xo’jaev u haqda. Behbudiy Gasprinskiy yo’lga qo’ygan “usuli jadid” maktablarini Turkistonda qaror toptirishda, ularni darslik va qo’llanmalar bilan ta’minlashda jonbozlik ko’rsatdi. Uning “Muntahabi jug’rofiyai umumiy” (“Qisqacha umumiy geografiya”), “Kitobatul-atfol” (“Bolalar kitobi”), “Tarixi muxtasari Islom” (“Islomning qisqacha tarixi”), “Amaliyoti islom”, “Muxtasari jug’rofiyai rusiy” (“Rossiyaning qisqacha geografiyasi”) kabi darsliklari shu jonbozlik natijasidir. Mahmudxo’ja Behbudiy adabiyot, tarix, geografiya fanlari qatori siyosatshunoslik bilan ham jiddiy shug’ullanadi. U o’zining siyosiy qarashlarini, millat (uning) tili, dini, e’tiqodining kamsitilganligini ko’rib “Ey millat, mana ahvolingga bir razm sol, qanday yashamoqdasan!” degan xitob-hayqiriqlarni “Faryodi Turkiston” (1907, “Vaqt”), “Ikki emas to’rt til lozim” (“Oyina”, 1913), “Til masalasi” (“Oyina”, 1915), “Tanqid saralamoqdur!”, “Teatr nadur?” kabi maqolalarida ifodalaydi. SHu bilan bir qatorda u 1913 yilda “Samarqand” gazetasi va “Oyina” jurnallarini chiqarishga bosh-qosh bo’lib, bu sohada ham o’z jonbozligini ko’rsatdi.

“Ikki emas to’rt til lozim” degan maqolasida u shunday yozadi: “Biz turkistonlilarg’a turkiy, forsiy, arabiy va rusiy bilmoq lozimdur. Turkiy, ya’ni o’zbekiyni bilmoqni sababi shulki, Turkiston xalqining aksari o’zbekiy suylashur, forsiy bo’lsa, madrasavu-udabo tilidir. Barcha madrasalarda shar’iy va diniy kitoblar arabiy ta’lim berilsa, mudarrislarning tarkiru tarjimalari forschadur. Ayni paytda yana bir til – ruschani ham bilish kerak. CHunki bu zamon tijorat ishi, sanoat va mamlakat ishlari, hatto dini islom va millatg’a xizmat ruscha ilmsiz bo’lmaydur!”

Badiiy ijodda ham Behbudiy o'tkir muammolarni ko'tardi. 1911 yili yozilib, 1913 yilda bosilgan "Padarkush" dramasi Behbudiyga juda katta shuhrat keltirdi. Bu – birinchi o'zbek pesasi drama janriga asos soldi, degan satrlarni ham uchratamiz adabiyotlarda. Har holda Behbudiy karvonboshi bo'lib tarixga kirdi, garchi "Mahramlar" nomli o'zbek dramasi bir necha yil oldin e'lon qilingan bo'lsa-da, asar 1914 yilning 15 yanvarida Samarqand havaskorlari tomonidan sahnaga qo'yildi. 27 fevralda esa, Toshkentdagi mashhur "Kolizey"da "Turon" truppasi o'z faoliyatini shu spektakl bilan boshladi. Asar jamoatchilikka, ayniqsa, adabiyotga kirib kelayotgan Yoshlarga qattiq ta'sir ko'rsatdi. "1913 yillarda chiqqan "Padarkush" pesasi ta'sirida "Baxtsiz kuyov" degan teatr kitobini yozib yuborganimni ham payqamay qoldim", - deb qayd etadi A.Qodiriy o'z tarjimai holida. "Oyina" jurnalining 1914 yil 14-sonida bosilgan "Turkistonda birinchi milliy teatr" nomli taqriz ham shu "Padarkush" pesasining sahnaga qo'yilishi munosabati va uning insonlar ongiga, xalqqa ta'siri To'g'risidagi taqrizdir. B.A.Pestovskiy 1922 yildagi "Inqilob" jurnali sahifalarida e'lon qilgan "O'zbek teatri tarixi" maqolasida uning maydonga kelish tarixi haqida fikr yuritarkan, "O'zbek teatri asosini qo'yib beruvchi samarqandlik Mahmudxo'ja Behbudiydir!" – deb yozadi. Bu dramada Behbudiy o'zining: "Ma'rifatsiz millat inqirozga mahkumdur", - degan qarashini badiiy ifodalashga uringan edi.

1919 yilning bahorida ayg'oqchilar Behbudiyni SHahrisabzda qo'lga oladilar. So'ng u yashirincha Qarshiga keltirildi. Qarshi begi Togaybekning buyruqi bilan pinhona qatl etildi. 20-yillarning matbuot xabarlariga Behbudiy o'limini bizga mana shunday etkazadilar. Ma'rifatparvar adib, jamoat arbobi Behbudiy hayotiga shunday qilib chek qo'yildi. Umuman olganda, istiqlolni muqaddas tutgan, o'lkaning milliy, diniy zamindagi taraqqiyoti uchun kurashgan va xalq orasida g'oyat katta mavqega ega bo'lgan Behbudiy keyinchalik asosli dalillar bilan oqlandi, nomi tiklandi. Uning o'limiga bag'ishlab ko'plab marsiyalar yozildi. Ulardan biri shunday so'zlar bilan boshlanadi: "Sen Turonning quyoshi eding..."

S a v o l l a r

1. Behbudiyni kim o'ldirgan?
2. Behbudiy har bir ma'rifatli inson uchun necha tilni bilish zarur deb hisoblagan?
3. Behbudiy fikricha, hurriyat qanday qo'lga kiritiladi?
4. Behbudiyning "Padarkush" dramasi qanday badiiy qiymatga ega?

A d a b i y o t l a r

Behbudiy asarlari:

Tanlangan asarlar (B.Qosimov tahriri ostida). "Ma'naviyat", Toshkent, 1998.

Behbudiy ijodi haqida:

Qosimov B. Maslakdoshlar. "SHarq" nashriyot-matbaa konsernining bosh tahririyati. Toshkent, 1994.

Turdiev SH. "Padarkush" fojiasi haqida, "SHarq yulduzi", 1989, 5-son.

Qosimov S. Behbudiy va jàdìdchilik. “O’zbekiston àdàbiyoti va sàn’ati”, 1990, 3-4-sonlâr.

Àliev À. Màhmudxo’jà Behbudiy. “YOzuvchi”, Toshkent, 1994.

Àlimovà D., Ràshidovà D. Màhmudxo’jà Behbudiy va uning târìxiy qàràshlârì. “Mà’nàviyat”, 1998.

3-mà’ruzà

ÀBDULLÀ ÀVLONIY IJODI

(2 soàt)

R e j à

1. Àbdullà Àvloniy Yangi o’zbek àdàbiyotini boshlovchilârdàn biri ekànligi.
2. Àvloniy biogrâfiyasi.
3. Àvloniyning pedàgogik àsàrlârì.
4. Àvloniy publisistikâsi.
5. Àvloniy she’riyati.
6. Àvloniy pesâlârì.

T à y a n c h t u s h u n c h à l à r

“Toshkent”, “Mirobod”, “Turkiy Guliston”, “Millat”, “Ma’rifat”, “Turon” truppasi”, “Advokatlik osonmi?”, “Pinak”, “Portugaliya inqilobi”, “Qizil professor”, “Afg’oniston safari”.

ABDULLA AVLONIY

(1878-1934)

Abdulla Avloniy o’zbek jadid adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo’lib, XX asr so’z san’atimiz taraqqiyotiga o’ziga xos hissa qo’shgandir.

Abdulla Avloniy Toshkentning Mergancha mahallasida to’quvchi Mirovlon aka oilasida tug’ildi. Ma’lum bir muddatdan so’ng oila Mirobodga ko’chadi. Bo’lg’usi adib eski maktabda, so’ng madrasada tahsil oladi. U mustaqil mutolaa bilan ko’p shug’ullanadi. Rus tilini yaxshi bilgani uchun Orenburg, Qozon, Tiflisda chiqib turgan gazeta-jurnallarni kuzatib bordi. Qisqa muddat ichida ziyolilar orasida u ma’rifatparvar sifatida tanildi va o’lkadagi ijtimoiy-madaniy harakatchilikning faol namoyandalaridan biriga aylandi. Uning bu faoliyatini 1904 yili Mirobodda usuli-savtiya maktabini ochishda ko’rishimiz mumkin.

Xalqning madaniy saviyasini oshirishda matbuot muhim o’rin tutadi. Avloniy bu sohada ham o’z bilimini, kuchini sinab ko’rdi. U 1907 yili “SHuhrat” nomli gazeta chop ettiradi. Orenburgda yashirin suratda nashr etiladigan “Soldat” nomli ruscha gazetaning muhim siyosiy tashviqotlarini tarqatishda “SHuhrat” gazetasi ko’p fidokorlik ko’rsatgan. 1906-1917 yillar Avloniy ijodiy faoliyatida katta burilish yasadi. U keng ommani ma’rifatli qilishda, ijtimoiy-ozodlik tuyg’ularini kurtak yozdirishda juda katta jonbozlik ko’rsatdi. 1909 yilda do’stlari ko’magida u maktab-maorif ishlariga yordam ko’rsatuvchi “Jamiyati xayriya” ochdi, “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” nomli 4 qismdan iborat she’riy to’plamining 1 juzvini nashr qildirdi. 1913 yili u teatrchilik ishlariga kirishib ketdi. Uning g’ayrat va tashabbusi bilan “Turon” teatr truppasi tashkil etildi. Uning a’zolari 25 kishidan iborat edi.

Ulardan G'ulom Zafariy, SHokirjon Rahimiylar xalqqa tanikli edilar. Unga 1916 yili kelib qo'shilgan Mannon Uyg'ur va SHamsiddin SHarafiddinovlar (Xurshid) o'zbek teatr madaniyatining asoschilaridan bo'lib qoldilar. Truppa 1915 yili "Zaharli hayot", "Baxtsiz kuyov" kabi dramalarni sahnalashtirdi. Avloniy o'z truppasi yanada takomillashuvi uchun peshqadam ozarbayjon va tatar dramaturgiyasiga murojaat etdi. 1914-16 yillar davomida Aliasqar Asqarov (ozarbayjon), Zaki Boyazidskiy (tatar) bosh rejissyor bo'lib ishladi. Avloniy o'zi ham truppa uchun sahna asarlari yozadi. SHu tariqa uning "Pinak" (1915), "Advokatlik osonmi?" (1916) komediyalari maydonga keldi. 1914-16 yillar davomida truppa Farg'onada bo'ladi, ularning bu tashrifi mahalliy matbuot sahifalarida e'lon qilingan edi.

Avloniy 1914 yil bir guruh taraqqiyparvar Yoshlar bilan "Nashriyot" shirkatini tuzadi va Xadrada "Maktab kutubxonasi" kitob do'konini ochib, madaniy-oqartuv ishlari bilan shug'ullanadi. Uning Toshkentda mahalliy muallimlar o'rtasida siyosiy ishlar olib boruvchi "O'qituvchilar uyushmasini" tuzganligi ma'lum. 1917 yilning aprel oyidan Avloniy "Turon" nomli gazeta chiqara boshlaydi. Lekin uning ikkinchi sonidayoq Mirmuhsinning maqolasidagi qaltis gaplari uchun "SHo'roi Islomiya" va "Ulamo" jamiyatlari qo'shma majlisida maqola muallifini ham, gazeta muharririni ham "kofir" deb e'lon qilishadi. Mirmuhsin yashirinadi, Avloniy tavba-tazarrular qilib ikkinchi gazeta chiqarmaslikka tilxat berib qutiladi. Bu voqea Rossiya matbuotida ham shov-shuvlarga sabab bo'ladi. SHoirning o'limi munosabati bilan bosilib chiqqan nekrologda uning 1918 yil Toshkent shahar sovetining a'zosi, eski shahar ijroiya komitetining raisi, 1919-20 yillarda Afg'onistondagi elchixonada bosh konsul, Turkbyuroning iqtisodiy ta'minot mudiri vazifasida ishlagani aytilgan. SHuningdek, Avloniy "Ishtirokiyun", "Qizil bayroq", "Kasabachilik ishi" gazetalarida redkollegiya a'zosi va bosh muharrir bo'lib ishladi. 20-yillarda u pedagog olim sifatida faoliyat ko'rsatdi. 1924-29 yillarda harbiy maktabda, 1925-1934 yillar davomida O'rta Osiyo Qishloq xo'jaligi maktabida va SAGUda o'qituvchilik qildi, u erda til bilimi kafedrasida professorlikka tasdiqlandi. Bu ishlardan tashqari Avloniy O'znashrda, Terminologiya komiteti Davlat ilmiy kengashida qizg'in ish olib bordi. 1933 yili o'rta maktablarning 7-sinfi uchun adabiyot xrestomatiyasini tuzadi. Avloniy 1934 yil 25 avgustda Toshkentda vafot etadi.

Avloniy 30 yildan ortiq vaqt mobaynida ijod qildi. O'zi aytganidek, o'nlab she'r va maktab kitoblari, 4 teatr kitobi qoldirdi. Uning madaniyatimiz tarixida tutgan o'rniga baho bersak, pedagogik faoliyati va poetik merosi diqqatga sazovordir. Adib maktablar uchun darsliklar tuzgan "Birinchi muallim" 4 marta, "Ikkinchi muallim" 3 bora nashr etiladi. "Ikkinchi muallim" darsligida 50 dan ortiq she'riy va prozaik hikoyalar bor, yana unga Tolstoy va Krilovdan erkin tarjimalar kiritilgan. Avloniyning ta'limiy-axloqiy asarlari ichida "Turkiy Guliston yoxud axloq" diqqatga sazovordir. Avloniy bu asarini yaratishda Sa'diyning "Guliston" asariga suyanadi.

Avloniy o'ziga "Hijron" taxallusini tanlaydi va shu taxallus bilan she'rlar bitadi.

Avloniyning maktab darsliklari suhbat usuli bilan bolalarning nutqini uyushtirishda, badiiy so'zlashuvga o'rgatishda katta ahamiyat kasb etadi. 7-sinflar uchun yaratgan xrestomatiyasida M.Gorkiy, V.Mayakovskiy, G'.G'ulom, H.Olimjon, Oybek, K.YAshin, Uyg'un asarlarini birinchi bor maktab darsliklariga kiritadi hamda ularning hayoti va ijodi haqida ma'lumot beradi. Avloniy butun ongli faoliyatini xalq maorifiga bag'ishladi.

Avloniy she'riyati "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" to'plamida jamlangandir. She'rlarning asosiy mazmuni axloqiy-ma'rifiy, ijtimoiy masalalarga bag'ishlangandir. Ulardan "Maktab", "Ilima targ'ib", "Millatga xitob" she'rlari mashhurdir. Avloniyning komik dramalaridan tashqari siyosiy dramalari ham mavjud. "Ikki sevgi", "Biz va siz", "Portug'oliya inqilobi" asarlarida ozodlik, milliy uyg'onish g'oyalari ilgari surilgan, lekin bu dramalar tugallanmagan. Adibning publisistika sohasidagi yutuqlaridan ma'rifatparvarlik shiorlari bilan sug'orilgan maqolalari orasida "Madaniyat to'lqinlari", "Hibzi lison", "Jaholat" kabilarni ajratib ko'rsatish mumkin. "Afg'on kundaliklari" nomli asari esa o'zbek publisistikasi va memuar adabiyotining yaxshi namunalaridan biridir. Asarda vayron qilingan Turkistonning foje'i manzarasi tarixan haqqoniy tasvirlab berilgan.

Ko'rib chiqqanimizdek, Abdulla Avloniy o'zbek adabiyotining yorqin siymolaridan biri sifatida o'z davrida qizg'in faoliyat olib borgan.

S a v o l l a r

1. Avloniy g'arb va sharqning qaysi mashhur adiblari ijodi ta'sirida asarlar yaratgan?
2. Avloniy badiiy ijodning qaysi sohasida eng jiddiy yutuqqa erishdi?
3. Avloniy she'riyati XX asr boshlaridagi o'zbek lirikasida qanday o'rin tutadi?
1. Avloniy dramalari qanday badiiy qiymatga ega?

A d a b i y o t l a r

Avloniy asarlari:

Tanlangan asarlar. T., "Ma'naviyat", 1998.

Avloniy ijodi haqidà:

Milliy uyg'onish. T., "Universitet", 1993.

Qosimov B. Abdulla Avloniy (Adabiy-pedagogik portret). T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1979.

Boboxonov A., Maqsumov M. Abdulla Avloniy (Pedagogik faoliyati). T., G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1966.

4-m a ' r u z a

HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY IJODI

(4 soat)

R e j a

1. Hamza Hakimzoda Niyoziy ko'pqirrali iste'dod sohibi ekanligi.
2. Hamzaning tarjimai holi.
3. Hamza ijodiy yo'lining ilk bosqichi.
4. Hamza ijodiy yo'lining ma'rifatparvarlik bosqichi.
5. Hamza ijodiy yo'lining yetuklik davri.
6. Hamzaning inqilobiy lirikasi.
7. Hamza dramalari.
8. Tanqid va adabiyotshunoslikda Hamza ijodining o'rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Qo'qon adabiy muhiti”, “Nihoniy”, “Devoni Nihoniy”, “Milliy ashulalar”, “Oq gul”, “Qizil gul”, “YAshil gul”, “Sapsar gul”, “Pushti gul”, “Sariq gul”, “Turk millati”, “Islom davlati”, “Milliy ro'mon”, “Komediya”, “Fojia”, “Xotin-qizlar ozodligi mavzui”, “Milliy istiqlol masalasi”, “Inqilobiy she'riyat”, “SHohimardon”.

HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY

(1889-1929)

Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zbek adabiyoti, san'ati va umuman madaniyati tarixida alohida o'rin tutadi.

O'z ijodining ilk bosqichida u SHarq klassik adabiyotining eng yaxshi an'alarini davom ettirgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zbek adabiyotini Yangi mazmun va shakldagi asarlari bilan boyitdi, mehnatkash xalqqa boshqa ma'rifatparvarlardan yaqinroq turgani sababli, uning manfaatlari va orzularini o'z amaliy faoliyati hamda ijodida yorqin ifoda etdi. Hamza XX asr o'zbek adabiyotiga asos soluvchilardan biri sifatida teatr, muzika va pedagogika sohalarining Yangicha yo'ldan taraqqiy etishiga katta hissa qo'shdi.

Hamzaning ongli hayoti XX asrning boshiga to'g'ri keladi. Qo'qonda ziyoli oilada tug'ilgan Hamza avval eski maktabda o'qiydi. Keyin u eski maktabdagi o'qishini tashlab, Yangi maktablarda o'qiydi. SHunday maktablarda tashkilotchi va muallim bo'ladi. 1910 yilda Toshkentda, 1911 yilda esa Qo'qonda Yangi usul maktablar ochadi. 1928 yilda u SHohimardon qishloqiga keladi.

Otashin shoir va dramaturg Hamza SHohimardonda 1929 yil 18 mart kuni reaksiyon ruhoniylarning ig'vosiga uchgan bir to'da mutaassiblar tomonidan o'ldiriladi.

Hamzaning ijodi 1905 yillardan boshlanadi. U xalq o'rtasida ilm-ma'rifatni tarqatishga intilib, Yangi usul maktablar ochadi, darsliklar yozadi. Hamzaning bunday darsliklarga kiritilgan she'r va masallari Yosh avlodda ilmga mehr-muhabbat uyg'otishda katta tarbiyaviy rol o'ynaydi.

Hamza Hakimzoda bu davrda hayotdan olgan taassurotlarini Nihon taxallusi bilan yozgan asarlarida ifodaladi. U dastlabki ijodida klassik adabiy meros tradisiyalari asosida lirik g'azallar ijod qilishga kirishib, alohida devon tuzadi. Hamza ijodining bu ilk bosqichi "mashqlar davri" deyiladi. Bu davrda u ijodda an'anaviy yo'ldan boradi. G'azallar, ruboiylar, masnaviylar to'plab "Devoni Nihoniy"ni tuzadi. "Taassuf", "Ana o'zgalar, biz" kabi she'rlarida zamon ruhi ochib beriladi. "Muhtarama onalarima xitob" she'ri ma'rifatparvarlik g'oyalariga asoslangan.

Hamza ijodining ikkinchi bosqichi 1910-1917 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davr ma'rifatparvarlik bosqichi hisoblanadi. Bu davrda uning bir qator ma'rifatparvarlik g'oyalariga yo'g'rilgan she'rlari bosilib chiqa boshladi. 1914 yil 11 martda "Ahvolimiz" she'ri chop etilgan. "Marsiya", "Oq gul", "Pushti gul", "Safsar gul", "Qizil gul" kabi she'riy to'plamlari ham nashr qilinadi.

Yana bu bosqichdagi "Hurriyat", "Turkiston muxtoriyatiga" she'rlari mashhurdir. SHu bosqichda Hamzaning "Yangi saodat", "Zaharli hayot" kabi "milliy ro'mon" va dramalari dunyo yuzini ko'rgan. "Zaharli hayot"da adib ilmsizlik, ma'rifatsizlikni qattiq qoralaydi:

O'qub tahsili lom ayla,
maorif sharbatin yutgil,
Tilingni jahldan qutqar,
g'ami millat bila o'tkil, -

kabi misralarida Hamza Hakimzoda ilmsizlik, ma'rifatsizlikni ayovsiz qoralaydi. U G'oziboyning ilm-ma'rifatdan yiroqligi sababli qilgan qora ishlarini ochadi va ilimli, ma'rifatli o'g'li Olimjon dunyo ko'rganligi, bilimliligi uchun otasining aybini yuvib, halol, pok yo'ldan borganligini isbot qilishga urinadi. Ilm nihoyatda maqtaladi. Olimjon oxirida hamma narsaga tushunib, shuncha qora ishlariga, yomonliklariga qaramay, otasini ham xor-zorlikdan qutqaradi.

Hamza ikkinchi bosqichdagi ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan oddiy xalqni ilm olishga, ma'rifatli bo'lishga undaydi.

1917 yilda Hamza Hakimzoda ijodining uchinchi bosqichi boshlanadi. Bu bosqichda inqilobiy ruh etakchilik qiladi.

U umrining oxirigacha inqilobga sodiq qoladi. Uning "Hoy, ishchilar", "Ishchilar uyg'on" kabi she'rlarida g'oyaviylik kuchlidir. Davr ruhida yozilgan she'rlari ko'p uchraydi. 20-yillar o'rtalarida er islohotiga atab dinga qarshi she'rlar yozadi. "Bugun 8 Mart", "Muborak", "O'zbek xotin-qizlariga" kabi she'rlari chop etiladi.

"Ey mardumi Farg'ona,
ahvolingga kim yig'lar?" –

kabi so'zlar bilan boshlanuvchi she'rda Hamza 20-yillar og'ir hayoti manzaralarini chizishga intilgan. Bu bosqichda 3 ta drama, 4 ta komediya yozilgan. 1918 yilda Hamza "Boy ila xizmatchi"ni yozib, revolyusiyadan so'ng ko'proq dramaturgiya bilan shug'ullangan. "Toshkentga sayohat" komediyasi, "Kim to'g'ri", "Muxtoriyat yoki avtonomiya", "Tuhmatchilar jazosi", "Maysaraning ishi", "G'olibiyat" pesalari shu davrda yozilgan.

So'nggi dramasi "Jahon sarmoyasining eng oxirgi kunlari" deb ataladi. Unda Hamza jahon inqilobi tantana qilishidek xato g'oyani targ'ib etganligi adib ijodi umrining oxirigacha inqilobiy ruh bilan sug'orilganligidan dalolat beradi. Hamzaning "Paranji sirlaridan bir lavha" asari eng yaxshi pesalardan hisoblanadi.

Umuman, Hamza o'zbek adabiyotini o'lmas asarlar bilan boyitdi. Ularni Yangicha talqin qilish, Hamza ijodini haqqoniy yoritib berish adabiyotshunosligimizning navbatdagi vazifalaridan biridir.

S a v o l l a r

1. Hamza ijodi Yangi o'zbek adabiyotida qanday o'rin tutadi?
2. Hamzani kim o'ldirgan?
3. Qaysi asarlar Hamza ijodiy yo'lidagi ma'rifatparvarlik bosqichining eng jiddiy samaralari hisoblanadi?
4. Hamza o'zbek she'r tuzilishiga qanday Yangilik olib kirdi?
5. Hamza inqilobiy lirikasining o'ziga xos xususiyatlari nimalarda ko'rinadi?
6. Qaysi drama Hamzaning shoh asari darajasiga ko'tarilgan?
7. Hamza ijodiga oid birinchi kitobni qaysi adabiyotshunos yaratgan?

A d a b i y o t l a r

To'la asarlar to'plami. 5 jildlik. T., "Fan", 1988-1989.

Hamza ijodi haqida:

YOqubov H. H.H.Niyoziyning ijodiy metodi va uslubi. T., "Fan", 1989.

Qayumov L. Hamza. T., "Yosh gvardiya", 1989.

Qayumov L. Saylanma. Ikki jildlik. T., 1981-1983.

SHarafiddinov O. Istibdod qurboni. "Tafakkur", 2000, № 3.

5-ma'ruza

ABDURAUF FITRAT IJODI

(4 soat)

R e j a

1. Fitrat ijodining o'zbek adabiyoti tarixida tutgan o'rni.
2. Fitratning hayot yo'li.
3. Fitratning ma'rifatparvarlik ruhidagi asarlari.
4. Fitratning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy mazmundagi asarlari
1. Fitratning milliy ozodlik harakati mavzuidagi dramalari.
2. Fitrat – o'zbek tragediyasining asoschisi.
3. Fitrat adabiyotshunos va tilshunos.
4. Fitrat ijodining tanqid va adabiyotshunoslikdagi talqini.

T a y a n c h s o'z l a r

"Ma'rifatparvarlik", "Jadidchilik", "Yosh buxoroliklar harakati", "Munozara", "Hind sayyohi bayoni...", "Rahbari najot", "Sayha", "Oila", "CHin sevish", "Hind ixtilolchilari", "Bedil", "Abulfayzxon", "Ro'zalar", "O'zbek klassik muzikasi va uning tarixi", "Buxoro Xalq Respublikasi maorif noziri", "Buxoro Xalq Respublikasi tashqi ishlar noziri", "Adabiyot qoidalari".

ABDURAUF FITRAT (1886-1938)

Abdurauf Fitrat Buxoroda jadidchilik harakatining va XX asr o'zbek adabiyotining boshlovchilaridan biri hisoblanadi.

Buyuk ma'rifatparvar, serqirra ijodkor Abdurauf Fitratning hayoti va ijodiga qiziqish o'z davridayoq boshlangan edi. Uning ijodi hatto xorijda ham keng miqyosda o'rganilgan va o'rganilmoqda. Masalan, yapon olimi Xisao Xumasu, fransuz olimi Eden Karrerde Ipkaus, nemis olimi I.Baldauf, amerikalik olim Eduard Olvordlar tomonidan adabiy hamda ko'proq siyosiy maqsadda o'rganilgan.

O'zimizda esa 60-yillardan keyin Fitratning ba'zi asarlari nashr qilina boshlangan ("Qiyomat", "SHaytonning tangriga isyoni" kabilar). 50-80-yillarda Fitrat hayoti va ijodini Erik Karimov kengroq o'rgangan. U o'z tadqiqotlarida Fitratni ma'rifatparvar shaxs sifatida gavdalandira oldi.

Fitrat ijodiga Yangicha munosabat 80-yillarning ikkinchi yarmidan shakllana boshladi. Uning dramaturgiyasi, ilmiy merosi prof. B.Qosimov, O'.Boltaboyev, I.G'aniev kabi olimlar tomonidan ancha batafsil tadqiq qilindi. 80-yillardan keyin Fitrat haqida yozilgan maqolalarning o'ziyoq 200 dan ortiqdir.

Abdurauf Fitrat 1886 yilda Buxoro shahrida savdogar Abdurahimboy oilasida tug'ildi. "Mir Arab" madrasasining mudarrisi G'ofir Xoji Razzoq o'g'lining xabar berishicha, Abdurauf o'sha davr eski maktablaridan birida, so'ng mashhur "Mir Arab" madrasasida o'qidi. 1904-1906 yillarda u haj safarida, Arabiston, Turkiya, Moskva, Peterburg shaharlarida bo'ladi. Turkiyadagi o'zgarishlar, Moskvadagi hayot uni Evropaga yaqinlashtiradi. Fitrat hajdan kelib Buxorodagi jadidchilik harakatiga boshchilik qiladi. CHunki olis yurtlar bo'ylab qilgan safari uning dunyoqarashida shunga moyil zamin hozirlagan edi.

1909 yil 18 iyunda Buxoro Yoshlari "Tarbiyai atfol" nomida yashirin jamiyat tashkil qiladilar. Jamiyatning birinchi maqsadi Istanbulga talabalar yuborish, natijada yurt hayotini isloh qilishga qodir kadrlarni tarbiyalashdan iborat edi. Fitrat ham Istanbulga yuborilgan talabalardan biri edi. Ayniy ta'kidlashicha, "... u talabalarining eng iste'dodlisi va eng fozili edi".

Fitrat Istanbulda 1909-1913 yillar davomida tahsil oladi. U Istanbul dorilfununida o'qib yurgan kezlari hamshaharlari bilan birgalikda "Buxoro ta'limi (umumiy) maorif jamiyati"ni tuzadi. Bu jamiyat buxoroliklarning o'zaro moddiy-ma'naviy uyushmasi vazifasini bajargan.

1909-1913 yillarda Istanbulda Fitratning bir qator asarlari forsiy tilda bosilib chiqdi. CHunonchi, 1909 yilda "Munozara" ("Hindistonda bir farangi ila buxoroli bir mudarrisning bir necha masalalar ham usuli jadidi xususida qilgan munozarasi") asari bosildi. Dramatik publisistikaga moyil bu asar zamonning zayli bilan tarixiy taraqqiyotning ikki poqonasida turib qolgan, din va dunyo, jamiyat va ma'rifat haqida ikki xil qarashga ega bo'lgan ikki kishining bahsi asosiga qurilgan edi. Ushbu asar 1911 yilda Hoji Muin tarjimasida "Turkiston viloyatining gazetasi" sahifalarida, 1913 yilda Behbudiy so'zboshisi bilan alohida kitob holida nashr qilindi. 1912 yilda Fitratning yana bir diqqatga molik asari – "Bayonoti sayyohi hindi" ("Hind sayyohining qissasi") chop etildi.

Fitratning fors tilida yozilgan dastlabki she'riy to'plami – “Sayha” ham Istanbulda 1911 yilda nashr etildi. SHoirning bu to'plamga kirgan she'rlari 1914 yilda “Sadoi Turkiston” gazetasida ham bosildi. “Vatanparvarlik she'rlari to'plami bo'lgan “Sayha”ni o'qigan kishilarni Buxoro hukumatigina emas, shu bilan birga rus hokimiyati ham ta'qib qila boshladi. CHunki bu she'rlarda Buxoro mustaqilligi g'oyasi birinchi marta juda yorqin shaklda ifodalab berildi”, - deb yozgan edi F.Xo'jaev.

Fitrat Turkiston muxtoriyatini so'ngsiz mehr bilan qarshi oldi. Muxtoriyat e'lon qilingan 27 noyabr tunini u “milliy laylatulqadrimiz” deb atadi. U o'z quvonchini shunday ifoda etadi: “Ellik yildan beri ezildik, tahqir etildik. Qo'limiz bog'landi, tilimiz kesildi. Og'zimiz qonlandi. Erimiz bosildi. Molimiz talandi. SHarafimiz emuruldi. Nomusimiz g'asb qilindi. Insonligimiz oyoqlar ostiga olindi. To'zimli turdik, sabr etdik. Kuchga tayangan har buyruqqa buysunduk. Butun borlig'imizni qo'ldan boy berdik. YOl'g'iz bir fikrni bermaduk, Yoshunturduk, imonlarimizga o'rab saqladuk. Bu – Turkiston muxtoriyati!”

Fitratning pedagogik faoliyatida uning 1917 yilda Bokuda nashrdan chiqqan “O'quv” nomli darsligi alohida o'rin tutadi.

1918 yilda Fitrat boshchiligida “ CHig'atoy gurungi” ish boshladi, bu hukumat ro'yxatidan o'tgan rasmiy tashkilot bo'lib, o'zbek adabiyoti va tilining rivojlanishi, nazariy-amaliy masalalarini o'rganish uning maqsadini tashkil etgan.

Fitrat 1920-1924 yillarda Moskvada SHarq tillari institutida dars beradi, bu erda u professorlik unvonini oladi. YUqorida sanab o'tilgan asarlar Fitrat ijodiy yo'lining izlanishlar bosqichi samaralari hisoblanadi. Ulardan keyinroq vujudga kelgan Fitrat dramalari esa, muallif ijodiy yo'lida jiddiy burilish yuz berganligidan, ya'ni ikkinchi bosqich boshlanganligidan dalolat beradi.

Fitrat 1916-1934 yillarda dramaturgiya sohasida barakali ijod qildi. Fitratning 13 ta drama yozgani bizga ma'lum. SHundan 7 tasi to'la holda saqlangan. 1920 yilda yaratilgan “CHin sevish”, “Hind ixtilolchilari” dramalari romantik ruh bilan sug'orilgan. Ularda muallif voqealarni Hindistonga ko'chirish orqali millatparvarlik g'oyalarini tasdiqlashga intilgan edi. Faqat bu dramalarning mazkur fazilati keyinchalik butunlay teskari talqin etilib, Fitratni “millatchi”, “xalq dushmani” sifatida ayblash uchun dastak qilingan edi. 1924 yilda yaratilgan “Abulfayzxon” tragediyasini Fitrat dramaturgiyasining cho'qqisi deyish mumkin, chunki unda shafqatsiz tarix sabog'i yuksak badiiy haqiqat darajasiga ko'tarilgan va insoniyat cheksiz qon to'kishlar oqibatida dahshatli fojialarga olib kelishidan ogoh etilgan edi. O'zining yuksak fazilatlariga ko'ra, bu drama Fitrat ijodiy yo'lining yetuklik bosqichi boshlanganligidan guvohlik bergan edi. 1926 yilda yozilgan “Arslon” va 1930 yilda yaratilgan “Ro'zalar” dramalari esa zamonaviy ruh bilan sug'orilgan edi. “Arslon”da “Boy ila xizmatchi” dramasining ruhi yaqqol sezilib turadi.

Fitrat o'zbek adabiyoti tarixida ko'pqirrali ijodkor sifatida o'chmas iz qoldirdi. U tanqid va adabiyotshunoslik, san'atshunoslik va tarix, tilshunoslik va matnshunoslik sohalarida juda ko'p asarlar yaratib, o'zbek madaniyati xazinasini bebaho durdonalar bilan boyitdi. Ular orasida “Adabiyot qoidalari”, “O'zbek

klassik musiqasi va uning tarixi”, “Umar Hayyom”, “O’zbek adabiyoti namunalari” kabi kitoblar Alisher Navoiy, Mashrab, Ahmad YAssaviy, Bedil singari shoirlar ijodiga oid maqolalari, “Qutadg’u bilig” qo’lyozmasini topishdek xizmatlari diqqatga sazovordir.

Jadidchilik rahnamolaridan biri Fitrat bir necha safdoshlari qatorida 1938 yil 4 oktyabrda qatl etiladi.

1991 yili madaniyatimiz darg’alari CHo’lpon, Abdulla Qodiriylar qatorida Abdurauf Fitrat ham Navoiy nomli respublika mukofoti bilan taqdirlandi.

S a v o l l a r

1. Fitrat qaysi tillarda ijod qilgan?
2. Fitrat qaerlarda ta’lim olgan va dars bergan?
3. Qaysi asarlar Fitrat ijodiy yo’lidagi izlanishlar bosqichining mahsuli hisoblanadi?
4. Nima uchun Fitrat ijodida “Hind mavzui” katta o’rin egallaydi?
5. Qaysi asar Fitrat ijodining eng jiddiy yutug’i hisoblanadi?
6. Fitratning zamonaviy mavzudagi dramalari qanday badiiy qiymatga ega?
7. Fitrat asarlarida adabiyotshunoslikning qaysi masalalari kengroq va chuqurroq yoritilgan?
8. Fitrat tilshunoslik sohasida qanday asarlar qoldirgan?

A d a b i y o t l a r

Fitrat asarlari:

CHin sevis. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1997.

Fitrat ijodi haqida:

Karimov N. Mavlono Fitrat. “Fidoiylar” to’plami. T., “Fan”, 1990.

SHarafiddinov O. Abdurauf Fitrat. “Yoshlik”, 1990, 5-son.

Qosimov B. Fitrat. “SHarq yulduzi”, 1992, 10-son.

G’aniev I. Fitrat. E’tiqod. Ijod. T., Kamalak, 1994.

G’aniev I. Fitratning tragediya yaratish mahorati. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1994.

6- m a ‘ r u z a

ABDULLA QODIRIY IJODI

(4 soat)

R e j a

1. Abdulla Qodiriy – Yangi o’zbek adabiyotining asoschilaridan biri.
2. Abdulla Qodiriy biografiyasi.
3. Abdulla Qodiriyning ma’rifatparvarlik ruhidagi ilk asarlari.
4. Abdulla Qodiriy – o’zbek realistik romanining yaratuvchisi.
5. Abdulla Qodiriy satirasi.
6. Abdulla Qodiriyning zamonaviy mavzudagi asarlari.
7. Abdulla Qodiriyning adabiy-tanqidiy qarashlari.
8. Tanqid va adabiyotshunoslikda Abdulla Qodiriy ijodining o’rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Toshkent”, “Katta boq”, “Rus-tuzem maktabi”, “Ma’rifatparvarlik”, “Jadidchilik”, “Millatparvarlik”, “Juvonboz”, “Baxtsiz kuyov”, “Uloqda”, “O’tgan kunlar”, “Mehrobdan chayon”, “Obid ketmon”, “Satira”, “YUmor”, “Hikoya”, “Ocherk”, “Povest”, “Realizm”, “Romantizm”, “Sotti Husaynning “O’tgan kunlar” kitobi”, “Xalq dushmani”, “Qatag’on”, “Repressiya”, “Qatl”, “O’limga hukm”.

ABDULLA QODIRIY (1894-1938)

Abdulla Qodiriy XX asr o’zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biridir. Qodiriyning o’zbek adabiyoti rivojida o’rni beqiyos. “O’tgan kunlar”, “Mehrobdan chayon” asarlari bilan u o’zbek romanchiligiga asos soldi. Qodiriyning dastlabki mashqlari 1913-1914 yillarda ilk bora nashriyot yuzini ko’rdi. YOzuvchining ilk she’rlari “Millatimga”, “Ahvolimiz”, “To’y”dir. Unda Qodiriy g’aflatda, jaholat botqog’ida qolgan xalqining ahvolini alam bilan yorqin detallar orqali ta’riflaydi:

Ko’r bizning ahvolimiz, g’aflatda
qanday yotamiz,
Joyi kelgan chog’ida vijdonni
pulga sotamiz.

Qodiriy tez orada she’riyatni tashlab, dramaturgiya, nasrga o’tdi, birin-ketin “Baxtsiz kuyov”, “Juvonboz” asarlarini e’lon qildi. Muallifning e’tirof etishicha, “Baxtsiz kuyov” “Padarkush” pesasi ta’sirida, “Juvonboz” esa tatarlarda chiqib turgan jadidchilik ruhida hikoya va romanlarga taqlidan yozilgan. Bu ikki asarda ham Qodiriy o’z she’rlaridagi motivni davom ettiradi, jadid adabiyotiga xos g’oyalarni ilgari suradi. Oradan sal o’tmay “Uloqda” hikoyasi yuzaga keldi. Oybek bu hikoyaga juda yuksak baho beradi. “Uloqda” nomli hikoyasi “Juvonboz” va boshqa asarlariga nisbatan tenglashtirilmas darajada yuqori bir asar“, - deb yozadi u. Bu asardan yozuvchi hikoya texnikasi, priyomlarini egallaganligi yaqqol ayon bo’ladi. Qodiriy “Uloqda” hikoyasi bilan o’zbek nasrida realistik metodning qaror topishiga asos soldi. “Uloqda” hikoyasi xalq so’zlari va ifodalari asarning badiiy to’qimasiga uzviy kirib ketganligi bilan ajralib turadi. Hikoya jonli, obrazli til bilan yozilgan. SHaxslar ham o’ziga xos til bilan so’zlaydilar. Hikoyada tashviqotchining, voizning o’rnini san’atkor oladi. YOzuvchi bu asarda voqealar ustida muhokama qilmaydi, tushuntirmaydi, balki obrazlar orqali ko’rsatadi.

Adibning ana shunday asarlaridan “O’tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari uning ijodida eng katta hodisa darajasiga ko’tarildi. YOzuvchining e’tirof etishicha, “O’tgan kunlar”ni u 1919 yilda yoza boshlagan. Qodiriy bu romanida xolis – ob’ektiv turib, o’tgan XIX asr o’rtalaridagi Turkiston tarixining, o’zbek xalqi hayotining haqqoniy manzarasini beradi, muhim tarixiy jarayonlarni chuqur badiiy tahlil etadi, davrning yetakchi ijtimoiy kuchlari mohiyatini ochadi, o’sha zamon kishilarining ahvol ruhiyati, orzu intilishlari, quvonch va tashvishlarini favqulodda bir mahorat bilan yorqin obrazlar orqali ko’rsatadi. Otabek, Kumush, YUsofbek hoji, Oftob oyim, O’zbek oyim, Hasanali obrazlari

orqali adib milliy timsollar yaratdi. Romanda inson erki, muhabbati masalasi bilan bir qatorda Rossiyaga munosabat muammosi ham katta o'rin tutadi. Asar qahramonlaridan Otabek roman boshlaridayoq o'z davrining ilg'or kishisi ilgari surishi mumkin bo'lgan qarashlarni, ya'ni Rossiyaning davlat qurilishi, qonunlari, tartiblari, maorif va madaniyati juda ibratli ekanligi, lekin Turkiston unga qo'shilishi mumkin emasligi To'g'risidagi fikrni suhbatdoshlari o'rtasiga tashlaydi. Hech bir inson o'z xalqining qul bo'lishini istamasligi e'tiborga olinsa, Otabekning bu qarashlari yuksak millatparvarlik ruhi bilan sug'orilgan g'oyalar ekanligi yaqqol ayon bo'ladi. SHunga qaramay, Otabekning mazkur g'oyalari Abdulla Qodiriyning Turkistonning Rossiyaga qo'shilishi progressiv ahamiyatini anglamaslikda va "millatchi", "xalq dushmani" sifatida ayblash uchun bir dastak tarzida foydalanilgan.

1926 yildan boshlab adib ikkinchi tarixiy romani "Mehrobdan chayon" asari ustida ishladi. Asarning "Mehrobdan chayon" deb atalishi, unda ko'proq munofiq dindorlarning "muqaddas dargoh"ga nomunosib harakatlariga, ilmiga amal qilmaydigan, e'tiqodni oyoqosti etadigan, shaxsiy manfaat yo'lida hech narsadan toymaydigan, halol odamlarni ko'rolmaydigan hasadgo'ylar qilmishiga ishoradir. Qodiriy bu romanda ham takrorlanmas go'zal timsollar Anvar, Ra'no, Solih mahdum, Nigoroyim, Sultonali, Safar bo'zchi, Abdurahmon obrazlarini yaratdi. Romanda muhabbat masalasiga turli tabaqa vakillarining munosabatini ko'rsatish orqali yozuvchi XIX asr o'rtalaridagi tarixiy sharoitning haqqoniy manzaralarini chizishga, bir tomonda jabr-zulm avj olganligini, ikkinchi tarafdin esa adolat uchun kurash so'nmaganligini yorqin gavdalandirishga muvaffaq bo'lgan. Faqat mazkur asar "O'tgan kunlar" romani darajasida mukammal chiqqan deb hisoblash qiyin, chunki undagi ba'zi voqealar va ruhiy jarayonlar tasvirida badiiy dalillash san'ati etishmagandek tuyuladi. Xususan, Anvarning jallodlar qo'lidan osonlik bilan qutqarilishi asardagi eng zaif dalillangan o'rinlardan hisoblanadi. Umuman olganda, Abdulla Qodiriy yuqoridagi ikkita tarixiy romani bilan badiiy ijodda eng jiddiy muvaffaqiyatga erishdi. Zamonaviy asarlarida esa yozuvchi romanlari darajasidagi yutuqlarni qo'lga kirita olmadi. CHunonchi, zamonaviy mavzuda yozilgan Abdulla Qodiriyning "Obid ketmon" povesti naturalistik tasvir unsurlarining ortib ketishi tufayli mukammal asar darajasiga ko'tarilmadi. SHunga qaramay Abdulla Qodiriyning ko'pchilik asarlari qatori "Obid ketmon" qissasi ham o'z davrida haqiqiy bahosini ololmadi. Vulgar sotsiologizm og'usi bilan zaharlangan, faqat "sinfiy yondashish"ningina mezon qilib olgan, aslida chinakam ilmiy talqindan uzoq, o'ta o'jar, johil tanqid bu o'ziga xos qissa mohiyatini buzib, uni mafkuraviy xatolarga to'la, "siyosiy tuturug'siz" asar deb e'lon qildi. (J.SHarifiy, Olim SHarafiddinov. "Obid ketmon" haqida". "Qizil O'zbekiston", 3.06.1937.).

"Obid ketmon" keyingi o'ttiz yil ichida ham o'zining munosib bahosini olgani yo'q. Oybek ham "Abdulla Qodiriyning ijodiy yo'li" kitobida qissani yaxshi baholamaydi, asarda kolxozlashtirish, sinfiylik ruhi yetakchilik qilishini alohida ta'kidlaydi.

Qodiriy o'z faoliyati davomida matbuot sohasida ham ahamiyatli ishlar qildi. "Mushtum" jurnalining tashkil etilishi adib nomi bilan bog'liqdir. YOzuvchi bir qator ilmiy-publisistik, adabiy-tanqidiy maqolalar yozdi. "Kalvak mahzumning xotira daftaridan", "Toshpo'lat tajang nima deydi?", "SHirvon xola nima deydi?" kabi satirik asarlari bilan o'z jurnalini boyitdi. Muallif bu asarlarida inson xarakteridagi yomon illatlar, qusurlar ustidan kuladi. Mazkur asarlarida yozuvchi o'tmishning va o'zi yashayotgan davr turmushining dahshatli manzaralarini zaharxanda qahqaha vositasida gavdalantirib, chinakam hajviy xarakterlar yaratish bobida katta mahorat egasi ekanligini namoyish qiladi. XX asr o'zbek adabiyotida o'chmas iz qoldirgan Abdulla Qodiriy 1938 yilda qatag'on davrining qurboni bo'ldi.

S a v o l l a r

1. Abdulla Qodiriy qanday sabablarga ko'ra "xalq dushmani" deb ayblangan?
2. Abdulla Qodiriy o'z ijodini qanday she'rlar bilan boshlagan?
3. Abdulla Qodiriy qanday sahna asarlari yozgan?
4. Qaysi asar Abdulla Qodiriy ijodida, yozish uslubida keskin burilish sodir bo'lganligini ko'rsatgan?
4. Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar", "Mehrobdan chayon" asarlari roman janrining qaysi ko'rinishiga mansub?
5. "O'tgan kunlar" romani atrofida qanday munozaralar bo'lgan?
6. Abdulla Qodiriyning zamonaviy mavzudagi asarlari qanday badiiy qiymatga ega?
7. Qaysi kitoblar qodiriyshunoslikning eng jiddiy yutuqlari hisoblanadi?

A d a b i y o t l a r

Abdulla Qodiriy asarlari:

"O'tgan kunlar", "Mehrobdan chayon", Ro'monlar. T., G'.G'ulom nomli nashr. 1992.

"Obid ketmon". T., O'zadabiynashr, 1960.

Kichik asarlar. T., O'zadabiynashr, 1969.

Abdulla Qodiriy ijodi haqida:

Normatov U. Qodiriy bogi. T., "YOzuvchi", 1995.

Qo'shjonov M. O'zbekning o'zligi. T., "Fan". 1994.

7-m a ' r u z a

CHO'LPON IJODI

(4 soat)

R e j a

1. Cho'lpon – Yangi o'zbek lirikasining asoschisi.
2. Cho'lponning tarjimai holi.
3. Cho'lpon ijodiy evolyutsiyasining asosiy bosqichlari.
4. Cho'lponning ma'rifatparvarlik ruhidagi asarlari.
5. Cho'lpon ijodiy yo'lining etuklik bosqichi.

6. CHo'lpon lirikasi.
7. CHo'lpon dramalari.
8. Tanqid va adabiyotshunoslikda CHo'lpon ijodining o'rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Andijon”, “Jadidchilik”, “Ma’rifatparvarlik”, “Millatchilik”, “Millatparvarlik”, “Adabiyot nadur?”, “Sanoe nafisa”, “Qurboni jaholat”, “Doktor Muhammadyor”, “Uyg’onish”, “Buloqlar”, “Tong sirlari”, “Soz”, “Kecha va kunduz”, “YOrqinoy”, “Tarjima”, “Tarjimashunoslik”, “Meyerxold qarashlari”, “Ulug’ hindi”, “Tagor va tagorshunoslik”.

CH O’ L P O N (1897-1938)

Abdulhamid Sulaymon o’g’li CHo’lpon XX asr she’riyatining yirik vakili, o’zbek nasri, dramaturgiyasi, tanqidchiligiga katta hissa qo’shgan mutafakkirdir.

“CHo’lpon”, “Qalandar”, “Mirzaqalandar”, “Andijonlik” kabi taxalluslar bilan ijod qilgan. Abdulhamid Sulaymon 1897 yilda Andijonda Qatortarak mahallasida tug’ilgan. Uning onasi uy bekasi bo’lgan, otasi Sulaymonqul Mulla Muhammad YUnus o’g’li dehqonchilik, hunarmandchilik, bazzozlik bilan shug’ullangan. CHo’lponning otasi zamonasining peshqadam ziyolilaridan bo’lgan, “Rasvo” taxallusi bilan g’azallar yozgan.

Abdulhamid avval eski maktabda o’qiydi, yaxshilab xat-savodini chiqargach, Andijon va Toshkent madrasalarida tahsil ko’radi, arab, fors, turk tillarini mukammal egallaydi. U Yoshligidayoq sharq adabiyotini shu qadar sevib qoladiki, butun umri davomida Firdavsiy, Hofiz, Sa’diy, Umar Hayyom, Rumi, Navoiy, Tavfiq Fikrat, Nomiq Kamol, Abdulla To’qay kabi buyuk so’z san’atkorlarining asarlarini yod olishdan to’xtamaydi, ular haqida hayajonli maqolalar yozadi. Zamona zaylini chuqur his etgan CHo’lpon Andijonda Yangi ochilgan rus-tuzem maktabiga ham kirib o’qiydi, u erda bir qancha dunyoviy ilmlarni, ayniqsa, rus tilini mukammal o’rganadi. SHunday qilib, CHo’lpon 16-17 Yoshlaridayoq ham sharqona, ham evropacha puxta ma’lumot olgan, ilg’or fikrli ziyoli bo’lib etishadi.

U 1913-14 yillardan ijod qila boshlaydi. Uning dastlabki asarlari “Sadoi Turkiston”, “Sadoi Farg’ona” kabi mahalliy gazetalarda, shuningdek, Orenburgda chiqqan “SHo’ro” jurnalida bosiladi. CHo’lponning dastlabki asarlariga “Vatanimiz Turkistonda temir yo’llar”, “Adabiyot nadur?” kabi maqolalari, “O’sh” ocherki, “Qurboni jaholat” feletoni, “Doktor Muhammadiyor” hikoyalarini kirgizish mumkin.

“Adabiyot nadur?” degan maqolasida CHo’lpon adabiyot bahonasida Turkistonning istiqboli haqida qayg’uradi, xalqning kelajagini ta’minlaydigan omillar To’g’risida mulohaza yuritadi. U yozadi: “Hech to’xtamasdan harakat qilib turgan vujudimizga suv, havo naqadar zarur bo’lsa, maishat yo’lida har xil qaro kirlar ila xiralangan ruhimiz uchun shul qadar adabiyot kerakdir. Adabiyot yashasa millat yashar...” Bu mulohazalar bugun ham o’z qimmatini yo’qotgan emas.

“Doktor Muhammadiyor” hikoyasi XX asr boshlaridagi o’zbek ma’rifatchilik adabiyotida o’ziga xos o’rin tutadi. U badiiy jihatdan zaifroq, tasvir o’rniga

bayonchilik ustun, qahramonlar jonli xarakter kasb etmagan. Ammo shunga qaramay, adibning Turkiston taqdiri haqida kuyib-yonib o'ylashi, xalqni jaholat botqog'idan, nodonlik iskanjasidan qutqaruvchi samarali omillarni izlashi aniq sezilib turadi. Keyinchalik CHO'lpon O'sh haqidagi safarnomasini yozadi. SHundan keyin sekin-sekin she'riyatga qo'l ura boshlaydi. Uning birinchi she'ri "Turkistonlik qarindoshlarimizga" (1914 yil, "Sadoi Turkiston" gazetasida), "Turkiston salomi" ("Hurriyat" gazetasida) chiqqan.

CHO'lponning 1913-17 yillardagi ijodini birinchi bosqich deb olsak, shoir bu bosqichda chinakam muvaffaqiyatga erisha oldi deyish qiyin. 1917 yillarda CHO'lpon ijodining etuklik bosqichi boshlangan. Bu davrga kelib CHO'lpon san'at, adabiyotning rolini aniqroq tushuna boshlaydi. Bu uning "SHo'ro hukumati va "Sanoe nafisa" maqolasida aks etgan. "O'zbek Yosh shoirlari" to'plamida (1922) uning 13 ta she'ri bosilib chiqadi. Bunga eng go'zal she'rlar kirgan edi. Uning she'rlarida sekin-sekin millatparvarlik ruhi sezila boshlaydi. CHO'lpon xuddi shu yillarda, ya'ni 25-30 Yoshlari o'rtasida juda barakali ijod qildi. U "Uyg'onish" (1922 y.), "Buloqlar" (1924 y.), "Tong sirlari" (1926) degan uchta to'plam e'lon qildi. Ulardan tashqari "Go'zal yozqichlar" va "Adabiy parchalar" degan kitoblarda uning anchagina she'rlari bosildi. 1926 yilda "YOrqinoy" dramasi alohida kitob tarzida chop etildi.

20-yillarda CHO'lpon she'rlaridan loaqal bir juftini ishtiyoq bilan yod olmagan adabiyot muxlisi yo'q edi, desak mubolag'a bo'lmas. SHE'riyat sirlarini egallashda, mahorat pillapoyalaridan ko'tarilishda CHO'lpon lirikasi chinakam dorilfunun bo'ldi. Uning har bir she'rida mustamlakachilikka qarshi isyon sezilib turardi. Har bir asaridagi o'zgarishlarda badiiy yuksaklik ko'rinardi. CHO'lpon lirika sohasida 20-yillarda eng buyuk shoir darajasiga ko'tarildi. 20-yillarning oxirida CHO'lpon ijodiy yo'lining ikkinchi bosqichi tugaydi.

30-yillarga kelib CHO'lpon lirikasida orqaga qarab siljish ko'rinadi. U zamonasozlik ruhida yoza boshlaydi. Ilgarigidek yonib-kuyib yozolmaydi. Bu bilan uning ijodining uchinchi bosqichi boshlanadi. CHO'lpon hayotining fojialarga, dramalar, haqoratlarga, xo'rliklarga to'la yillari boshlandi. U qand kasaliga mubtalo bo'ldi. Uning asarlarini bosmay qo'yishdi. Lekin shoirning iroda kuchiga qoyil qolish kerak, ana shunday dahshatli muhitda ijod qilishdan to'xtamadi. Bir qator yirik asarlarni, shu jumladan, SHEkspirning "Hamlet"ini mahorat bilan tarjima qildi, roman yozdi. SHE'rlar ijod qildi. 1935-37 yillar mobaynida "Kecha va kunduz" romani, "Soz" to'plami bosmadan chiqqanini va "Jo'r" to'plami tayyorlanganini aytish mumkin. "Kecha va kunduz" romanida ma'rifatparvarlik, jadidchilik va xotin-qizlar ozodligi g'oyalari nihoyatda qiziqarli syujet, drama unsurlariga boy uslub hamda to'laqonli insoniy xarakterlar yaratish vositasida ifodalangan edi. O'zining yuksak fazilatlariga ko'ra bu asar 30-yillar o'zbek nasrining jiddiy yutuqlari qatoridan o'rin oldi.

Boshqa yuzlab yozuvchilar, adiblar, san'atkorlar, olimlar kabi CHO'lponning ham boshida qora bulutlar behad quyuqlashdi. Endi uni "millatchi" debgina emas, ochiqdan-ochiq "xalq dushmani" deb atay boshladilar. Inqilobdan oldingi fors shoirlarini o'qish ham CHO'lpon zimmasiga katta ayb sifatida yuklangan. Oradan

ko'p o'tmay 1937 yilning kuz oylarida u qamoqqa olinadi va 1938 yilning 5 oktyabrida "aksilinqilobiy faoliyati" uchun otishga hukm qilinadi. Olamdan o'tgandan keyin uning nomini adabiyot tarixidan butunlay o'chirib tashlash uchun harakat boshlandi. Faqat 1950 yillarga kelib CHO'lpon hech qanday jinoyat qilmagani uchun butunlay oqlandi. 1958 yil O'zbekiston YOZuvchilar uyushmasi CHO'lponning adabiy merosini o'rganuvchi komissiya tuzdi.

CHO'lponni adabiyotga qaytarish uchun yana 30 yil kerak bo'ldi. Eng muhimi shundaki, og'ir qatag'onlarga qaramasdan xalq CHO'lponni unutmagan ekan.

S a v o l l a r

1. CHO'lponning oilaviy hayoti qanday kechgan?
2. Qaysi asar CHO'lpon ijodiy yo'lidagi izlanishlar bosqichining eng jiddiy samarasi hisoblanadi?
3. CHO'lpon lirikasida "kishan" obrazi qanday o'rin tutadi?
4. CHO'lpon she'riyat sohasida qanday badiiy kashfiyotlarga erishdi?
5. Qaysi asar CHO'lponning dramaturgiya sohasidagi eng jiddiy yutuqi hisoblanadi?
6. CHO'lpon "Kecha va kunduz" romanida qanday dramaturgik vositalardan foydalangan?
7. CHO'lponning tarjimonlik mahorati qaysi asarlarda yaqqolroq ko'rinadi?
8. Adabiyotshunos Ayn CHO'lponga qanday ayb qo'ygan va Oybek unga qay tarzda javob qaytargan?

A d a b i y o t l a r

CHO'lpon asarlari:

YAna oldim sozimni. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot. 1991.

Asarlar. Uch jildlik. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot. I, II jildlar. 1994-95.

CHO'lpon ijodi haqida:

SHarafiddinov O. CHO'lpon. T., "CHO'lpon", 1991.

SHarafiddinov O. CHO'lponni anglash. T., "YOZuvchi", 1994.

Karimov N. CHO'lpon. T., "Fan", 1991.

CHO'lponning badiiy olami. T., "Fan", 1994.

8 – m a ' r u z a

OYBEK IJODI

(4 soat)

R e j a

1. Oybek ijodining o'zbek adabiyoti tarixida tutgan o'rni.
2. Oybekning hayot yo'li.
3. Oybekning 20-yillar lirikasi.
4. Oybek ijodiy yo'lining etuklik bosqichi.
5. Oybek poemalari.

6. Oybek romanlari.
7. Oybekning tanqid va adabiyotshunoslikka oid asarlari.
8. Tanqid va adabiyotshunoslikda Oybek ijodining o'rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Toshkent”, “Pedtexnikum”, “Siyosiy iqtisod”, “Tuyg’ular”, “Ko’ngil naylari”, “O’ch”, “Baxtigul va Soqindiq”, “Davrim jarohati”, “Qutlug’ qon”, “QuYosh qoraymas”, “Oltin vodiya shabadalar”, “Ulug’ yo’l”, “Bolalik”, “Millatparvarlik”, “Millatchilik”, “O’zbekiston xalq yozuvchisi”, “Akademik”, “Davlat mukofoti”, “Tanqid sohasida savodsizlik va ur-yiqitchilikka qarshi o’t ochaylik”.

O Y B E K (1905-1968)

Oybek XX asr o’zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biridir. Uning ijodi shu qadar rang-barang va serqirrak, hech mubolag’asiz, bir yozuvchi qalamiga mansub bu darajadagi boy adabiy merosni o’zbek adabiyoti tarixida uchratish qiyin.

Tanqidchilik Oybek asarlariga 20-yillarning o’rtalaridanoq e’tibor bera boshladi.

Oybek asarlarini o’rganish asnosida o’zbek tanqidchiligi va adabiyotshunosligining o’zi ham rivojlanib bordi. Hozirgacha yozuvchi ijodiga bag’ishlab o’nlab dissertasiyalar, monografiyalar, yuzlab maqolalar yozilgan. Ular ichida O.YOqubovning “G’oyaviylik va mahorat”, “Adibning mahorati”, M.Qo’shjonovning “Oybek romanlarida xarakter yaratish san’ati”, “Oybek mahorati” hamda N.Karimovning “Ajoyib kishilar hayotidan” seriyasidagi “Oybek” nomli kitoblarini ko’rsatib o’tish o’rinlidir. Oybekning yigirma jildidan iborat “Mukammal asarlar”i e’lon qilinganligi o’zbek matnshunosligining jiddiy yutuqidir.

Muso Toshmuhammad o’g’li Oybek 1905 yil 10 yanvarda Toshkentda to’quvchi oilasida tug’ildi. U eski maktabda ta’lim oldi. U oliy tahsilni dastlab O’rta Osiyo Davlat Universitetida boshlab, so’ng Leningraddagi Xalq xo’jaligi institutida davom ettirgan. Oybek 1929 yili Toshkentga qaytadi. Uning adabiyot, ilm, musiqa va san’atni hayotining a’moli deb bilgan turkistonlik Zarifa Saidnosirovaga uylanishi hayotida katta rol o’ynaydi.

YOzuvchi 1942 yilning qish so’nggida jangchilar orasida bo’ldi, asarlariga material to’pladi. Umuman, Oybekning dastlabki she’rlarida, xususan, “Kecha tuyg’usi”, “Qushlar qochingiz”, “Oltin qo’ng’izcha” kabi ilk lirika namunalarida ayrim tanqidchilar “Mungli ruh”, “siniqlik”, “mavhum qarashlar”, “yot g’oyalar ta’siri”ni ko’rgandek bo’ladilar.

20-yillarning o’rtalarida Oybek she’rlarida asta-sekin ijtimoiy salmoq kuchaya boshladi. Bu xususiyat uning, ayniqsa, “Tuyg’ular” (1926), “Ko’ngil naylari” (1929) nomli she’riy to’plamlarida yorqinroq ko’rinadi.

30-yillarning oxirida Oybek ilk bor poema janrining tarixiy-biografik yo'nalishiga murojaat etib, "Navoiy" (1939) poemasini yaratdi. Poemada Navoiy yashagan davr sharoiti, muhit, jamiyatning murakkabliklari tasvirlanadi.

Dostonlarda orttirilgan tajriba, voqelikni keng epik planda tasvirlash borasida "Evgeniy Onegin" tarjimasidan olingan saboq, Abdulla Qodiriy ijodini tadqiq qilish, "Studentlar" romani ustidagi mashqlar (1930), "Globus" singari hikoyalarda kuchni sinash, "O'tgan kunlar", "Mehrobdan chayon", "Qullar", "Sarob" ta'siriga berilish Oybekni nasr tomon etakladi. Oybekning birinchi romani bo'lgan "Qutlug' qon" asarida xarakter talqinidagi mahorat, umuman, asar voqealari, qahramonlar harakatidagi izchillik hamda tabiiylik, bir so'z bilan aytganda, uzviy boqlangandir.

Oybek "Qutlug' qon"ni yozib tugatishi bilan uni davom ettirish ishtiyoqida bo'ldi. Urushning boshlanishi adib ijodiy niyatlarini o'zgartirib yubordi. Nihoyat, 1967 yilda "Qutlug' qon"ning davomi "Ulug' yo'l" romani maydonga keldi.

Oybek urush boshlangan kuniyoq "YOvga o'lim" nomli she'rini yozadi. Fashizmga qarshi kurashga chaqiruvchi "Jasur yigitlarga", "Avtomat", "Izsiz qishloq", "Zafar bizniki" singari she'rlar Oybek poeziyasining eng yaxshi namunalaridan bo'lib qoldi. "Vatan", "Vatan haqida qo'shiq", "Vatan qasidasi" she'rlarida Oybek mumtoz va betakror muqaddas Vatan obrazini yaratdi.

Oybek 30-yillarda yozilgan "Sosialistik lirika uchun", "So'nggi yillarda o'zbek poeziyasi", "O'zbek poeziyasida til", "G'afur haqida", "Tanqid sohasida savodsizlik va ur-yiqitchilikka qarshi o't ochaylik" singari maqolalari bilan adabiyotshunoslik rivojiga katta hissa qo'shdi.

Oybek Navoiy dunyoqarashidagi jarayonlarni, murakkablikni siljishu o'zgarish va cheklanishlarni ko'rsatishga alohida e'tibor berdi.

Navoiy mutafakkir olim va fozil davlat arbobigina emas, balki buyuk shoir edi. SHu sababli u "Navoiy" romanida qahramonini qator epizodlarda ilhom og'ushida, ijod sehri bilan bandlikda "Farhod va SHirin" ustida ishlash manzaralarida beradi.

Yirik madaniyat arboblari Oybek ijodiga yuqori baho beradilar. Atoqli rus yozuvchisi A.Fadeev "Qutlug' qon" va "Navoiy"ni mislsiz voqea bo'lgan nodir asarlardir" deb baholaydi. SHunday asarlar yaratilganligi sababli, 30-yillar va urush davri Oybek ijodiy yo'lining etuklik bosqichini tashkil etadi. Urushdan keyingi yillar esa yozuvchi ijodiy yo'lining so'nggi bosqichi hisoblanadi. Turli-tuman ijtimoiy va hayotiy murakkabliklar, ziddiyatlar tufayli Oybek bu davrda ilgarigi bosqichlardagi kabi muvaffaqiyatlarga erisha olmaydi. Xususan, "Oltin vodiyan shabadalar" romanida konfliktsizlik "nazariya"sining ta'siri sezilsa, "QuYosh qoraymas" asari kompozitsiyasining nomukammalligi bilan kitobxonda qoniqmaslik tuyg'usini uyg'otadi. Adibning "Zafar va Zahro", "Haqgo'ylar", "Nur qidirib" asarlari bo'lsa Pokiston hayotining biryoqlama, ya'ni hukmron mafkura ta'sirida chizilgan soxta manzaralarini gavdalantirishi bilan adabiyotda sezilarli hodisa darajasiga ko'tarilmadi. YOzuvchining 60-yillarda yaratilgan "Davrim jarohati" dostoni va "Bolalik" povesti ko'plab go'zal haqqoniy manzaralarga boyligi bilan ijodkor iste'dodi butkul so'nmaganligidan dalolat beruvchi asarlar bo'lib qoldi.

S a v o l l a r

1. Oybek qaerlarda ta'lim olgan?
2. Oybekning qaysi she'ri tabiat lirikasining nodir namunalaridan biri sifatida e'tirof etilgan?
3. Oybekning qaysi asari poemachilik sohasidagi eng jiddiy yutuqi hisoblanadi?
4. Oybekning "Qutlug' qon" romani hozirgi kunlarda qanday talqin etilishi to'g'ri bo'ladi?
5. Oybekning qaysi romani yozuvchining shoh asari hisoblanadi?
6. Oybekning "Oltin vodiya shabadalar" romanida urushdan keyingi yillar adabiyotidagi qaysi salbiy hodisaning ta'siri seziladi?
7. Oybek o'zbek tanqidchiligi va adabiyotshunosligi taraqqiyotiga qanday hissa qo'shdi?
8. Qaysi kitoblar oybekshunoslikning eng jiddiy yutuqlari hisoblanadi?

A d a b i y o t l a r

Oybek asarlari:

Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. T., "Fan", 1990-95.

Oybek ijodi haqida:

YOqubov H. Adibning mahorati. T., O'zadabiynashr. 1966.

Qo'shjonov M. Oybek mahorati. T., O'zadabiynashr, 1965.

Karimov N. Oybek. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985.

9- m a ' r u z a

HAMID OLIMJON IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Yangi o'zbek adabiyoti va Hamid Olimjon ijodi.
2. Hamid Olimjon biografiyasi.
3. Hamid Olimjon poeziyasi.
4. Hamid Olimjon dramalari.
5. Hamid Olimjon ijodining tanqid va adabiyotshunoslikdagi talqini.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

"Jizzax", "Jizzax qo'zg'oloni", "Pedakademiya", "Ko'klam", "Olov sochlar", "Baxt va shodlik kuychisi", "Oygul bilan Baxtiyor", "Semurg", "Zaynab va Omon", "Jangchi Tursun", "Roksananing ko'z Yoshlari", "Qamal qilingan shahar tepasidagi oy", "Muqanna", "Jinoyat", "Pereverzevchilik", "Fitratning adabiy ijodi haqida".

HAMID OLIMJON

(1909-1944)

Hamid Olimjon XX asr o'zbek poeziyasining yorqin siymolaridan biridir. U 1909 yil 12 dekabrda Jizzaxda tug'ilgan. Otasining ismi Olim buva, onasining ismi Komila aya bo'lib, ular Hamidning tarbiyasiga katta e'tibor berganlar. Hamid Olimjon avvalda eski maktabda, keyin Yangi maktabda o'qiydi. Undan so'ng Samarqanddagi Pedakademiya ta'lim institutida tahsil oladi.

Hamid Olimjonning dastlabki she'rlari 20-yillarning o'rtalarida paydo bo'ldi. Bu she'rlar "CHimyon daftari" turkumini tashkil etadi. Uning birinchi she'ri "Kimdir" e'lon qilinganda shoir o'n etti, to'ng'ich kitobi – "Ko'klam" bosilib chiqqan vaqtda yigirma Yoshda edi. Hamid Olimjon "Ko'klam" kitobidan boshlab hayot haqidagi o'z taassurotlarini berishga, turmushni dramatik holatlari bilan idrok etishga, she'rdagi lirik qahramon kechinmasini ta'sirchan va ishonarli chiqarishga, ayniqsa, voqea-hodisadan ko'ra, undan hosil bo'lgan fikr, his-tuyg'ular, qalb holatini ifodalashga urindi. Albatta, uning dastlabki she'rlari ijodining mashqlar va izlanishlar bosqichini tashkil etadi. Uning "Oydinda" she'rida hayot o'sha davr rasmicha ko'tarinki soxta talqin qilinadi. Bunda hayot g'amsiz, alamsiz, kadarsiz deb tasvirlanadi.

Hamid Olimjon ijodining ikkinchi bosqichi 30- va urush yillari hisoblanadi. Uning ishonch va umid ruhi "Yigitlarni frontga jo'natish", "Qo'lingga qurol ol!", "YAqinlik", "Moskvani men bilaman", "Jangchi Tursun", "Rossiya", "Nihol", "Sevgi" kabi urush davri o'zbek lirikasining yutug'i bo'lgan asarlarning qon tomiriga singib ketgandi. "Muqanna" va "Jinoyat" dramalari ham urush yillarida yozilgan bo'lib, "Muqanna" asari urush davri o'zbek adabiyotida muhim voqea bo'ldi. Dramaturg olis tarixiy voqeani hozirgi zamonning muhim siyosiy hodisasini aks ettirishga, urush davri vazifalarini o'tash hamda ehtiyojlarini qondirishga xizmat ettira oldi. "Jinoyat" pesasi esa Hamid Olimjonning hayotdagi murakkab, ziddiyatli muammolarni keskin to'qnashuvlar va kolliziyalar vositasida talqin etish mahorati oshganligidan dalolat beruvchi drama bo'lib qoldi.

Urush yillarida shoir "Jangchi Tursun", "1924 yilning yanvarida Samarqand", "Rossiya", "Roksananing ko'z Yoshlar" kabi balladalarini yozdi.

Hamid Olimjonning 9 ta doston, 7 ta she'rlar to'plami bor. "Grisha", "Ota hayotidan", "SHohimardon", "Ikki qizning hikoyasi" dostonlari zaif dostonlar hisoblanadi. "Ikki qizning hikoyasi" dostoni Hamid Olimjonning hayot to'g'risidagi eng yaltiroq tasavvurini ifodalaydi.

"Oygul bilan Baxtiyor", "Semurg' yoki Parizod va Bunyod", "Zaynab va Omon" dostonlari mashhur hisoblanadi. "Zaynab va Omon" poemasi she'riy san'atlar qalashib ketgan deyish mumkin. Bu dostonda adabiyotdagi uchlik an'anasi bor. Bular Zaynab, Omon va Sobir timsollari bo'lib, chinakam dunyoviy muhabbat tantanasini ko'rsatish maqsadiga bo'ysundirilgan. Faqat muallif bu dostonida ham "Baxtlar vodiysi", "O'zbekiston", "O'rik gullaganda" she'rlaridagi kabi "Zaynab o'sgan el husnga to'liq" deb 30-yillar hayotining ancha yaltiroq, ko'tarinki manzarasini beradi.

Hamid Olimjon nafaqat shoir, balki tarjimon hamdir. U 1936 yilda Pushkinning 100 yilligi munosabati bilan "Kavkaz asiri" dostoni, "Suv parisi" dramasi, bir qator she'rlarini tarjima qilgan. Pushkin va Gorkiy haqida maqolalar

yozgan. Uyg'un bilan birgalikda "Sosialistik realizmni egallash yo'lida", "Marksizm niqobi ostida menshevizm" maqolalarini yozishgan. Bu maqolada A.Sa'diyni adabiyot va san'atni siyosatdan uzoqlashtirib yuborishda ayblaydilar. SHoirning "Fitratning ijodi haqida" maqolasi buyruqqa binoan yozilgan bo'lib, adibni millatchilikda va xalqqa dushmanlikda ayblash asosiga qurilgan.

Hamid Olimjon ijodini o'rganish 30-yillarning oxirlarida YUsuf Sultonovning "Hamid Olimjon ertaklari" maqolasi bilan boshlangan. Lidiya Bat, G'.Karimov ham shoir haqida maqolalar yozishgan. Uyg'un esa, 1944 yil yozilgan "SHodlik va baxt kuychisi" maqolasida uning siymosini bir yoqlama talqin qiladi.

Hamid Olimjon o'zbek she'riyatining etuk namoyandasi sifatida xalqning muhabbatiga, tanqidchilarning qiziqishlariga sazovor bo'ldi.

S a v o l l a r

1. 1916 yilgi Jizzax qo'zg'oloni Hamid Olimjon xotirasi va taqdirida qanday iz qoldirgan?
2. Hamid Olimjon lirikasida inson baxti masalasi qanday talqin etilgan?
3. Hamid Olimjonning qaysi asari dostonchilik sohasidagi eng jiddiy muvaffaqiyati hisoblanadi?
4. "Jinoyat" dramasi Hamid Olimjonning voqelikni aks ettirish uslubida qanday o'zgarish sodir bo'la boshlaganligidan dalolat beradi?

A d a b i y o t l a r

Hamid Olimjon asarlari:

Mukammal asarlar to'plami. T., "Fan", 1975-1984.

Hamid Olimjon ijodi haqida:

Karimov N. Hamid Olimjon. T., "Yosh gvardiya", 1990.

Karimov N. Hamid Olimjonning poetik mahorati. T., "Fan", 1964.

Mamajonov S. SHoir dunyosi. T., G'afur G'ulom nashriyot, 1972.

10 – m a ' r u z a

G'AFUR G'ULOM IJODI

(4 soat)

R e j a

1. G'afur G'ulom ijodining o'zbek adabiyoti rivojidagi o'rni.
2. G'afur G'ulomning tarjimai holi.
3. G'afur G'ulom ijodiy yo'lining izlanishlar bosqichi.
4. G'afur G'ulomning 30-yillar lirikasi.
5. G'afur G'ulom dostonlari.
6. G'afur G'ulomning urush yillaridagi lirikasi.
7. G'afur G'ulom nasri.
8. Tanqid va adabiyotshunoslikda G'afur G'ulom ijodining o'rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Toshkent”, “Rus-tuzem maktabi”, “Etimlik”, “O’qituvchilik”, “Muharrirlik”, “Noshirlik”, “Go’zallik nimada?”, “Tirik qo’shiqlar”, “Dinamo”, “Kulgi hikoyalar”, “Turksib”, “Ko’kan”, “Egalari egallaganda”, “Xitoydan lavhalar”, “To’y”, “SHarqdan kelayotirman”, “Akademik”, “SHum bola”, “YOdgor”, “Mening o’g’rigina bolam”, “Vaqt”, “Qani, mening yulduzim”, “Davlat mukofoti”, “O’zbekiston xalq shoiri”.

G’AFUR G’ULOM

(1903-1966)

“Zamonlar o’tib, kelajakda jahon poeziyasining tarixi yaratiladigan bo’lsa, uning XX asr she’riyatiga bag’ishlangan bobida Federiks Garsiya Lorka, Pablo Neruda, Nozim Hikmat kabi mashhur nomlar qatorida o’zbek shoiri G’afur G’ulomning nomi ham muqarrar o’rin oladi”, deydi tanqidchi Ozod SHarafiddinov o’zining “Xalq baxtining otashin kuychisi” maqolasida.

G’afur G’ulom poeziyasi uch manbadan oziqlandi, uch azim daryodan bahramand bo’lib, kamol topdi. Bularning birinchisi SHarq poeziyasidir. G’.G’ulom SHarq adabiyotini chuqur biladigan fozil odam edi. U 20-yillardayoq, ayniqsa, o’zbek, ozarbayjon, tatar, fors-tojik adabiyotlarini juda puxta o’zlashtirdi. U Navoiy va Furqat, Mashrab va Muqimiy, Avaz O’tar va Nodira kabi o’zbek shoirlari, Nizomiy va Fuzuliy singari ozarbayjon adabiyotining buyuk siymolari, SHayx Sa’diy va Hofizdek fors-tojik adiblari asarlarini besh qo’lday bilgan. G’.G’ulom SHarq adabiyotidan teran insoniylikni, gumanizmni, falsafiy chuqurlikni o’zlashtirdi. Bundan tashqari, G’.G’ulom uning yuksak nafosatini, poetik mushohadadagi teranlikni, so’z ishlatishdagi san’atkorlikni, mubolag’alarning hadsizligini, o’xshatish va sifatlashlarining aniqligini o’ziga singdirdi.

G’afur G’ulom bahramand bo’lgan yana bir daryo xalq ijodidir. Oqzaki ijodda hamisha xalq donoligi ham, hayot tarzi ham, qalbi ham ifodalangan bo’ladi.

G’afur G’ulom ijodiga oziq bergan yana bir daryo rus adabiyotidir. U A.S.Pushkin, M.YU.Lermontov, N.A.Nekrasov, L.N.Tolstoy, A.P.CHexov asarlarini o’qidi. Ayniqsa, Maksim Gorkiy va V.V.Mayakovskiy ijodi bilan tanishishi G’afur G’ulomning ijodiy o’sishiga samarali ta’sir ko’rsatdi.

G’afur G’ulom 1903 yil 10 may kuni Toshkent shahrining Qo’rqontegi mahallasida kambaqal dehqon oilasida tug’ilgan. Uning otasi G’ulom aka Mirzaorif o’g’li Kelesdagi bir parcha erida ham, shaharda ham ishlasa-da, oila qashshoq hayot kechirar edi, chunki o’sha davrlarda og’ir mehnat samaralari o’ta qadrsizlangan edi. G’ulom aka ancha bilimli, fors tilini bilgan kishi bo’lib, bolalarining tarbiyasiga katta ahamiyat berar edi. Otasi bilan bir qatorda G’afurga bolalik chog’larida Mirzaabdulla ismli amakisi ham muayyan ta’sir ko’rsatgan edi. Xuddi shu amaki Yosh bola qalbida ilk bor adabiyotga havas uyg’otgan bo’lsa ajab emas, chunki u “Mirza” taxallusi bilan she’rlar mashq qilib turar edi.

Yosh G’afur avval eski maktabda ta’lim oladi va 9 Yoshida o’qish hamda yozishni o’zlashtiradi. Faqat xuddi shu davrda, aniqroqi 1912 yilda G’ulom aka

olamdan o'tib, beshta bolasi etim qoladi hamda G'afurning o'qishi bo'linadi. Oilaning og'ir moddiy sharoitiga qaramay, akasining yordamida G'afur 1916 yilning kuzida O'qchi mahallasidagi rus-tuzem bilim yurtiga o'qishga kiradi. G'afur G'ulomning eslashicha, bu erda u L.Tolstoyning "Birinci kitob" asari va boshqa ko'p rus shoirlarining she'rlari bilan yaqindan tanishadi. Faqat mazkur bilim yurtidagi o'qish ham uzoq davom etmaydi, chunki 1918 yilda onasining 36 Yoshida bevaqt vafoti tufayli G'afur etim qolgan singillarini boqish uchun bosmaxonaga harf teruvchi sifatida ishga kirishga majbur bo'ladi. U erda keksha ishchi Abdurahmon Sohiboevning maslahati bilan sakkiz oylik o'qituvchilar tayyorlov kursini bitiradi va "Urfon" deb atalgan boqimsiz bolalar maktab-internatida tarbiyachi hamda mudir bo'lib ishlay boshlaydi. Xuddi shu bolalar hayotidan ruhlanish natijasida, G'afur G'ulomning birinchi she'ri dunyoga keladi. Faqat u mashq juda zaif bo'lgani uchun matbuotda bosilmagan edi. G'afur G'ulomning 1923 yilda matbuotda e'lon qilingan birinchi she'ri esa "Go'zallik nimada?" deb atalar edi. Unda Yosh shoir o'zining go'zallik haqidagi tushunchalarini juda sodda shaklda ifodalagan edi:

“Go'zallik qizlarda,
U qora ko'zlarda,
Soz kabi so'zlarda”,
Deganlar yanglishar.

Go'zallik bir guldir,
Muddati fasldir.
YAshamoq asldir,
Siz, biz bor, u yashar.

Go'zallik ishlayish,
Manglayni terlatish,

Go'zaldir ungan ish,
Maqtansa yarashar!

G'afur G'ulom 1923 yildan to 1930 yilgacha besh yuzga yaqin she'r, hikoya, ocherk, doston, feleton yozgan. Demak, u dastlabki davrdayoq sermahsul va ko'pqirrali ijod sohibi bo'lgan. To'g'ri, Yosh ijodkorning izlanish davrida yaratgan ko'p asarlarida hayot haqiqatining go'zal tasviri ko'rinmas, chuqur badiiy umumlasmalar etishmas edi. Ularning aksari badiiy jihatdan bo'sh edi. Zotan, shoir bu davrda o'qish, o'rganish, izlanish, tajriba orttirish davrini boshidan kechirdi. G'afur G'ulom 20-yillarning oxiri va 30-yillarning boshida "Ko'ngilsizning qilg'i", "Eshon obod", "Yigit", "CHorbozorchi", "Soat", "Jo'rabo'za", "Elatiyada bir ov" kabi 40 ga yaqin hikoya yozdi. Bularning bir qismida o'tmish hayotiga xos bo'lgan tipik voqealar tasvirlanib, eski hayotning qora dog'lari ochib tashlangan. Aksariyatida esa hozirgi zamon voqeligi tasvirlanib, hayot taraqqiyotiga to'sqinlik qiluvchi dangasalar, tekinxo'r firibgarlar fosh etiladi, Yangi ong, turmush va urf-odatlar tashviq hamda targ'ib qilinadi.

G'afur G'ulomning nasrdagi mahorati, xususan, "Netay" (1930), "Tirilgan murda" (1934), "SHum bola", "YOdgor" qissalarida ochiq ko'rinadi. "Netay" qissasi asosida o'tmishning achchiq haqiqati yotadi. Asarda xotin-qizlarning haq-huquqlarini amir va amaldorlar, ruhoniylar va boylar tomonidan oyoqosti qilinganligi ko'rsatilgan. "SHum bola" qissasida o'zbek xalqining o'tmishdagi og'ir hayoti, xususan, o'smirlarning qarovsizligi, bir parcha non deb darbadar kezishlari qattiq kulgu ostiga olinadi. "G'afur G'ulom "SHum bola" qissasini salkam yigirma besh yil ishladi", - deb yozadi Said Ahmad. "YOdgor" qissasida Yangi odam xarakterining shakllanish jarayoni tasvirlangan. Asarda kishilarimiz ongi va psixologiyasida yuz bergan o'zgarishlar, Yangi insonni tarbiyalash Jo'ra, Saodat va Mehri hayoti bilan bog'liq sarguzasht tasviri orqali ochib berilgan.

G'afur G'ulom 30-yillarda turli mavzularda ballada va poemalar yaratdi. SHoirning "Ikki vasiqa" va "To'y" balladalarida voqelik liro-epik yo'sinda aks etgan. Adibning "Ko'kan" dostoni o'zbek she'riyatida jamoa xo'jaligi qurilishi mavzuida yozilgan birinchi liro-epik poemadir. "Ko'kan" poemasida o'sha davrdagi hukmron mafkura ta'sirida yuzaga kelgan zamonasozlik, hayotni bo'yab-bezab ko'rsatish hollari ko'zga tashlanadi.

G'afur G'ulomning juda ko'p she'rlari hayotimiz, odamlarimizning ulug'vorligini ta'kidlaydi, asarning qimmatini shu ulug'vorlikni qay darajada ifodalagani bilan o'lchash kerakligini aytadi. U fashist bosqinchilariga qarshi kurashga ikki yil to'lar-to'lmas kunlarda yozgan "Birinchi she'r" asarida yuqoridagi fikrni kishilarimizning harbiy maydonidagi mislsiz fidokorligidan tug'ilgan tashbehda chiroyli ifodalagan:

Halok bo'lgan bir soldatning
Ko'ylagidek lola rang
Bitta polkning bayroqi
Ming "SHohnoma" dostonin
Qonlar bilan bitgulik.

G'afur G'ulom poeziyasining eng muhim fazilatlaridan biri – uning hayotiyligidir. Hayotiylik muammosi poeziyada realizmning shakllanishi va qaror topishida eng muhim, markaziy masalalardan biridir. 30-yillar shoirning adabiy hayotida katta hodisa bo'lgan "Dinamo" va "Tirik qo'shiqlar" to'plamlari ham, shu davrda yaratilgan boshqa poetik asarlari ham erkin mehnat nash'asini, turmush go'zalligini aks ettirishga bag'ishlangan. SHoirning dil-diliga ta'sir etgan, ongida chuqur iz qoldirgan, his-tuyg'ularini junbushga keltirgan jonajon ishi uning "Turksib yo'llarida", "Yalovbardorlikka", "Olqish", "Tagdo'zi", "Ko'kan" va "Misr ehromi" kabi asarlari, "To'y", "Ikki vasiqa" singari manzumalarda aks etgan.

G'afur G'ulom urushning birinchi kunlaridanoq o'zini safarbar his etdi. To'rt yillik urush davri shoir uchun shiddatli ijod yo'llari bo'ldi. G'afur G'ulomning urush yillarida yaratgan she'rlari chuqur vatanparvarlik ruhi bilan sug'orilgan asarlar edi. Bu asarlar g'oyat samimiyligi, insoniyligi tufayli urushning eng og'ir damlarida xalqimizga madad berdi, ruhini bardam qildi. SHoirning bunday she'rlari qatorida "Kuzatish", "Qish", "Sog'inish", "Xotin", "Bizning ko'chada

ham bayram bo'lajak", "Suv va nur" kabilarni tilga olish mumkin. Uning she'rlarida davrning ilg'or, progressiv g'oyalari juda katta poetik kuch bilan tarannum etildi. Masalan, "Sen etim emassan" she'rida xalqlar o'rtasidagi do'stlik, chuqur internasionalizm tuyg'usi, kishilarimizga xos bo'lgan ezgulik yorqin ifodalangan. U urush tufayli etim qolgan bolalar fojiasini o'z shaxsiy fojiasiday qabul qiladi.

Urushdan keyingi yillarda ham G'afur G'ulom she'rlari bilan zamon talabiga hamisha "labbay" deb javob berib keldi. Uning "YAshasin tinchlik!", "Pol Robsonga", "Biz tinchlik istaymiz", "Bu sening imzong", "Tinchlik minbaridan" kabi publisistik ruh bilan sug'orilgan she'rlarida millionlab odamlar qalbida jo'sh urgan tinchlik istagi yorqin ifodalangan.

G'afur G'ulomning bu davr she'riyatida internasionalizm ruhi yanada chuqurlashadi. U "Qozoq elining Ulug' to'yi", "Qardosh tojik xalqiga o'zbek xalqidan salom", "Samad Vurg'unga" kabi poetik asarlarida xalqlar o'rtasidagi do'stlikni ulug'ladi.

G'afur G'ulom she'riyatining qamrovi keng, poetik fikrlari teran, uslubi ravon. Biroq shoir ijodida shaxsga siqinish va turg'unlik davri tazyiqi bilan sodir bo'lgan jiddiy nuqsonlar, madhiyabozlik, hayotni bo'yab, bezab, ortiqcha maqtab aks ettirish, qo'shib yozish – yo'q narsani bor deb talqin etish hollari ham uchraydi.

G'afur G'ulom zukko shoirgina emas, mohir prozaik hamdir. Uning prozaik asarlari ham o'zbek nasrida realistik metodning takomil topishida, qolaversa, Yangi madaniyat rivojida salmoqli o'rin tutadi. G'afur G'ulom ijodining ilk davrida ham, undan keyingi bosqichlarda ham ko'pgina nasriy asarlar yaratgan. 20-yillarda uning she'riy kitoblari bilan birga bir necha nasriy kitoblari ham chop etilgan. U umrining so'ngida ham "Gilos danagidan tasbeh" degan hikoyalar to'plamini nashr etdiki, bu kitob qisqa muddat ichida adabiyot muxlislarining chinakam muhabbatiga sazovor bo'ldi. Tadqiqotchilarning aniqlashicha, 20-yillarning o'zida G'afur G'ulom respublika matbuotida 500 dan ortiq feleton e'lon qilgan. Ular orasida "Muloqot", "Darg'a", "Katta kuch" kabi ocherk va feletonlari ahamiyatga molikdir. G'afur G'ulom "Asarlari"ning 7-tomi ocherk va publisistikadan iborat bo'lib, unga yozuvchining o'ttiz sakkizta ocherki kirgan. Ular, albatta, G'afur G'ulom yaratgan ocherklarning bir qismi, xolos. Lekin ularga qarab ham, atoqli adibning ocherkchilik sohasidagi faoliyati nechog'li samarador bo'lganini ham, mahorati qanchalik yuksak ekanini ham bilib olsa bo'ladi. Uning 35 yildan ortiqroq muddat davomida yaratgan ocherklari o'zida zamon nafasini mujassamlashtirgan, davr ruhini bugungi kun kitobxoni uchun avaylab saqlab kelgan asarlar sifatidagina emas, mazmunan teran saviyada yozilgan asarlar tarzida ham o'z qimmatini yo'qotgan emas.

Bir vaqt shoir G'afur G'ulom Moskvadagi yuksak minbardan turib: "Men o'zbek xalqi nomidan gapiraman", - degan edi. Ha, bunday qilishga u to'la haqli edi, chunki adib deyarli butun ongli umri davomida o'zining bor iste'dodini, mahoratini, kuch-quvvatini o'zbek xalqining ruhini, mohiyatini, tafakkurini, o'y-tuyg'ularini, orzu-umidlarini, borlig'ini go'zallik va badiiyat qonuniyatlari

vositasida ochib berishga baxsh etgan edi. G'afur G'ulomning o'zbek xalqi orasida topgan hurmatu ehtiromi ham shoirga uning nomidan so'zlashga to'la huquq berar edi. SHoirning o'zbek eli orasida qanday e'zoz-e'tibor qozonganligini tasavvur qilmoq uchun quyidagi parchani eslashgina kifoya qilsa kerak:

Sen bu kun sinfda shod yurak bilan

Sinov navbatini kutib turasan.

A'lo mamlakatning a'lo farzandi,

Bilib qo'yki, seni vatan kutadi.

Bu misralar hammamizga Yoshligimizdan, birinchi sinfdan yod bo'lib ketgan. Balki XX asrning o'rtalarida dunyoga kelgan butun o'zbek xalqini G'afur G'ulomning mana shunday she'rlari tarbiyalab voyaga etkazgan bo'lsa ajab emas. Zeroki, G'afur G'ulom "A'lo Mamlakat" va "vatan" deganida, birinchi navbatda, jonajon O'zbekistonimizni ko'zda tutgan hamda uning tuprog'ida yashovchi xalqning baxtini, kamolotini orzu qilgan. G'afur G'ulom Yoshlar tarbiyasi haqida juda ko'p qayg'urgan va o'zining bu masalaga oid o'y-fikrlarini ta'sirchan hamda zargarona so'z vositasida ifodalar edi. "Oltin medal" she'rida xuddi shunday misralarni uchratish mumkin:

Sizsiz kelajak yo'q, siz axir xalqning

Ming yilni ko'rajak qaroqlarisiz.

Sizsiz yorimaydi osmonda zuhro,

Zamonlar tongining charoqlarisiz.

Aslida G'afur G'ulom ijodi 20-yillarda xuddi shu xildagi "Go'zallik nimada?", "Felix bolalari" singari Yoshlarbop she'rlar bilan boshlangan bo'lib, ulardan urush davrida o'zbek xalqining ruhini, insonparvarligini kurrai zaminga so'z orqali namoyish qiluvchi "Sen etim emassan" kabi o'lmas badiiy kashfiyotlar o'sib chiqqan edi. Bu she'rida G'afur G'ulom urush tufayli etim qolgan bolalarga munosabat muammosini faqat o'ziga xos yo'sinda, Yangicha talqin etib, "tong yaqin"ligi timsolini qo'llash vositasida insoniyatning fashizmdek vabodan xalos bo'lishi muqarrarligi to'g'risidagi haqiqatni kishilar ongiga, qalbiga etib boradigan darajada yuzaga chiqargan edi.

Bolalar, Yoshlar va umuman, insoniyat borlig'i, kelajagi, baxt-saodati haqidagi falsafiy mushohadalar va ularning takrorlanmas badiiy ifodasi G'afur G'ulomning ko'p asarlariga, xususan, "Vaqt" singari she'rlariga umrboqiylik baxsh etgan omillardan bo'lsa ajab emas.

Yosh avlodni barkamol va baxtiyor ko'rish istagi G'afur G'ulomning boshqa janrlardagi asarlarida ham etakchi g'oya sifatida baralla yangrab turadi. CHunki, biz uning "Mening o'g'rigina bolam" hikoyasini yoki "SHum bola" qissasini o'qir ekanmiz, ularda XX asr boshlaridagi o'zbek bolalarining sho'xliklari, baxtga tashna qalblari hamda "innaykeyin" deb odamning jonini sug'urib oluvchi Sariboylarga qarshi isyonlari bilan tanishsak, "YODgor" povestida go'yo o'sha shum go'dakning yigitlik kamolotini ko'rib, behad shodlanamiz. G'afur G'ulom insonning xuddi shu yigitlik pallasini Ulug'lash uchun ham g'oyatda go'zal tashbehtar, jonlantirish, sifatlash, o'xshatish, istioralar topa olgan:

Yigit omon bo'lsa, xavfu xatar yo'q,

Qalqon bor, qal'asi but, qo'rg'on salomat.
Qizlar kulgusida avju daromad,
CHollar uyqusida jannat, farog'at.

Yigitlar bor joyda qizlar kulgusi jaranglashi haqida ko'p shoirlar yozishgan, lekin yigitlar tufayli "qo'rg'on salomat" ekanligi to'g'risidagi jonlantirishni boshqa bironta ham adib ijodida topib bo'lmasa kerak. Hatto dunyoga tanilgan rus shoiri Evgeniy Evtushenkoning xuddi shu mavzudagi "Agar er yuzi yigitlari" deb atalgan va mashhur qo'shiqqa aylanib ketgan she'rida ham bunga o'xshash noyob jonlantirish uchramaydi. SHunday tasviriy vositalar va yuqoridagi kabi "Kuzatish", "Bizning ko'chada ham bayram bo'lajak", "Siyohdon", "Qani mening yulduzim" she'rlari, "Hasan kayfiy", "Afandi o'lmaydigan bo'ldi" singari hikoyalar G'afur G'ulom o'zbek xalqining haqiqiy milliy adibi ekanligidan dalolat beradi. SHu bilan birga G'afur G'ulom tor milliy qobiqqa o'ralib qolmasdan, eng oliy umumbashariy muammolar ustida erkin qalam tebratadigan, tom ma'nodagi baynalminal shoir edi. Bunga uning birgina "Men yahudiy" she'ri misolida to'la iqrar bo'lish mumkin. Fashistlar Kiev shahri yaqinidagi Babi yar degan joyda to'qson ming yahudiyni tiriklayin erga ko'mgan bir paytda, million-million yahudiyni gaz kameralariga tashlagan choqida G'afur G'ulom baralla: "Men yahudiy", - deya bong urgan va hech bir xalqni kamsitish mumkin emasligini otashin so'z vositasida jahonga eslatib qo'ygan edi. Mazkur she'r hozir ham o'zining dolzarbligini yo'qotgani yo'q, chunki deyarli har kuni qandaydir terrorist dunyoning turli burchaklarida yahudiylarni o'ldirganligi, ta'qib etganligi to'g'risidagi xabarlar tez-tez eshutilib turadi.

So'nggi paytlarda ahyon-ahyonda G'afur G'ulom zamonasozlik qilganligi, o'tkinchi voqealarni yoki shaxslarni madh etib she'rlar yozganligi haqidagi gaplar takrorlanadigan bo'lib qoldi. Balki G'afur G'ulom chindan ham hukmron mafkura va siyosat tazyiqiga berilib, shunday she'rlar yozgandi, ammo shoir asarlarining barchasini o'tkinchi yoki endilikda yaroqsiz deb hisoblash insofdan bo'lmaydi. Balki shoirning tinchlik uchun kurash mavzuidagi ko'plab she'rlarini o'tkinchi deb hisoblaydiganlar bordir. Axir, endi fashizmga qarshi jang sadolari tingan. Xerosima va Nagasakiga atom bombasi tashlangan. Koreya va Vetnamda Yangi urushlar boshlangan bir paytda shoirning uyg'oq vijdoni tinchlik uchun kurashga chorlovchi bong urmay tura olarmidi? So'nggi yigirma yil davomida Afg'onistondagi urushlar to'xtamayotganligi, CHechenistondagi qirqin-barot janglari o'sha she'rlarning hozirgi kunlarimiz uchun ham qadr-qiymati pasaymaganligini ko'rsatasmikin? Xuddi shuningdek, G'afur G'ulomning yuqori paxta hosili uchun kurash to'g'risidagi she'rlarini ham o'tkinchi deb bo'lmasa kerak. Agar ularni, aniqroqi, bittagina "O'zbek elining g'ururi" she'rini sinchiklab o'qisak, unda G'afur G'ulomning mo'l hosil uchun kurashga chaqirish bilan bir qatorda paxta yakkahokimligi, uning mehnati nihoyatda og'irligi haqidagi fikrni ham san'atkorona ifodalaganligining guvohi bo'lamiz. Mana o'sha misralar:

Bir kilo xolis paxta chit bo'lib to'qilguncha,
Minglab moki otilur, minglab urchuq aylanur.
SHu paxta o'sib-unib, pishib terilgunicha

Kiprigimiz ming karra tolalarga boylanur.

G'afur G'ulom bu misralarda paxta mehnati tufayli odamning boshdan-oyoq chang-to'zonga ko'milib ketishi haqidagi fikrni "kiprigimiz ming karra tolalarga boylanur", - degan kutilmagan mubolag'a yordamida ustalik bilan ifodalagan. She'r yozilgan vaqtlarda bu haqiqatni shundan boshqacha ifodalash qiyin edi. Xuddi shunday san'atkorona topilgan tashbehlar, yuksak mahorat va iste'dod namunasi bo'lgan o'lmas she'rlar G'afur G'ulom ijodida juda ko'pdir. Ulardan biri "Sog'inish" she'ri bo'lib, G'afur G'ulom mazkur asarida chinakam badiiy kashfiyotlarga qodirligini isbotlagan edi. Uning dastlabki misralarini eslaylik:

Zo'r karvon yo'lida etim bo'tadek
Intizor ko'zlarda halqa-halqa Yosh,
Eng kichik zarradan YUpitergacha
O'zing murabbiysan, xabar ber, quYosh.

She'rdan muallif yig'layotgan otani etim bo'taga o'xshatyapti. Bunday noyob o'xshatish ko'p asrlik jahon poeziyasida uchramasa kerak. Mana bunday badiiy kashfiyotlar, chinakam san'at durdonalari, umrboqiy asarlar yaratganligi sababli G'afur G'ulom, uning o'z so'zlari bilan aytganda, "o'zbek elining g'ururi"ga aylangan edi.

S a v o l l a r

1. G'afur G'ulom etim o'sganligi ijodida qanday iz qoldirdi?
2. G'afur G'ulom qanday estetik prinsiplar asosida ijod qildi?
3. G'afur G'ulomning "Ko'kan" dostonida kolxoz hayoti qanday aks ettirilgan?
4. Qaysi to'plam G'afur G'ulom she'riyatining eng katta muvaffaqiyati sifatida e'tirof etilgan?
5. G'afur G'ulomning "YOdgor" povestida tashlandiq farzand muammosi qanday talqin etilgan?
6. G'afur G'ulomning "SHum bola" qissasi qanday janr namunasi hisoblanadi?
7. G'afur G'ulomning urushdan keyingi lirikasida o'sha davr adabiyotining qaysi illatlari o'z muhrini qoldirgan?
8. Qaysi asar G'afur G'ulomning tarjimachilik sohasidagi eng jiddiy yutug'i hisoblanadi?

A d a b i y o t l a r

G'afur G'ulom asarlari:

Asarlar. O'n ikki tomlik. T., "Fan", 1970-1978.

G'afur G'ulom ijodi haqida:

Mamajonov S. SHoir va zamonaviylik. T., "Fan", 1963.

Mamajonov S. G'afur G'ulom prozasi. T., "Fan", 1966.

Mamajonov S. Uslub jilolari. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1972.

SHukurov N. G'afur G'ulomning lirik poeziyasidagi mahorati. T., "Fan", 1966.

Said Ahmad. Nazm chorrahasida. T., "Yosh gvardiya", 1982.

G'afur G'ulomning badiiy olami. T., "Fan", 1984.

11 – m a ' r u z a

ABDULLA QAHHOR IJODI

(4 soat)

R e j a

1. Abdulla Qahhor ijodining o'zbek adabiyoti tarixida tutgan o'rni.
2. Abdulla Qahhorning hayot yo'li.
3. Abdulla Qahhor ijodiy yo'lining mashqlar va izlanishlar bosqichi.
4. Abdulla Qahhor hikoyalari.
5. Abdulla Qahhor povestlari.
6. Abdulla Qahhor romanlari.
7. Abdulla Qahhor komediyalari.
8. Abdulla Qahhor ijodining tanqid va adabiyotshunoslikdagi talqini.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

"Qo'qon", "Asht", "Kelgindi", "Ko'chmanchi", "Eski maktab", "Pedtexnikum", "Rabfak", "SAGU", "Oy kuyganda", "Mushtum", "Qizil O'zbekiston", "Olam yasharadir", "Qishloq hukm ostida", "O'g'ri", "Dahshat", "Mayiz emagan xotin", "Sarob", "Qo'shchinor chiroqlari", "SHohi so'zana", "Og'riq tishlar", "Tobutdan tovush", "Ayajonlarim", "Sinchalak", "O'tmishdan ertaklar", "Muhabbat", "Yoshlar bilan suhbat", "Davlat mukofoti", "O'zbekiston yozuvchilar soyuzining raisi", "Hamza mukofoti", "O'zbekiston xalq yozuvchisi".

ABDULLA QAHHOR

(1907-1968)

Abdulla Qahhor XX asr o'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan va xalqning muhabbatini, hurmatini qozongan iste'dodli yozuvchilardan biridir.

Abdulla Qahhor 1907 yilning 17 sentyabr kuni hozirgi O'zbekistonning Qo'qon shahrida (ba'zi ma'lumotlarga qaraganda – Tojikistonning Asht tumanida) temirchi usta oilasida dunyoga kelgan. U oilada tug'ilgan o'n boladan tirik qolgan yagona farzand edi. Abdullaning bolalik yillari qashshoqlik va darbadarlikda o'tadi. Uning oilasi yaxshiroq hayot ilinjida Farg'ona vodiysi bo'ylab qishloqma-qishloq ko'chib yuradi. Oqibatda Abdulla "Ko'chmanchi", "Kelgindi" singari haqoratli laqablar oladiki, bu uning xotirasida bir umrga muhrlanib qoladi. Avval Abdulla qishloqdagi diniy maktabda savodsiz Valixon so'fi degan domla qo'lida o'qiydi. Domlaning savodsizligidan g'azablangan otasi uni 1917 yil Okbyaridan keyin ochilgan Yangi maktabga o'qishga beradi. Bu maktabda ancha yaxshi bilim olgan Abdulla 20-yillar boshida o'qishni Qo'qondagi texnikumda davom ettiradi. Xuddi shu vaqtda, ya'ni 20-yillar boshida Abdulla adabiyot sohasida ilk mashqlar qila boshlaydi va ularni Toshkentdagi gazeta, jurnallarga yuboradi. Ulardan biri, ya'ni "Oy kuyganda" she'ri "Mushtum" jurnalining 1924 yilgi 8-sonida bosilib

chiqadi. Abdullaning matbuotda e'lon qilingan mana shu birinchi she'riyoq unda ijod qilishga qandaydir iste'dod borligidan, ya'ni adabiyot vositalari orqali muayyan g'oyani ifodalashga qodirligidan dalolat bergan edi. Unda ma'rifatparvarlik g'oyasi adabiyotning birinchi unsuri bo'lgan badiiy timsollar vositasida ifodalangan edi. Abdullada iste'dod kurtaklari nish urayotganligi shunda ko'rinardiki, she'rda "ma'rifat" so'zi biron marta ham ishlatilmagani holda, odamlar ilmi bo'lsalar, tabiat hodisalarining mohiyatini to'g'ri tushunishlari va ular oldida behudaga talvasaga tushmasliklari haqidagi g'oya ilgari surilgan edi. "Oy kuyganda" she'ri bilan Abdulla Qahhor ijodining birinchi bosqichi boshlanadi. Mazkur izlanishlar va mashqlar bosqichi qariyb o'n yil davom etadi. Bu davrda Abdulla avvalo taxallus izlaydi va 20-yillarda yozgan ko'plab hikoyalarini, sakkizta she'rini, ellikta feletonini "Norin shilpiq", "Mavlon kufir", "Gulyor", "Erkaboy" singari imzolar bilan e'lon qiladi. Ijodning ilk bosqichi, asosan, izlanishlardan iboratligi shu bilan belgilanar ediki, bu davrda Abdulla yozgan "Ikki qonun", "Yosh qizlar o'gay ota qo'lida" singari hikoyalar, feletonlar va she'rlar g'oyaviy-badiiy jihatdan juda nochor hamda zaif edi. Buni juda yaxshi fahmlagan Abdulla so'ngroq mazkur asarlarining ko'pchiligini keyingi ko'p jildlik kitoblariga kiritmagan edi. SHu bilan birga ijodning ilk bosqichidagi mashqlar muayyan ijobiy samaralar ham bergan edi. Ulardan biri Abdulla Qahhorning 1929 yilda e'lon qilingan "Boshsiz odam" hikoyasi bo'lib, mazkur asar muallifning inson xarakterini, ruhiy dunyosini teran tahlil qila bilish mahorati etilib borayotganligidan guvohlik beradi. Bu davrda Abdulla Qahhor Toshkentdagi O'rta Osiyo Davlat universitetida o'qir edi.

Izlanish davrining samaralari sifatida uning 1932 yilda "Qishloq hukm ostida", 1933 yilda "Olam yasharadir" va "Qotilning tug'ilishi" singari kitoblari bosilib chiqadi. Mazkur kitoblar mashqlar bosqichining o'ziga xos yakuni sifatida maydonga kelgan deb hisoblash mumkin, chunki 1934 yildan Abdulla Qahhor yuqoridagi to'plamlardagi izlanishlarning nochor samaralaridan keskin farq qiluvchi asarlar yarata boshlaydi. 1934 yili Abdulla Qahhor "Maston", "Ko'r ko'zning ochilishi" singari asarlarini e'lon qilib, hikoyada hayotni realistik tasvirlash prinsiplari ijodida uzil-kesil qaror topganligini isbotlagan edi. SHunga ko'ra mazkur asarlar va "O'g'ri", "Mayiz emagan xotin" kabi hikoyalari bilan Abdulla Qahhor ijodining ikkinchi bosqichi, ya'ni chinakam realistik asarlar yaratish pallasi boshlangan deb hisoblash mumkin. Bu hikoyalarning bir guruhida ("O'g'ri", "Dahshat") Abdulla Qahhor o'tmishdagi mehnatkash xalq hayotining fojiaiy manzaralarini gavdalandirgan bo'lsa, ikkinchi guruhida ("Mayiz emagan xotin", "Qanotsiz chittak", "Bashorat") 30-yillar turmushidagi ijtimoiy nobopliklarni, axloqiy tubanlik, ma'naviy qashshoqlik singari illatlarni hajv olovi bilan kuydirishga intilgan.

30-yillarning o'rtalaridan Abdulla Qahhor ijodida Yangi bosqich boshlanganligi yana shu bilan belgilanar ediki, bu davrda u o'zbek nasrida yozuvchi Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asaridan keyin ikkinchi cho'qqi hisoblanuvchi "Sarob" romanini e'lon qiladi. Romanda Abdulla Qahhorning inson ruhiyatini chuqur tahlil qila bilish mahorati nihoyatda ortganligi yaqqol sezilib

turardi. Insoniy xarakterlarning teran psixologik tahlili vositasida Abdulla Qahhor o'sha davrda bizning mamlakatimizda millat taqdiri, ravnaqi, baxti uchun kurashganlar dahshatli fojiaga uchraganligini ochib bergan edi. SHu yo'l bilan romanda millatparvarlik g'oyasi tasdiq etilgan edi. Faqat adabiy tanqidchilik roman mag'ziga yashiringan bu haqiqatni endi-endi anglab etmoqda.

Urushdan keyin Abdulla Qahhor bizning adabiyotimizda keng quloch yozgan konfliktsizlik "nazariya"si ta'siriga berilib, "Kartina", "Hamqishloqlar" singari hikoyalar va "Qo'shchinor chiroqlari" romanini yozib, ularda o'sha davrdagi xarob o'zbek qishlog'i manzaralarini sun'iy ravishda ancha yaltiratib, go'zallashtirib aks ettiradi. Xuddi shunday tasvirning tamg'asi yozuvchining O'zbekistondan uzoq-uzoqlarga mashhur bo'lgan "SHohi so'zana" (1951) komediyasida ham o'z muhrini qoldirgan edi. Endi o'zlashtirilayotgan Mirzacho'l erlari gulistondek qilib ko'rsatilgan bo'lsa-da, bu asar juda kulgili, qiziqarli sahnalarga boyligi, esda qoladigan insoniy xarakterlarga egaligi bilan yozuvchining komediyana vislik sohasida dadil qadam qo'yganligidan guvohlik berar edi. Balki shu kabi fazilatlar tufayli bu asar jahonning ko'plab sahnalarida qo'yilgan va sobiq ittifoqning Davlat mukofotiga sazovor bo'lgandir.

Dramaturgiya sohasidagi ilk muvaffaqiyatdan ruhlangan Abdulla Qahhor 1954 yilda "Og'riq tishlar" nomli navbatdagi komediyasini e'lon qiladi. Bu asar yozuvchi ijodida uchinchi davr, ya'ni etuklik pallasi boshlanganligidan dalolat berar edi, chunki unda balki o'zbek adabiyotida ilk bor sosializmning illatlari, ya'ni rahbarlikning nomukammalligi, axloqiy qashshoqlik, ma'naviy tubanlik, iqtisodiy notenglik singari nuqsonlar haqida hajviyot vositalari orqali ayon ko'rinib turgan haqiqat ifodalangan edi. Abdulla Qahhorning "Tobutdan tovush" (1962), "Ayajonlarim" (1967) kabi komediyalarida ham sosializmning yuqoridagi singari illatlariga nisbatan mahorat bilan hajv o'ti yo'naltirilgan bo'lib, bu hol uning o'sha davr adabiyotida hukmron socialistik realizm metodining temir qoliplarini sekin-sekin yorib chiqishga intila boshlaganligidan guvohlik beradi.

Faoliyatining etuklik bosqichida adib nasr sohasida ham unumli ijod qilib, "Ming bir jon", "Mahalla" kabi hikoyalar, "Sinchalak", "O'tmishdan ertaklar", "Muhabbat" singari qissalar va ko'plab adabiy-tanqidiy maqolalar yaratdiki, ularning ayrimlari adabiyotimizda sezilarli hodisa bo'lib qoldi. Xususan, "O'tmishdan ertaklar" qissasi yozuvchining bolaligi o'tgan davr hayoti manzaralarini shafqatsiz realistik bo'yoqlarda gavdalantirganligi sababli kitobxonlar e'tiborini qozondi va respublikaning Hamza nomidagi mukofoti bilan taqdirlandi.

Ayon bo'ladiki, O'zbekiston xalq yozuvchisi Abdulla Qahhor o'zidan yuzlab hikoyalar, beshta qissa, ikki roman va to'rtta komediya qoldirdi hamda ularning ayrimlarida yuksak iste'dod sohibi ekanligini namoyon qildi. Uning eng yaxshi asarlari o'zbek realistik nasri va dramaturgiyasi taraqqiyotiga qo'shilgan o'ziga xos hissa bo'lib qoldi.

S a v o l l a r

1. Abdulla Qahhor biografiyasining unsurlari yozuvchi ijodida qanday aks etgan?
2. Abdulla Qahhorning qaysi hikoyasi ilk bor uning xarakter yaratish mahoratini namoyon qilgan?
3. Qaysi rus yozuvchilarining asarlari bilan tanishish oqibatida Abdulla Qahhor ijodida keskin burilish yuz bergan?
4. Abdulla Qahhorning qaysi asarlarida konfliktsizlik “nazariya”sining ta’siri seziladi?
5. Abdulla Qahhorning “O’g’ri” hikoyasi mohiyati nimada?
6. Abdulla Qahhorning “Dahshat” hikoyasi o’zining qaysi jihatiga ko’ra milliy istiqlol davriga hamohanglik kasb etadi?
4. Abdulla Qahhor komediyalarida qanday illatlar fosh etilgan?
5. Abdulla Qahhorning “Tobutdan tovush” komediyasi atrofidagi munozaralarda qanday haqiqat isbotlangan?

A d a b i y o t l a r

Abdulla Qahhor asarlari:

Asarlar. U jildlik. T., G’.G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1987-1989.

Abdulla Qahhor ijodi haqida:

SHarafiddinov O. Abdulla Qahhor. T., “Yosh gvardiya”, 1988.

Qo’shjonov M., Normatov U. Mahorat sirlari. T., Badiiy adabiyot nashriyoti, 1968.

Qo’shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. T., G’.G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1988.

“Abdulla Qahhor zamondoshlari xotirasida”. T., G’.G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1987.

Qahhorova K. CHorak asr hamnafas. T., “Yosh gvardiya”, 1986.

Sanjar Sodiq. So’z san’ati jozibasi. T., “O’zbekiston”, 1996.

12 – m a ‘ r u z a

UYG’UN IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Uyg’un ijodining g’oyaviy-badiiy qiymati.
2. Uyg’un biografiyasi.
3. Uyg’un poeziyasi.
4. Uyg’unning tarixiy mavzudagi dramalari.
5. Uyg’unning zamonaviy mavzudagi dramalari.
6. Tanqid va adabiyotshunoslikda Uyg’un ijodining o’rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Janubiy Qozog’iston”, “Marki”, “Pedakademiya”, “Bahor sevinchlari”, “Nazir otaning g’azabi”, “Brigadir Karim”, “Vatan haqida qo’shiq”, “Surat”, “Alisher Navoiy” dramasi”, “Navbahor”, “Hurriyat”, “Parvoz”, “SHubha”, “Parvona”, “Abu Rayhon Beruniy”, “Abu Ali ibn Sino”, “YOzuvchilar soyuzining raisi”.

U Y G’ U N

(1905-1990)

Uyg’un Yangi o’zbek adabiyotining ikkinchi bo’g’in avlodiga mansub bo’lib, 20-yillarning ikkinchi yarmida ijod maydoniga kirib keldi.

“Uyg’un” shoirning adabiy taxallusi bo’lib, uning asl ismi Rahmatilla Otaqo’zievdir. U 1905 yilning 11 fevralida Janubiy Qozog’iston viloyatidagi Marki qishlog’ida xizmatchi oilasida tug’ilgan. Rahmatilla boshlang’ich ma’lumotni o’z qishlog’ida oladi, 1923 yilda Toshkentga kelib pedagogika texnikumiga o’qishga kiradi. Xuddi shu texnikumda Rahmatilla qalbida adabiyotga, ijod qilishga muhabbat tug’iladi. Natijada, u kichik-kichik she’rlar yoza boshlaydi va ular texnikumdagi “Toshqin” devoriy gazetasida hamda boshqa vaqtli matbuot sahifalarida bosila boshlaydi. Rahmatillaning shoir sifatida etilishida uning 1927-1930 yillar davomida Samarqanddagi pedagogika akademiyasining til va adabiyot fakultetida ta’lim olishi muhim rol o’ynadi. O’sha yillari bu oliy o’quv yurti yirik fan va adabiyot o’chog’i bo’lib, ko’plab iste’dodlarning, xususan, Hamid Olimjon, Jalol Ikromiy, Oydin singari qalamkashlarning kamolga etishuvi uchun katta yo’l ochgan edi. Xuddi shu akademiyada Uyg’un ham dastlabki original she’rlarini yaratadi va ular “Er yuzi”, “Maorif va o’qituvchi”, “Alanga” singari respublika jurnallarida bosilib chiqadi. Nihoyat, 1929 yilda u she’rlar jamlanib, “Bahor sevinchlari” nomli to’plam sifatida nashr etiladi. O’zining mazkur birinchi to’plamidagi she’rlarida Uyg’un kitobxonlar ko’z o’ngida bahor, tabiat kuychisi sifatida namoyon bo’ladi. SHoirning ilk she’rlaridan boshlab, butun poetik ijodi davomida “Bahor” timsoli markaziy o’rinda turadi. Jumladan, u dastlabki she’rlarining birida bahor tongini mana bunday gavdalantiradi:

Sahar chog'i... kumush kabi shudringdan,
Sirg'a taqib yaprog'iga bosh qo'yib,
Gullar, tunning quchog'ida mudraydi...
Titrab-titrab, unda-munda yulduzlar,
SHoshib-pishib yotog'iga ketkali.
Dargohiga etkali,
Oltin shohi etagini sudraydi...

Ko'ramizki, shoir tabiatni nihoyatda nozik his qiladi va uning ajoyib manzarasini chizadi. Lekin Uyg'un dastlabki she'rlaridayoq shunchaki sof tabiat manzaralarini chizish bilangina cheklanmaydi, balki uni va ayniqsa, bahorni inson hayoti, qalbi, mehnati bilan bog'liq holda aks ettiradi. Masalan, u ilk she'rlaridan birida bahorning mohiyatini quyidagi tarzda ochib beradi:

Bahorda qaynaydi mehnat erlari,
Bahorda tomchilar manglay terlari,
Bahorda zavq emar dala qizlari,
Bahorda yo'rg'alar oltin traktor.
Oh, bahor nash'ali, bahor go'zaldir.

Ammo "Bahor sevinchlari" to'plamiga kirgan she'rlar orasida zaif, nomukammallari ham bor edi. Ularda Uyg'unning o'zi aytganidek, "yuzakilik, olingan mavzularning mohiyatiga ... tushunmaslik, estetizmga berilib ketib mazmunni suyuqlashtirish" singari nuqsonlar mavjud edi. 30-yillar ijodida Uyg'un bu nuqsonlardan qutila bordi va o'sha davr o'zbek lirikasining nodir namunalarini yaratdi.

Uyg'un o'zining uzoq yillik ijodiy faoliyati davomida o'nlab she'riy to'plamlar, yigirmadan ortiq pesa yaratib, adabiyotimizning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan.

Uyg'unning ilk she'riy to'plami, aytganimizdek, "Bahor sevinchlari" deb ataladi. Bu to'plamga 1925-1929 yillarda yozgan 30 ta she'ri kiritilgan.

Uyg'unning 20-30-yillar she'riyatida Vatan, tabiat go'zalligi, erkin muhabbat kabi mavzular asosiy o'rin egallagan.

SHoir 20-30-yillarda yozgan "Bahor", "Bahorda", "Bahorgi el", "Bahor tongida" kabi she'rlarida ko'klamni o'zgacha bir mehr bilan tasvirlaydi.

Uning "Tonggi bo'sa" she'ridagi: "Bir qarashda oppoq shohiga o'xshar, Bir qarashda marmar, bir qarashda zar, bir qarashda esa sadafga o'xshar", "Tabiat saharda misli bir g'uncha. Tong esa g'unchaning ochilgan chog'i" muqoyasalari kishida cheksiz zavq uyg'otadi.

Uyg'un ijodida kuz fasli tasviriga ham o'ziga xos tarzda yondoshilganini ko'ramiz – "Ko'k – yuvilgan, artilgan shisha, suvlar tiniq, yaproqlar oltin", "QuYosh ko'kdan eshilib qarar, Juda ravshan olovli ko'zi, Sariq ko'ylak kiyib ko'ringan Barqut fasl – bu kuzning o'zi" kabi misralardagi obrazli talqinlar buning dalilidir.

Tabiat va jamiyat hodisalarini, lavhalarini qiyos qilib, yonma-yon qo'yib tasvirlash, his-tuyg'uni bo'rttirib ifodalash usuli Uyg'unning Ikkinchi jahon urushi

davri she'riyatida yanada takomillashganini kuzatish mumkin. "Tasavvur", "Binafsha", "Qor" kabi she'rlarida tabiat ko'rinishlari urushga nafrat, tinchlikka muhabbat g'oyalarini ifodalovchi Yangi poetik mazmun kasb etadi.

SHoirning urush davri ijodida ishq-muhabbat mavzuining yoritilishini ko'zdan kechirish, tadqiq qilish ham qiziqarlidir. Uning "Sur'at", "QuYosh yo'li", "Visol tabassumi" kabi she'rlarida, "Kel", "Kut", "Mardonavora ayting", "Arzimni yora ayting", "Jonim kelur" kabi g'azallarida ham poetik mazmun oshiq va ma'shuqa obrazlari tuyg'ulari tasviridan hosil bo'ladi, dushmanni engib ortga qaytgach, visol shodiyonasiga erishish orzusi kuylanadi.

SHoir o'z she'riyatida salmoqli o'rin egallagan sevgi-muhabbat mavzuini urushdan keyin ham davom ettirgan. "Sevganligim rost", "Sen deding", "O'sha uchrashuvdan boshlandi bu hol", "Gul yuboribsan", "Gul shaydosi", "Ketmas bo'lib kel", "Gulsanu o'zing" kabi she'rlari fikrimizning dalilidir.

1946-1948 yillardagi asossiz tanqidlar, ba'zi kimsalarning doklad va maqolalaridagi tahqir hamda kamsitishlar Uyg'un she'riyatining badiiy takomiliga ancha to'g'anoq bo'ladi. U shundan keyin ijtimoiy-publisistik she'rlar yozishga ko'proq e'tibor bergan bo'lsa-da, ularning aksariyati muvaffaqiyatli chiqmaydi.

U keyinchalik bu qusurdan qutula bordi. 60-70-yillarda tabiat go'zalliklari, hayotning nafis lavhalari tasviri bilan yo'g'rilgan bir qancha she'rlar yaratdi. "Buloq", "Sarvga", "Bulbul", "Jang", "Yoshlik tuyg'usi", "Hayot chaqiradi", "Dengiz", "Muzika", "Inju va ko'pik", "YUzlarimga boqib" kabi she'rlari shular jumlasidandir.

Uyg'un o'z ijodiy faoliyati davomida "Ukraina ellari", "Mart kunlarida", "Jontemir", "Gulasal", "Qasos", "Vafo" kabi bir qator poemalar yaratdi. Lekin ularda hukmron mafkura va siyosat ta'siriga berilib, shoir jiddiy badiiy muvaffaqiyatga erisha olmadi.

Uyg'un dramaturgiyasi ham adabiyotimiz taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etadi. U yigirmadan ortiq sahna asari yaratgan. Uning "Ona" (1942), "Hayot qo'shig'i" (1947), "Abu Rayhon Beruniy", "Alisher Navoiy", "Navbahor", "Hurriyat", "Parvoz" kabi dramalari, "Qaltis hazil" komediyasi shular jumlasidandir. Umuman, Uyg'un dramalarini mazmuniga ko'ra ikki guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruhga "Abu Rayhon Beruniy", "Abu Ali ibn Sino", "Zebunniso Begim" kabi tarixiy pesalar mansub bo'lib, ular orasida Izzat Sulton bilan hamkorlikda yozilgan "Alisher Navoiy" dramasi mualliflarga eng katta shuhrat keltirdi va urush davri o'zbek adabiyotining eng jiddiy yutuqlari qatoridan o'rin oldi. Uyg'un sahna asarlarining ikkinchi guruhini zamonaviy mavzudagi dramalar tashkil etadi. Ular orasida "Parvona" pesasi hammadan ko'ra ko'proq xalqqa manzur bo'ldi.

Uyg'un o'z ijodiy faoliyati davomida tarjimonlik bilan ham shug'ullangan. U A.S.Pushkinning "Tobutsoz", "Belkin qissalari", "Arzrumga sayohat", L.N.Tolstoyning "Hojimurod" povestini, SHekspir sonetlarini, T.Shevchenko, I.CHavchavadze, S.Marshak kabi shoirlarning bir qancha she'rlarini o'zbek tiliga tarjima qildi.

S a v o l l a r

1. Uyg'un lirikasida tabiat tasviri qanday o'rin tutadi?
2. Uyg'un poeziyasida qaysi timsollar ko'proq qo'llanadi?
3. Uyg'unning qaysi asarlarida konfliktsizlik "nazariya"sinining ta'siri seziladi?
4. Qaysi pesa Uyg'unning dramaturgiya sohasidagi eng jiddiy muvaffaqiyati sifatida e'tirof etilgan?

A d a b i y o t l a r

Uyg'un asarlari:

Asarlar. Olti tomlik. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1974-1978.

Uyg'un ijodi haqida:

Abdusamatov H. Hayot qo'shiqi. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot. 1984.

Ahmadjonova K. Uyg'un – lirik shoir. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1979.

Qoraev T. Uyg'un mahorati. T., "Fan", 1984.

13 – m a ' r u z a

MAQSUD SHAYXZODA IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Maqsud SHayxzoda ijodining ozarbayjon va o'zbek adabiyotlarida tutgan o'rni.
2. Maqsud SHayxzodaning tarjimai holi.
3. Maqsud SHayxzodaning ozarbayjon tilidagi ilk ijodi.
4. Maqsud SHayxzodaning o'zbek tilidagi poeziyasi.
5. Maqsud SHayxzoda dramalari.
6. Maqsud SHayxzoda ijodining tanqid va adabiyotshunoslikdagi talqini.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

"Ozarbayjon", "Ganja", "O'zbekistonga surgun", "Izlar", "Kurash nechun?", "Kapitan Gastello", "SHoir qalbi dunyoni tinglar", "Boqiy dunyo", "Xiyobon", "Toshkentnoma", "Mirzo Ulug'bek", "G'azal mulkining sultoni", "25 yilga surgun", "O'zbekiston xalq shoiri".

MAQSUD SHAYXZODA

(1908-1967)

Maqsud SHayxzoda XX asr o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga sezilarli hissa qo'shgan iste'dodli shoir, dramaturg, adabiyotshunos olim, tarjimon va mohir pedagogdir.

U 1908 yilning 25 oktyabrida Ozarbayjonning mashhur Ganja viloyatidagi Oqtosh shahrida tabib oilasida dunyoga kelgan. Millati ozarbayjon bo'lgan bu yigit 1921-1925 yillarda Bokudagi Dorulmualliminda Abdulla SHoiq, Husain Jovid

kabi mashhur shoirlardan ta'lim olgan. So'ng Dog'istondagi Darband, Bo'ynoq shaharlarida o'qituvchilik qilgan hamda Boku Pedagogika institutining sirtqi bo'limini tugatgan. O'sha yillari SHayxzoda ba'zi qarashlari uchun nohaq ravishda millatchilikda ayblanib, 1928 yilda Toshkentga surgun qilinadi va umrining oxirigacha shu erda qolib ketadi. O'zbekistonda SHayxzoda Narimonov nomli maktabda dars berdi, "SHarq haqiqati", "Qizil O'zbekiston", "Yosh leninchi" gazetalarda ishladi. 1933-1935 yillarda u O'zbekiston Fanlar Komiteti aspiranturasida o'qidi, so'ngra til va adabiyot institutida ilmiy xodim (1935-1938 yillar) sifatida tadqiqot ishlari olib bordi. 1938 yildan to umrining oxirigacha Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika institutida o'zbek adabiyoti tarixidan dars berdi.

Maqsud SHayxzoda Ozarbayjondalik chog'idayoq badiiy ijod sohasida mashqlar qila boshlagan bo'lib, 1921 yilda "Kommunist" gazetasida "Qizil askar qo'shiqi" sarlavhali birinchi she'ri bosilib chiqqan edi. 1923 yili ozarbayjon tilida uning "28 aprel inqilobi" dramasi nashr etilgan bo'lib, havaskorlar tomonidan sahnaga qo'yilgan, lekin badiiy jihatdan zaif bo'lganligi uchun keyinchalik biron marta ham qayta bosilmagan edi. 1927 yilda SHayxzodaning Ozarbayjondagi "Maorif va madaniyat" jurnalida "Narimon haqida xalq masali" degan ilk dostoni e'lon qilingan bo'lib, u Yosh shoirning hayotni kengroq ko'lamda qamrab olishga intilayotganligidan, izlanishlar jarayonini boshidan kechirayotganligidan dalolat berardi.

Toshkentda SHayxzoda o'z ona lisoniga juda yaqin bo'lgan o'zbek tilida ijod qila boshlaydi hamda badiiy adabiyot olamidagi izlanishlarini davom ettiradi. SHu izlanishlarning dastlabki samarasi sifatida 1929 yilda "SHarq haqiqati" gazetasida SHayxzodaning "Traktor" deb atalgan o'zbek tilidagi birinchi she'ri bosilib chiqadi. Bu she'r badiiy jihatdan zaif bo'lsa-da, Yosh shoirning o'z oldiga inson mehnatini ulug'lash uchun munosib tashbehlar topishga intilishdek ezgu maqsad qo'yganligidan guvohlik berar edi. SHundan keyin birin-ketin Yosh shoir Maqsud SHayxzodaning she'riy kitoblari nashr etiladi. Ular jumlasiga "Loyiq soqchi" (1932), "O'n she'r", "Undoshlarim" (1933), "Uchinchi kitob" (1934), "Jumhuriyat" (1935), "O'n ikki", "Yangi devon" (1937), "Saylov qo'shiqlari" (1938) she'riy to'plamlari kiradi. Mazkur kitoblardagi she'rlarida SHayxzoda rus mumtoz poeziyasidan, ayniqsa, V.V.Mayakovskiy ijodidan ta'sirlanib, o'zbek adabiyotida erkin vaznni qo'llay boshladi hamda rus va sharq she'riyati an'alarini chambarchas chatishtirib yuborishga muvaffaq bo'ldi. Natijada, hayotda erishilayotgan yutuqlar, o'lkamizning go'zal tabiati, oddiy odamlarning kundalik tashvishlari, mehnati va muhabbati masalalari SHayxzoda she'rlaridan katta o'rin ola boshladi. Ayniqsa, SHayxzoda o'zbek kishisining boy ma'naviy dunyosini o'ziga xos, takrorlanmas ranglarda ochib berishga intildi. Uning she'rlarida jo'shqin publisistik ruh falsafiy teranlik bilan qo'shila boshladi. Dastlabki to'plamlarga kirgan she'rlarning aksariyati davr va siyosat bilan boqlanganligi, zamon ruhi ufurib turganligi, qofiya hamda vaznda g'alizliklari borligiga ko'ra ajralib ko'zga tashlanar edi. Bunga iqror bo'lmoq uchun "Jumhuriyat" she'ridan quyidagi misralarni o'qish kifoya:

Burjua oynagidan ko'zing albatta,
Sayr etarkan, rostlikni chetda.
Biz yasagan inqilob kurradan katta...
Sevgili jumhuriyat oltin kabi joy
Eng Ulug' boyonlardan ming marta biz boy!

Ilk kitoblaridagi she'rlarida SHayxzoda hali go'yo o'ziga mos uslub, ovoz qidirardi, shuning uchun ham ayni bir so'zni yoki tashbehni qayta-qayta qo'llar, mashqdan-mashqqa ko'chirardi. Bunga iqror bo'lmoq uchun "YUlduzlarga bo'ldim hamsoya" she'ridan quyidagi misralarni o'qish mumkin:

Uch Vatan, uch Vatan,
YAshin kabi tez,
Ilonlar boshini
YAshin kabi ez!

Uning dastlabki kitoblarida hali izlanishlar davom etayotgani shunda ko'rinardiki, shoir o'ziga yoqib qolgan tasviriy vositalarni, timsollarni she'rdan-she'rga ko'chirar yoki ayni bir asarning o'zida qayta-qayta takrorlar edi. Buning misoli "Vatan" she'rida uchraydi:

YOndirmoqchi bo'laman labimdagi
Papirosni Osiyo quYoshidan, -

Xuddi shu timsolni Yosh shoir "YUrtim" she'rida mana bu tarzda takror qo'llaydi:

Bunga fayz yog'dirar sendagi otash,
Sendan papirosni tutatay yo'ldosh.

30-yillarda SHayxzoda ko'plab dostonlar yaratib, o'sha davr ruhini, siyosiy vaziyat haroratini o'zicha ifodalashga urindi. Bunday asarlar jumlasiga "O'rtoq mulk", "CHiroq", "O'rtoq", "Meros", "Tuproq va haq" singari dostonlar kiradi va shoirning mazkur janrda jiddiy muvaffaqiyatga erishmaganligidan dalolat beradi.

Maqsud SHayxzodaning ijodiy izlanishlari urush yillari birmuncha yaxshiroq samaralar berdi, ya'ni uning badiiy jihatdan muvaffaqiyatliroq asarlari tug'ilishiga olib keldi. Urush yillari SHayxzodaning "Kurash nechun?", "Jang va qo'shiq", "Ko'ngil deydi" kabi she'riy to'plamlari, "O'n birlar", "Jenya", "Uchinchi o'qil" dostonlari e'lon qilindi. Ularda shoir inson ruhiy dunyosiga chuqurroq kirishga va dushmanga nafrat hamda Vatanga muhabbat tuyg'ularini ta'sirchan shakllarda ifodalashga muvaffaq bo'ldi. Xuddi shunday ifodaning yorqin namunasi sifatida SHayxzodaning "Kurash nechun" she'rini eslash kifoya:

Ertaning iqboli kechadan bazo'r,
Bu kundan kechamas erta tug'ilar.
SHu uchun, shu uchun muqaddas kurash,
O'g'ri pachoqlangach, dermiz: "Bas, kurash!"
Zafarning nash'asin totigan erlar:
"Erk desang, urushda engib chiq!" – derlar!

SHu kabi she'rlar, mashhur tarixiy shaxs Yo'ldosh Oxunboboev haqidagi "Oqsoqol" dostoni SHayxzodaning urush yillari izlanishlar pallasidan o'tib, haqiqiy ijod yo'liga kirganligidan guvohlik berar edi. Uning badiiy adabiyotdagi

eng qiyin janr hisoblanuvchi dramaga murojaat qilib, urush yillari “Jaloliddin” pesasini yaratishi ham xuddi shu xulosani tasdiqlardi. SHayxzodaning ilk dramasi o‘z vaqtida g‘oyaviy jihatdan qoralangan edi. Tanqidchilikda mazkur asarda Jaloliddin siymosi ideallashtirilganligi qoralanib, muallifga nohaq ayblar qo‘yilgandi. Xalqning mo‘g‘ul bosqinchilariga qarshi kurashi manzaralarini gavdalandiruvchi “Jaloliddin” dramasi aslida g‘oyaviy xatolar yo‘q edi. Faqat bu pesa badiiy jihatdan mukammal emas edi, chunki undagi ko‘pchilik voqealar xususan, Jaloliddinning singlisiga aloqador syujet chizig‘i dramaning asosiy yo‘nalishiga, ruhiga muvaffaqiyatli ravishda chatishtirib yuborilmagandi. Bunday nuqsonning bo‘lishi tabiiy edi, albatta, chunki mazkur asar muallifning dramaturgiya sohasidagi ilk tajribasi hisoblanardi.

Endi ijodning haqiqiy yo‘liga kirgan vaqtlarda, ya‘ni urushdan keyin SHayxzoda hayotida fojiali voqealar yuz berdi. 1952 yil sentyabr oyida SHayxzoda qamoqqa olinadi. Unga asarlarida aksilinqilobiy g‘oyalar mavjudligi, o‘zi esa shunday yashirin tashkilot etakchisi degan ayb qo‘yildi. Bu aybnomaga o‘sha davrning hammaga ma‘lum va mashhur bo‘lgan 12 ziyolisi shohidlik beradi. Oqibatda SHayxzodani xalq dushmani sifatida Toshkent viloyat sudi 25 yil qamoq jazosiga, uni o‘tagach, 8 yil fuqarolik huquqidan mahrum etishga hukm qiladi. Stalin o‘limidan keyin hayotda yuz bergan o‘zgarishlar bilan bog‘liq holda SHayxzoda 50-yillarning o‘rtalarida qamoqdan qaytib keladi va ijodida Yangi, ya‘ni etuklik bosqichi boshlanadi. Endi u g‘oyaviy-badiiy jihatdan ancha mukammal asarlar yaratish pallasiga kiradi. Xuddi shunday etuklik davri boshlanganligidan guvohlik beruvchi asarlar sifatida uning “Yillar va yo‘llar” (1961), “SHe‘rlar” (1964), “Xiyobon” (1967) kabi she‘riy to‘plamlari bosilib chiqadi. Bu kitoblarga kirgan she‘rlarning asosiy xususiyati shunda ediki, ularda shoirning hayot, zamon, inson, san‘atkor haqidagi falsafiy qarashlari, o‘ylari teranlashgan edi:

Koshki edi qo‘shig‘im bir piyola suv bo‘lsa,
CHanqoqini bosgali yo‘lovchiga tutilsa!
SHunday qo‘shiq sanalgay safarning qatnovchisi,
SHunday shoir bo‘lolgay go‘zallik yalovchisi!

Xuddi shu xususiyatni shoirning “Toshkentnoma” nomli dostonida (1958 yil) ham yaqqol ko‘rish mumkin. Unda muallif ko‘proq Toshkent shahrini madh etsada, asosiy e‘tiborini shu erda yashovchi kishilar ruhini, o‘y-kechinmalarini ochishga, hayotning mohiyati, yashashning mazmuni to‘g‘risidagi falsafiy fikrlarini ifodalashga qaratgan edi:

Har qachon, har qayda deyilsa “Toshkan”,
Degaysan yozlarga yozlar tutashgan,
Ha, “Toshkan” deyilsa, esga kelar yoz...
Ha, “Toshkan” deyilsa, quYosh esda shay.
QuYoshki, umrzoq avlodga damsoz,
Bu erda hamma der: - “QuYoshcha yashay”...

SHaharlar boqiydir, umr – o‘tkinchi,

Daryolar sobitdir, suvlar – ko'chkinchi.

Ijodining etuklik davrida, aniqrog'i, 60-yillarda SHayxzoda o'zining shoh asari bo'lmish "Mirzo Ulug'bek" tragediyasini yaratadi. Unda Amir Temurning mashhur nabirasi Mirzo Ulug'bek hayotining so'nggi yillari jonlantirilgan bo'lib, mana shu buyuk olim va fojiali taqdir egasi hisoblangan shohning siymosi, kurashlari, iztirobga to'liq ruhiy kechinmalari, olamshumul fikrlari ta'sirchan manzaralarda, ziddiyatlarda, urushlar girdobida, shekspirona bo'yoqlarda gavdalandirilgan edi. Mazkur siymo tasviri orqali muallif o'zining adolatli hukmdor va ulug' olim haqidagi ezgu qarashlarini, shu xususdagi zamonlar idealini yuzaga chiqarishga intilgan edi. Faqat tragediyada sho'ro zamonidagi haddan ortiq darajada sinfiy yondashuvlar tazyiqida dramaturg tarix haqiqatiga zid holda Xo'ja Ahror qiyofasini o'ta reaksiya va mutaassib qilib ko'rsatgan edi. SHunga qaramay, umumiy saviyasiga ko'ra Fitratning "Abulfayzxon" tarixiy tragediyasidan keyin o'zbek adabiyotida mazkur janrda yaratilgan ikkinchi jiddiy namuna hisoblanuvchi "Mirzo Ulug'bek" pesasi 60-yillar dramaturgiyasining eng salmoqdor yutuqlari qatoridan o'rin oldi.

Deyarli butun ijodiy yo'li davomida SHayxzoda tanqid va adabiyotshunoslik bilan ham shug'ullandi. U 1948 yilda Alisher Navoiy lirikasining badiiy xususiyatlari haqida nomzodlik dissertasiyasini yoqladi va ulug' o'zbek shoiri ijodiga oid ko'plab ilmiy asarlar e'lon qildi. Ular jumlasiga "Navoiyda lirik qahramonning xarakteristikasiga doir" (1947), "Navoiyning badiiy uslubi haqida" (1958) singari mazmundor maqolalari kiradi. SHayxzodaning Bobur, Muqimiy, Furqat, Oybek, G'afur G'ulom va boshqa adiblar ijodi haqidagi tadqiqotlari ham katta ilmiy qiymatga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

SHayxzoda ijodining bir qismini badiiy tarjimalar tashkil qiladi. U A.S.Pushkinning "Mosart va Saleri" pesasini, "Mis chavandoz" dostonini, M.YU.Lermontov va N.A.Nekrasov she'rlarini, V.V.Mayakovskiy dostonlarini, SHota Rustaveli, Nizomiy Ganjaviy, Fuzuliy, Mirza Fatali Oxundov, SHEkspir, Bayron, Gyote, Esxil, Ezop asarlarini o'zbek tiliga tarjima qildi.

Demak, Maqsud SHayxzoda ko'pqirrali iste'dod sohibi va XX asr o'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri hisoblanadi.

S a v o l l a r

1. Maqsud SHayxzoda nima uchun Ozarbayjondan O'zbekistonga kelib qolgan?
2. Qaysi to'plam Maqsud SHayxzodaning lirika sohasidagi eng jiddiy yutug'i sifatida e'tirof etilgan?
3. Maqsud SHayxzodaning "Toshkentnoma" dostoni barmoq vaznining nechta shaklida yozilgan?
4. Maqsud SHayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" tragediyasida qo'llangan "Piri Zindoni" laqabiga qanday ma'no yuklangan?

A d a b i y o t l a r
SHayxzoda asarlari:

Asarlar. 6 tomlik. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1969-1974.

SHayxzoda ijodi haqida:

Zokirov M. Maqsud SHayxzoda. Adabiy-tanqidiy ocherk. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1969.

G'afurov I. O'rtoq shoir Maqsud SHayxzoda ijodiyoti. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1975.

14 – m a ' r u z a

MIRTEMIR IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Mirtemirning o'zbek she'riyati rivojiga qo'shgan hissasi.
2. Mirtemirning hayot yo'li.
3. Mirtemir she'riyati.
4. Mirtemir dostonlari.
5. Tanqid va adabiyotshunoslikda Mirtemir ijodining o'rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Turkiston”, “Iqon”, “SHu'lalar qo'ynida”, “Qo'nqir mavjlar kuychisi”, “Onaginam”, “Otliq askar”, “Seni, bolaligim...”, “CHanqoqlik”, “YAli-yali”, “Tanburim tovushi”, “Qiz”, “Lolazordan o'tganda”, “Vabo”, “Qora ko'zli”, “Boq ko'cha”, “Kipriklarim”, “Men seni”, “Qoraqalpoq daftari”, “Toshbu”, “Surat”, “YODgorlik”, “Ona obrazi”, “Poytaxt timsoli”, “Tog'day tayanchim”.

M I R T E M I R

(1910-1978)

Mirtemir hozirgi zamon o'zbek she'riyatining rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan ardoqli lirik shoirdir. Komil YAshin ta'kidlaganidek, Mirtemir XX asr o'zbek she'riyatining tamal toshini qo'ygan ustoz, oqsoqol shoirlarimizdan. U g'oyatda mehnatkash, jafokash, xassos, bilimdon, kamtar so'z san'atkoridir. Vatanparvar shoir klassik adabiyotimizning barhayot an'analarini, xalq og'zaki ijodini chuqur o'rganib, hozirgi o'zbek adabiyotini boyitdi, yuksaklikka ko'tarishda zo'r kuch sarf etdi.

Mirtemir Tursun o'g'li 1910 yili Qozog'iston Respublikasi Turkiston shahrining Iqon qishloqida tug'ildi. U ibtidoiy eski maktabni bitirgach, 1921-1923 yillarda Toshkentdagi “Almaiy” nomidagi bolalar namuna ish maktabida tarbiyalandi. Mirtemir 1925 yili Erlar bilim yurtiga o'qishga kirib, uni 1929 yilda tamomladi. So'ngra O'zbekiston Davlat Pedagogika akademiyasida tahsil oldi.

Mirtemir adabiyotga 20-yillarning o'rtalarida kirib keldi. Uning birinchi she'ri “Tanburim tovushi” 1926 yilda “Yosh leninchi” gazetasida bosilib chiqdi.

SHundan so'ng shoirning qalami yarim asrdan ziyodroq vaqt mobaynida bir nafas ham yozishdan to'xtamadi.

Mirtemir oz muddat oliy maktablarda dars beradi, muharririyatlarda xodim, teatrlarda adabiy emakdosh, YOzuvchilar uyushmasida maslahatchi, nashriyotlarda muharrir bo'lib ishlaydi. SHoirning birinchi she'rlar to'plami "SHu'lalar qo'ynida" nomi bilan 1928 yilda chop etilgan. Unda Vatan madhi, mehnat gashti, Yosh zamondoshlarning ma'naviy dunyosi asosiy mavzu sifatida tarannum etiladi. Bu to'plam o'z davrida she'riyatimizda quvonchli voqea bo'ldi. Qo'limizdagi to'plam, - degan edi Sotti Husayn mazkur kitobga yozgan so'zboshisida, - o'zbek adabiyotiga Yangi qo'zg'alon, Yangi umidlar bag'ishlaydi. "SHu'lalar qo'ynida"gi sochmalardan haqiqatan kurash, isyon, zafar taronalarini tinglab olarsiz"...

Mirtemirning "Zafar" (1929), "Qaynashlarim" (1932), "Bong" (1932), "Ochlar o'lkasida" (1936), "Poytaxt" (1936), "O'ch" (1943), "Tanlangan she'rlar" (1947), "Tanlangan asarlar" (1958), "SHe'rlar" (1961, 1964), "Yangi she'rlar" (1967), "Qush tili" (1970), "Tingla hayot" (1974), "Kipriklarim" (1976), "Izlayman" (1976), "YOdgorlik" (1978) kabi to'plamlari adibning sermahsul ijodkor ekanidan dalolat beradi.

Mirtemir ijodining dastlabki davridanoq izlanuvchan shoir sifatida tanildi. U davrimizning mohiyati keng ko'lamli ekanini, uni ifodalash uchun esa Yangi-Yangi poetik shakllar zarurligini yaxshi tushundi. SHuning uchun ham u ko'proq sochma she'rlarga murojaat qildi. Ularda qalbini to'ldirgan, tinchlik bermagan hislarni ifodalashga urindi:

Tun singari asta bosib keladi,
Suv singari sarin jilib keladi.
Tog' eliday shoshqin esib keladi.
Ko'l mavji singari tinib keladi.
Naqadar mung yotar bu pardalarda,
O'tgan umrning ohi zorimi?
Qushlar chirqillamas tol panalarda,
Usta barmoqlarning ko'ring korini...

SHoir ijodiy kamoloti uning "O'ylar", "Qizqaldoq", "Qoya", "Mening bolaligim", "Bog'imning chechaklari", "Lolazordan o'tganda", "QuYoshning zabti" kabi lirik she'rlarida yanada aniq ko'rinadi. Bu she'rlar shiraga to'lgan, chuqur umumlashmalarga boy bo'lib, 30-yillarning ikkinchi yarmidagi o'zbek lirikasi rivojiga qo'shilgan katta hissa hisoblanadi.

Mirtemirning urush yillarida yaratilgan "Vabo", "O'ch", "Bu – mening Vatanim", "Ona shahar", "Dengiz bo'yida", "Mard yigit yoring bo'lay", "Tillo", "Ko'zlarim yo'lingda" kabi she'rlarida dushmanga nafrat hislari jangovar ruhda ifodalangan.

Mirtemir she'riyati allaqachon xalq qalbiga ko'chib, uning yangroq qo'shiqiga aylanib ketgan:

Kuylar navqiron naslim,
Salqin soy qirg'oqida.
Sayr etar mening asrim

Maydonida, bog'ida.

Suhbatim soz, xushvaqtim,
Har go'shada yor vasli.
Olisdan solaman razm,
Kulsam, ayni ishq fasli.
Kuylar navqiron asrim.

Yosh avlod qalbida tug'yon urgan tuyg'ularni namoyon etuvchi bu jo'shqin misralar "Kuylar yigirma Yoshim" qo'shig'idan olingan. Unda Yoshlikning shodliklari-yu, quvonchlari, ezgu orzular umidi bilan yo'g'rilgan orziqishlari-yu, entikishlari, muhabbatga intiq qalb nidolari baralla jaranglaydi. SHu bilan birga qo'shiqda bu sadolar go'yo XX asrning suronli inqilobiy voqealari hamda ulkan tarixiy hodisalari ruhi bilan yo'g'rib, yangroq tantanavorlik kasb etadi. Bunday purma'nolik va ohangdorlikning sabablaridan biri shundaki, qo'shiqni xassos shoir Mirtemir yigirma Yoshida emas, balki ancha keyin, ya'ni etuklik choqida, ayni mahoratining yuksaklikka ko'tarilgan pallasida yaratgan. Mirtemirning teran mazmunga va katta ta'sirchanlik qudratiga ega bo'lgan bunday qo'shiqlari talaygina bo'lib, ular tinimsiz izlanishning, badiiylik cho'qqilari sari intilishning samarasi hisoblanadi.

Mirtemir qo'shiqchilik sohasida o'z yo'lini qidirar ekan, eng buyuk san'atkorlarning go'zal an'analari izidan bordi. U, ayniqsa, she'riyat va qo'shiq mulkining sultoni Alisher Navoiy an'analarini o'zi uchun muqaddas deb bildi. Navoiydan, Saryomiydan Mirtemir qofiya, radif oldi va ularni Yangi mazmun, Yangi ruh bilan boyitdi. Natijada, "YAli-yali" deb atalgan sho'x va nafis qo'shiq maydonga keldi. Bu qo'shiq Mirtemir ona yurt tabiatining sodiq shaydosi, dono bilimdoni va mohir kuychisi ekanligini ko'rsatdi. Nozik qalamda chizilgan tabiat manzarasi qo'shiqda qirq besh kun ichida deyarli butun Farg'ona vodiysini kesib o'tuvchi kanal qazigan xalqning qahramonligini madh etuvchi vositaga aylanadi:

Dasht yuziga yurdi elim qahramon,
Qudrati zo'r – topmag'usi tog' omon:
Baxt suvini ochg'usi u begumon,
Bo'ston o'lur, suvga qonib har tomon.
To'lqinidan mehru vafo, yali-yali.

Bo'ylarida suxsur uchar, g'oz uchar,
Qirg'ovul, oqquvlar etib noz uchar,
Bulbul o'qir, nag'ma xushovoz uchar,
Qishni quvib, ko'klam uchar, yoz uchar,
Ko'kka to'lar savt-sado, yali-yali.

Qo'shiqlarda Mirtemir so'zdan go'yo rassom bo'yog'i kabi foydalanib, rangin tabiat manzaralarini gavdalanitirar ekan, ularni har doim inson qalbi bilan uzviy bog'liqlikda jonlantiradi. Oqibatda biz qo'shiqlar orqali inson ruhining nihoyatda nozik va ko'z ilg'ashi qiyin bo'lgan qirralari, talpinishlari, intilishlar, ya'ni hissiyotning oqar daryodek harakati bilan tanishamiz. Bu daryoda muhabbat

tuyg'usi eng qudratli to'lqin singari mavjlanib turadi. Ha, Mirtemir qo'shiqlarining aksariyati muhabbat haqida bo'lib, ular bu umrboqiy tuyg'uning son-sanoqsiz jilvalari-yu jilolarini, hayratomuz qudrati-yu tengsiz go'zalligini zargarona tizilgan so'zlar marjoni vositasida yuzaga chiqaradi. Oddiy so'zlar tizmasida ulkan hayot haqiqatini ta'sirchan ifodalashdek san'atkorlikka Mirtemir o'z qo'shiqlarida jonlantirish, istiora, sifatlash, o'xshatish, mubolag'a singari majozlardan g'oyatda o'rinli foydalanish orqali erishdi. Bunga iqrar bo'lmoq uchun "Bir go'zal" qo'shig'idagi quyidagi misralarni eslash kifoya:

Deydilarkim, shahrimda bir go'zal bormish,
Har oqshom boqqa kirib mani so'rmish.
Izlarimni topolmay ohlar urarmish –
Gir-gir yurarmish, hayron bo'larmish.
O'ltirib yaproqlar-la suhbat qurarmish,
Ishq uchun osmas kimsa meni, deb dorga –
Ba'zan qo'lin cho'zarmish mungli dutorga,
Sog'liqlar tilar emish olisda yorga,
Asl xushtorga, hajrida zorga...
Salomlar yo'llar emish bu intizorga.

Bu misralarda go'zal bilan suhbat qurgan yaproqlarning jonlantirilishiga, "mungli dutor" kabi sifatlashlarning ajib jozibadorlik kasb etishiga duch kelamiz va ularning inson ruhidagi o'ta nozik to'lg'anishlarni ifodalovchi vositalarga aylanganligini anglaymiz. SHunday tasviriy vositalar tufayli biz shoir qo'shiqlarida sevgilisidan ayrilgan go'zalning yaproqlar bilan suhbat qurishiga, tomoshaga kelgan osmonning o'ynashiga, beparvo oshiq yigitning osmondagi yulduzlarni sanab etmoqchi bo'lganligiga hayron qolmaymiz. Xuddi shu san'atkorlik oqibatida Mirtemir qo'shiqlari katta ishontirish quvvati va samimiyat kasb etadi.

Eng ulug'vor ijtimoiy-tarixiy voqealar, genial shaxslar yoki ona xalq, Vatan haqida yozganda ham, Mirtemir doim samimiy bo'lib qoladi. YA'ni u o'z qo'shiqlarida balandparvoz hayqiriqlarga, tantanavor shiorlarga, osmono'par na'ralarga deyarli o'rin bermaydi. U o'z qo'shiqlarida insonning ezgu tuyg'ularini samimiy kuylash bilan bir qatorda, kishilar iztirobidan, ma'naviy olamning azobu alamlariga to'liq onlaridan, fojialar girdobidan, qayg'u-hasratlar po'rtanasidan ham ko'z yummaydi. Inson qalbi yonishlarining, qovrilishlarining sirlarini faqat Mirtemir lirik qahramonining bitta o'zi biladi. O'zining pinhoniyy tuyg'ularini lirik qahramon mana bunday ayon qiladi:

Qulog'imda yangrar doim bir nido,
Xo'rsinaman, ko'z Yoshimni silaman.
SHu nidoga ne sababdan jon fido –
Bitta o'zim bilaman.

YUragimda yonar bir o't betutun,
Go'yo der: qovuraman, tilaman.
Dosh beraman nechun hanuz men beun –

Bitta o'zim bilaman.

Bu misralarda lirik qahramon o'z sirlarini oshkor ayon qilmasa-da, nozik kechinmalari oqimidan tinglovchi ular hayotdagi illatlarning, xatorliklarning, tubanliklarning, razilliklarning oqibati ekanligini anglaydi. SHu tariqa Mirtemir o'z qo'shiqlari orqali bizni turmushning murakkab tomonlari to'g'risida o'ylashga majbur etadi va hayot haqida bo'yalmagan, yaltiratilmagan, mukammal tasavvur tug'dirishga intiladi. Hayot haqiqatini teran, ta'sirchan va nafis obrazlarda ifodalashi tufayli Mirtemirning "Kuylar yigirma Yoshim", "YAli-yali", "Bir go'zal", "Men seni", "O'ynasin", "Bitta o'zim bilaman", "Meni yod et", "Jonon o'ynasin", "Barno qo'shig'i", "Ona orzusi", "El qo'shiqi", "Qarqaralik", "Bog' ko'cha" singari qo'shiqlari shoirning o'nlab she'riy kitoblari, dostonlari va dramalari kabi madaniy turmushimizda sezilarli voqea bo'lib qoldi. Ular san'atimiz xazinasidan o'rin olishining yana bir sababi shundaki, bu qo'shiqlarga G'anijon Toshmatov, Faxriddin Sodiqov, Muhammadjon Mirzaev, Imomjon Ikromov, Mutal Burhonov singari etuk san'atkorlar kuy bastaladilar va Faxriddin Umarov, Mahbuba Hasanova, Kommuna Ismoilova, Hadya YUsupova kabi xushovoz xonandalar ijro etdilar. Demak, zargarona so'z san'ati, ulkan bastakorlik iste'dodi va yuksak xonandalik mahorati o'zaro birlashib, Mirtemir qo'shiqlariga umrboqiylik baxsh etdi. Bu qo'shiqlar umrboqiyligini ta'minlagan muhim omillardan yana biri ularning deyarli barchasida go'zallikning tasdiqlanishi hisoblanadi. Hayot illatlaridan, murakkabliklaridan ko'z yummagani bo'lsa-da, shoir Mirtemir qo'shiqlarining aksariyatida turmushning nurli tomonlarini ulug'ladi, inson muhabbatini tengsiz go'zal tuyg'u sifatida madh etdi va ularni ardoqlashga, yod etishga chaqirdi. Bu qo'shiqlarning Yosh avlod ruhida nafosat tuyg'usini tarbiyalashdek muqaddas ishga xizmat qilishi shubhasizdir, chunki ulug' rus yozuvchisi F.M.Dostoevskiy aytganidek, go'zallik olamni qutqaradigan, insoniyatni yuksakliklarga ko'taradigan qudratli omil hisoblanadi.

Mirtemir dostonchilikda ham samarali ijod qilgan. CHunonchi, "Bong", "Barot", "Agronom", "Jang", "Xidir", "Nomus", "Ajdar", "Ochlar o'lkasida", "Suv qizi", "Dilkusho", "Oysanamning to'yida", "Qo'zi", "Farg'ona" singari katta-kichik dostonlar Mirtemir qalamiga mansubdir. Afsuski, hukmron mafkuraning kuchli tazyiqi ostida yaratilganligi va badiiy jihatdan nomukammalligi sababli bu dostonlarning aksariyati adabiyotda sezilarli hodisa darajasiga ko'tarilmadi.

Urushdan keyingi yillar Mirtemir uchun yanada samaraliroq ijod davri bo'ldi. Xuddi shu yillarda uning tarjimonlik san'ati butun borlig'i bilan o'zligini namoyish qildi. O'zbek kitobxoni shoirning katta mehnati tufayli A.S.Pushkinning ertaklari, M.YU.Lermontovning she'rlari, N.A.Nekrasovning "Rusiyada kim yaxshi yashaydi?", M.Gorkiyning "Bo'ron qushi haqida qo'shiq" kabi o'lmas asarlarni o'z ona tilida o'qishga muyassar bo'ldi. Bulardan tashqari Mirtemir qirg'iz eposi "Manas"ni, Uyg'un bilan hamkorlikda qoraqalpoq eposi "Qirq qiz"ni, Maqsud SHayxzoda bilan hamkorlikda gruzin shoiri SHota Rustavelining "Yo'lbars terisini yopingan pahlavon" dostonini o'zbek tiliga o'girdi.

Bugina emas, u Genrix Geyne, Ejen Pote, Abay, Berdaq, Nozim Hikmat, A.Tvardovskiy, Pablo Neruda kabi shoirlarning asarlarini ham o'zbek tiliga tarjima qildi. Bu tarjimalarda asl nusxaning asosiy xususiyatlari, milliy ruh saqlanib qolgan.

Mirtemirning she'riyat sohasidagi tinimsiz mehnatlari natijasida "Qoraqalpoq daftari" (1956-1957) turkumi yuzaga keldi. Turkumda ko'zga tashlanib turadigan asosiy xususiyat – bu shoirni mohir haykaltaroshday bir-ikki xarakterli chizgi, o'ta o'rinli topilgan poetik detallar bilan salmoqli va mag'rur obrazlar yaratish qobiliyatidir. Mazkur to'plamga "Surat" nomli kichik lirik qissa ham kiritilgan. Qissa Mirtemirning inson ruhini butun murakkabligi bilan tasvirlay olishi, "qalb dialektikasi"ga chuqur kira olishidan dalolat beradi. Asar yaxlit syujet asosiga qurilmagan. U qahramonning kechinmalarini ifodalovchi alohida-alohida kichik lavhalardan tashkil topgan. Ammo bu lavhalardagi his-tuyg'u shu qadar tiniq, tabiiy ifodalanganki, shu orqali uning hayot yo'li ham, boshiga tushgan og'ir sinovlar ham, ma'naviy go'zalligi ham to'liq yoritib berilgan:

Na oltin, na javohir edim...
Armonli bir Yosh shoir edim.
Zuhro bo'lmasang ham chiroyda,
Men ishqingda naq Tohir edim...

...Gunohim ne? – Jangda bo'lganim,
Qon kechganim, yuz bor o'lganim.
Diydoringni unutmaysin,
O'limlardan hatlab ketganim...

Lirik qahramon suratga tikilib, undan muhabbatiga vafo va sadoqatni so'roqlaydi. Uning qo'ynida to'rt yil asralgan surat esa jim. Undan ko'zlari qiyg'och, sochlari sumbul, tarqoq, zap qiyilgan qalam qoshli go'zal beun boqadi. Uning ko'zlarida bevafoqlik nash'asi o'zini namoyon qiladi. Qalbi o'ksigan yigit "Evoh, qanday zil yuk bo'ynimda, Seni asrab to'rt yil qo'ynimda..." – deya beun, sassiz faryod chekadi:

Ham nafratim, ham ayanchim bor,
YUrak – ikki dardga muhtalo.
G'amzalar... oh, bekor-ku, bekor...
Qayta og'ir bo'ldi bu balo!
Ko'rmay desam, ko'zim ko'r emas,
YUrmay desam, oyog'im butun,
Ammo yurak ortiq jo'r emas,
Xayollarga bo'laman tutqun.

"Surat" og'ir hayot yo'lini kechirgan, "o'lkalar hatlab" o'tgan, urush olovda toblanib ulg'aygan kishining qalb nidosiday jaranglaydi.

Mirtemir bir umr hayot haqiqatiga, go'zalligiga ishondi va ularga talpinib yashadi. SHoir 1978 yilda Toshkentda olamdan o'tdi.

Adib Uyg'un ta'kidlaganidek, "Mirtemir she'riyatimizning haqiqiy ma'nodagi bobodehqoni, zahmatkash, ulkan shoirlaridan biri" bo'lib qoldi.

S a v o l l a r

1. 30-yillar boshida Mirtemir qaysi sababga ko'ra qamalgan?
2. Mirtemir she'riyatida qaysi tashbehlar ko'proq uchraydi?
3. Qaysi doston Mirtemirning badiiy ijodda erishgan eng jiddiy yutug'i hisoblanadi?
4. YOzuvchi CH.Aytmatov Mirtemirning qaysi xizmatini tarjimachilik sohasidagi eng jiddiy muvaffaqiyati sifatida baholagan?

A d a b i y o t l a r

Mirtemir asarlari:

Asarlar. To'rt jildlik. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1980-1983.

Mirtemir ijodi haqida:

Azizov Q. Mirtemir. Toshkent. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1969.

Karimov N. Bitta o'zim bilaman. "SHarq yulduzi", 1991, 5-son.

Xalilov T. Mirtemir mahorati. Toshkent, G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.

SHarafiddinov O. Mirtemir. "Birinchi mo''jiza" kitobida. Toshkent, G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.

SHukurov N. Bu olam sahnida. Toshkent. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1982.

G'afurov I. Ona yurt kuychisi. Toshkent, G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1970.

15 – m a ' r u z a

KOMIL YASHIN IJODI

(2 soat)

R e j a

1. YAshinning o'zbek dramaturgiyasi rivojiga qo'shgan hissasi.
2. YAshin biografiyasi.
3. YAshinning ilk she'rlari va sahna asarlari.
4. YAshinning xotin-qizlar ozodligi mavzuidagi pesalari.
5. YAshin ijodida Hamza obrazi.
6. YAshin ijodining tanqid va adabiyotshunoslikdagi talqini.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

"Andijon", "O'rmonchilik instituti", "Rus teatri", "Sozim", "Nafrat", "QuYosh", "Lolaxon", "Kar quloq", "Tor-mor", "Nomus va muhabbat", "Gulsara", "Nurxon", "Hamza", "O'lim bosqinchilarga", "Oftobxon", "General Rahimov", "Yo'lchi yulduz", "Inqilob tongi", "Bo'ron", "Dilorom", "Ravshan va Zulxumor", "O'zbekiston yozuvchilar soyuzining raisi".

KOMIL YASHIN
(1909-1997)

Drama janrining taraqqiyotiga muayyan hissa qo'shgan Komil YAshin o'zbek adabiyotining atoqli namoyandalaridan biridir. Hamza maktabidan saboq olib, uning ilg'or an'alarini ijodiy davom ettirgan YAshin adabiyotga 20-yillarning o'rtalarida kirib keldi. Adib o'zbek adabiyotini baquvvat dramatik asarlar bilan boyitdi.

Komil Nu'monov – YAshin 1909 yilning 25 dekabrda Andijon shahrida mayda savdogar oilasida dunyoga keldi. Uni 6 Yoshida eski usuldagi maktabga o'qishga berishadi. 1921 yilda esa uni shaharda ochilgan rus maktabiga o'tkazishadi.

7-sinfni tugatgach, Leningrad shahriga o'qishga yuboriladi. Leningrad O'rmon xo'jaligi institutining bir yillik tayyorlov bo'limini bitirgach, YAshin talabalikka qabul qilinadi. 1928 yilda sog'ligi zaifligi hamda ayrim oilaviy sabablarga ko'ra Andijonga qaytadi.

1928-30-yillarda o'rta maktabda ona tili va adabiyot, fizika fanlaridan dars beradi. SHu bilan bir vaqtda Andijon viloyat teatrida adabiy emakdosh bo'lib ishlaydi.

Komil YAshinning o'zi yozishicha, uning adabiyotga qiziqishi maktabda o'qib yurgan chog'laridayoq boshlangan. Adibning otasi ma'rifatparvar, o'qimishli bo'lib, uydin gazeta-jurnallar arimas, taraqqiyparvar ziyoli kishilar tez-tez to'planishib turishardi. U Leningradga o'qib yurgan choqlarida jahon va rus adabiyotining o'lmas namunalari bilan tanishdi.

Yosh Komiljon o'sha murakkab davrda hayotda yuz berayotgan o'zgarishlarga o'z munosabatini bildirish istagini tuyadi va bu istak she'riy satrlarda namoyon bo'ladi.

1926 yildan boshlab “Yangi Farg'ona” gazetasi, “Mushtum”, “Er yuzi”, “Maorif va o'qituvchi” jurnallarida YAshin she'rlari e'lon qilina boshlaydi.

“Farg'ona”, “O'zbekiston”, “Qishloq tuyg'ulari” she'rlarida Yosh shoirning ona vatanga muhabbat tuyg'usi o'z aksini topadi.

YAshin she'rning sochma turiga ko'p murojaat qilgan bo'lib, ulardan biri “Ichkari chechaklariga” she'rini ustoz Hamza Hakimzodaga ko'rsatadi. Hamza uni qisman tuzatib, o'zining ikki she'ri bilan qo'shib “Yangi Farg'ona” gazetasining 1928 yil 8 mart sonida e'lon qildiradi. Faqat YAshin she'rlari Yosh shoirning juda zaif mashqlari edi, xolos. Komil YAshinning drama janriga murojaat etishi ustoz Hamza nomi bilan bog'liq. Komiljon dastlab Hamza bilan “Vatan” maktabida o'qib yurgan chog'ida uchrashadi.

“Ma'naviy otam bo'lib qolgan Hamza Hakimzoda bilan ikki uchrashuv, - deb yozadi Komil YAshin, - hayotimda ham, ijodimda ham keskin burilish yasadi, desam adashmayman”.

1926 yilda kichik sahna asarlari “Kar quloq”, “Teng-tengi bilan”, “Lolaxon”, “QuYosh” singari bir pardali pesa va insseniroykalari, kamchiliklari bo'lishidan qat'iy nazar, sahna yuzini ko'radi.

Komil YAshinning “Gulsara” (1935) va “Nurxon” (1939) dramalari xarakterlidir. Bu asarlar janr nuqtai nazaridan, oldingi pesalaridan farqli o’laroq, muzikali dramalardir.

“Gulsara” va “Nurxon” muzikali dramalari mavzu va g’oyaviy talqin jihatdan bir-biriga juda yaqin. Har ikki asarda o’zbek xotin-qizlarining bid’at va jaholatdan qutulib, ijtimoiy faol shaxsga aylanishidagi murakkab jarayon hamda keskin to’qnashuvlar syujet asosini tashkil etadi.

Hamza o’ldirilganda Komil YAshin birinchilardan bo’lib “Nafrat” (1929) nomli she’r yozadi. U Hamzaning qotillariga shu she’r orqali o’z nafratini izhor etadi.

Komil YAshin Hamza dramaturgiyasini sahnaga olib chiqishda jonbozlik ko’rsatdi. 1939 yilda Komil YAshin “Boy ila xizmatchi” dramasi to’la sahna variantini tiklash vazifasini bajarishga kirishadi. Bu dramaning qo’lyozma varianti topilmagan bo’lib, nashr ham qilinmagan. Komil YAshin teatr afishalaridagi batafsil ma’lumotlarga, dastlab dramani sahnalashtirishda ishtirok etgan artistlarning xotiralariga tayangan holda asarni tiklashga muvaffaq bo’ldi. Adib keyinchalik “Hamza” romanini yaratdi. Komil YAshin o’zini Hamza haqidagi yirik roman ramkasi bilan chegaralab qo’ymay, “davra”ni kengroq olishga, ijtimoiy muhitni, davrni ham chuqurroq yoritishga harakat qiladi. SHu maqsadda muallif romanga Hamzaning hayot yo’li bilan boqlanib ketadigan ko’plab yordamchi syujet chiziqlari, o’nlab yordamchi personajlar olib kiradi.

SHu bir syujet ham drama, ham kinossenariy, ham romanda ishlanganligi uchun muallif takrorlarni chetlab o’ta olmagan. Komil YAshinning tarjimonlik faoliyati ham e’tiborga loyiq. U F.SHillerning “Makr va muhabbat”, V.SHEkspirning “Antoni va Kleopatra”, M.SHatrovning “Oltinchi iyul”, B.Kerboboevning “Maxtumlari”, E.Brusilovskiyning “Er Targ’in” kabi asarlarini o’zbek tiliga tarjima qilgan.

Komil YAshin Navoiyning “Farhod va SHirin”, “Sab’ai sayyor” poemalari asosida yaratilgan “Farhod va SHirin” muzikali dramasi, “Dilorom” operasi librettosi, Ergash Jumanbulbul o’g’lining “Ravshanxon” dostoni asosida yozilgan “Ravshan va Zulxumor” pesasining ham muallifidir.

U “Bo’ron”, “Hamza” operalari librettosini yozib, respublikada opera san’ati rivojiga ham munosib ulush qo’shgan adib. O’z umri davomida YAshin juda ko’p dramatik asarlar va adabiyot hamda tanqidchilikka oid maqolalar yozgan bo’lsa-da, bu sohalarda juda katta muvaffaqiyatga erishmadi. SHunga qaramay, tanqid va adabiyotshunoslik YAshin ijodi To’g’risida o’ta yaltiroq, ko’tarinki tasavvur berishga urinaverdi.

S a v o l l a r

1. YAshin nima uchun o’rmonchilik institutidagi o’qishni tashlab, O’zbekistonga qaytib keldi?
2. YAshin CHO’lponning “Sozim” she’riga javoban qanday asar yozdi?
3. YAshinning qaysi dramalari adabiyot sohasidagi sezilarliroq hodisalar sifatida e’tirof etildi?

4. Tanqid va adabiyotshunoslikda YAshin ijodi sun'iy ravishda yaltiratilgan holda baholanib kelishining sabablari nimada?

A d a b i y o t l a r

Komil YAshin asarlari:

Asarlar. Olti tomlik. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1978-1980.

Komil YAshin ijodi haqida:

Rahmonov M. YAshinning teatrchilik faoliyati. T., "Fan", 1967.

YAshinning ijodiy yo'li. (Maqolalar to'plami), T., "Fan", 1963.

Abdusamatov O'., Samadov M. Komil YAshin. "Toshkent" badiiy adabiyot nashriyoti, 1964.

16 – m a ' r u z a

ZULFIYA IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Zulfiya ijodining o'zbek poeziyasi taraqqiyotidagi o'rni.
2. Zulfiyaning tarjimai holi.
3. Zulfiya lirikasi.
4. Zulfiya dostonlari.
5. Tanqid va adabiyotshunoslikda Zulfiya ijodining o'rganilishi

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

"Toshkent", "Bilim yurti", "Aspirantura", "Hayot varaqlari", "Sening tonging", "Bahor keldi seni so'roqlab", "Ne baloga etding muhtalo?", "O'g'lim, sira bo'lmaydi urush", "Mushoira", "Men tongni kuylayman", "Kamalak", "Dugonalarim bilan suhbat", "Qizlar qo'shiqi", "Uni Farhod der edilar", "QuYoshli qalam", "Xotiram siniqlari", "O'zbekiston xalq shoirasi".

Z U L F I Y A

(1915-1996)

Zulfiya XX asr o'zbek adabiyotida, she'riyat va dostonchilikda sezilarli iz qoldirgan shoir hisoblanadi. Uning she'riyatida hayot zavqi, yaratish shavqi va g'oliblik g'ururi, kelajak sururi hamda insonlar baxti, oshiqlar ahdi, xalqning yovga, yomonlikka g'azabi, qirqin urush keltirgan hijron azobi-yu ayolning bardoshi, xullas xilma-xil hayotiy, insoniy tuyg'ular, fikrlar, g'oyalar ifodalanadi. Zotan, Zulfiya ijodining haroratini, ruhini belgilagan omil ham undagi yuksak, jo'shqin va faol insonparvarlikdir. U insonning shodligiga shodlik qo'shishga, dardiga sherik, yarasiga malham bo'lishga intiladi, tinchlik, adolat, haqiqat, go'zallik va ezgulikni farzandini ardoqlagan ona kabi himoya qiladi.

SHoira Zulfiya Isroilova 1915 yili 1 martda Toshkent shahrida hunarmand-degrez oilasida tug'ilgan. Uning onasi Xadicha opa xalq og'zaki ijodini yaxshi bilar va bolalariga turli xil qo'shiq, ertak, afsona hamda dostonlarni aytib berardi. SHoira

o'tmishini eslarkan: "...so'zga shaydolik hissini qalbimda... oddiy ayol – ona uyg'otgan", - deydi.

1928 yili boshlang'ich maktabni tugatgan Zulfiya Toshkent xotin-qizlar pedbilim yurtiga o'qishga kirdi. SHu yillarda uning adabiyotga qiziqishi kuchaydi. U Navoiy, Lutfiy, Fuzuliy, SHekspir, Bayron, Nekrasov va Lermontovlarni sevib o'qidi. Hamza, Sadriddin Ayniy, Abdulla Qodiriy, G'ayratiylar asarlarini o'rganib, zamonaviy yozuvchilar ijodini sinchiklab kuzatdi. Daholar ijodini o'rganish shoiraga qanot bag'ishladi. U o'zining juftlangan, ohangdosh baytlar to'qiy boshlayotganini payqab qoladi.

1930 yildan boshlab "Ishchi", "Yosh leninchi", "Kolxozchi bolalar", "Yangi yo'l" gazeta va jurnallarida Yosh shoiraning dastlabki she'rlari ko'rinadi. 1932 yilda 17 Yoshli shoiraning birinchi she'rlar to'plami "Hayot varaqalari" bosilib chiqdi. "YUksalish qo'shiqi", "Ulug' bayramga", "Men ishchi qizi", "Zavod yo'lida", "Kolxoz qizi", "Ozod qiz" kabi davr ruhi bilan sug'orilgan she'rlar undan o'rin olgan edi.

1933 yili o'qishini tugatgan Zulfiya Toshkent Davlat pedagogika institutida tahsil ko'rdi (1933-1935), keyin esa A.S.Pushkin nomidagi Til va adabiyot ilmiy tekshirish instituti aspiranturasida o'qidi (1935-1938).

1938-1939 yillarda adibaning ikkita she'riy to'plamlari – "SHe'rlar" va "Qizlar qo'shig'i" chop etildi. SHoira bu to'plamdagi she'rlarida ona-Vatan tabiatining go'zal manzaralari, chaman bog'larini, bahorini zavq bilan kuylaydi. "Bahor", "Bahor kechasi" shular jumlasidandir. "Hojar", "Nishondor", "Seni sevardim", "Studentka" kabi she'rlarida shoira xotin-qizlar tushunchasidagi Yangi hayotga, istiqbolga dadil intilishini yorqin ifodaladi.

Urush yillarida Zulfiyaning ijodi yanada mazmundor bo'ldi. Bu yillarda u "Uni Farhod der edilar" (1943), "Hijron kunlarida" (1944), rus tilida "Vernost" to'plamlarini nashr ettirdi. Bular orasida "Qo'limda qurolu, ustimda shinel", "Gullar ochilganda", "Palak", "O'g'lim, sira bo'lmaydi urush" she'rlari ayniqsa, diqqatga sazovordir.

O'sha og'ir yillarda Zulfiya uchun yana bir katta yo'qotish sodir bo'ldi. U 1944 yili umr yo'ldoshi, ham hayotda, ham ijodda suyangan tog'i, ikki qanoti bo'lmish Hamid Olimjonidan fojiaiy halokati tufayli ajrab qoldi. Zulfiya umrining oxirigacha uning yodi bilan yashab, unga bo'lgan muhabbati, sadoqatini kuylab o'tdi. "Hijron kunlari", "Baxtiyor sevgini kuylardi sozim", "Ne baloga etding muftalo", "Sen qaydasan yuragim", "Bahor keldi seni so'roqlab" she'rlari shu hijron mevalaridir:

Sog'inganda izlab bir nishon
Qabring tomon olar edim yo'l.
Keltirarding menga bir zamon,
Endi har choq men eltaman gul.

X X X

Hijroning qalbimda, sozing qo'limda,
Hayotni kuylayman, chekinar alam.
Tunlar tushimdasan, kunduz yodimda,

Men hayot ekanman, hayotsan sen ham!

SHoira hayoti davomida ko'p mamlakatlarda bo'ldi. Uning Hindiston safari natijasi bo'lgan "Mushoira"si juda katta shuhrat qozondi. Zulfiya Oybek xotirasiga "QuYoshli qalam" dostonini yozib biz uchun ajoyib meros qoldirdi.

Dostonda Oybek bizning ko'z o'ngimizda ulkan yozuvchi, zahmatkash ijodkor, shuningdek hasta vujud egasi hamda nuroniy siymo sifatida gavdalanadi. SHoira uning qiyofasini jonlantirishda o'z xotiralariga, yozuvchi bilan qilgan safarlari, suhbatlariga, asarlaridan olgan taassurotlariga tayanadi.

Zulfiyaning so'nggi nidosidek jaranglab qolgan "Xotiram siniqlari" asari ham xuddi "QuYoshli qalam" singari lirik doston hisoblanadi. Unda shoira deyarli ilgarigi hech bir she'rida ifodalay olmagan tuyg'ularini, o'y-fikrlarini: zamonlar o'zgarishi bilan tug'ilgan qarashlarini to'kib solishga, hissiy emosional tarzda kishilarga etkazishga intiladi. Dostonda shoira istiqloq davrini hurriyat sifatida olqishlaydi. Avvalgi dostonlaridan "Xotiram siniqlari" asari psixologik tahlilning teranlashganligi, umumbashariy falsafa ifodalanganligi bilan ajralib turadi.

Zulfiya, shuningdek, Pushkin, Lermontov, T.Shevchenko, Lesya Ukrainka, N.Tixonov, Vera Inber, Edi Ognestvet, Qaysin Quliev kabi adiblar ijodidan namunalar tarjima qildi.

S a v o l l a r

1. Qaysi davr Zulfiya ijodiy yo'lining mashqlar va izlanishlar bosqichi hisoblanadi?
2. Ko'pchilik yozuvchi va tanqidchilar Zulfiya she'riyatining boshqa adibalar ijodidan farqlanib turuvchi xususiyatini nimada ko'rganlar?
3. Zulfiyaning "Uni Farhod der edilar" poemasi qaysi mashhur san'atkor siymosi gavdalandirilgan?
4. Zulfiyaning "QuYoshli qalam" dostoni sarlavhasidagi tashbeh qaysi yozuvchi ijodiga nisbatan ishlatilgan?

A d a b i y o t l a r

Zulfiya asarlari:

Asarlar. Uch tomlik. T., G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983-1986.

Zulfiya ijodi haqida:

Akbarov A. Zulfiya. T., G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.

Sultonova M. "Ijod sahifalari". T., "Fan", 1975.

SHarafiddinov O. Qalbimizga yaqin shoira. "Adabiy etyudlar" kitobida. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1968.

Qayumov L. SHoira Zulfiya. T., O'zadabiynashr, 1965.

17 – m a ' r u z a

ASQAD MUXTOR IJODI

(4 soat)

R e j a

1. Asqad Muxtor ko'pqirrali iste'dod sohibi ekanligi.

2. Asqad Muxtorning hayoti va faoliyati.
3. Asqad Muxtor lirikasi va dostonlari.
4. Asqad Muxtorning hikoya va qissalari.
5. Asqad Muxtor romanlari.
6. Asqad Muxtor dramalari.
7. Asqad Muxtorning tarjimonlik va tanqidchilik faoliyati.
8. Asqad Muxtor ijodining tanqid va adabiyotshunoslikdagi talqini

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

O'zDU, "Farg'ona", "Bolalar uyi", "SAGU", "Andijon pedinstitut", "Muharrirlik", "Naqsh olma va qarg'a", "Umr yo'li", "Tushlarim, bezovta tushlarim", "YAngam", "Poeziya", "Adolat", "99 miniatyura", "Sizga aytar so'zim", "Po'lat quyuvchi", "Katta yo'lda", "Mangulikka daxldor", "Hayotga chaqiriq", "Dunyo bolalari", "Daryolar tutashgan joyda", "Qoraqalpoq qissasi", "Bo'ronlarda bordek halovat", "Buxoroning jinko'chalari", "Kumush tola", "Opa-singillar", "Tug'ilish", "Davr mening taqdirimda", "CHinor", "Amu", "Fano va baqo", "SHoh Edip".

ASQAD MUXTOR (1920-1997)

Asqad Muxtor XX asr o'zbek adabiyotida she'riyat va ayniqsa romanchilik sohasiga sezilarli hissa qo'shgan yozuvchidir.

Asqad Muxtor 1920 yilning 23 dekabrda Farg'ona shahrida ishchi oilasida tug'ildi. U 11 Yoshga kirganda otasi vafot etdi. SHundan so'ng u bolalar uyida ta'lim va tarbiya oldi.

Unda fanlarni puxta o'zlashtirishga, badiiy ijodga bo'lgan qiziqish kuchayib bordi. U 1936 yilda Farg'onadan Toshkentga keladi va jurnalistika kursida o'qiydi. Urush yillarida esa o'qishini O'zDUda davom ettiradi. 1943-1945 yillarda Asqad Muxtor Andijon pedagogika institutida dars beradi. SHundan keyingi ish faoliyati esa gazeta-jurnallar bilan bog'liq holda kechadi. Uning ilk she'ri 1935 yilda bosilib chiqqan bo'lsa, 1938-1940 yillar davomida "Tilak", "Abadiyat", "Totli damlar", "She'r va hayot" kabi bir qancha she'rlari respublika gazeta va jurnallarida e'lon qilinadi. 1939 yilda uning "Bizning avlod" poemasi nashr qilindi.

Asqad Muxtor ham ustozlari G'.G'ulom, Oybek, H.Olimjon, M.SHayxzoda, Mirtemirlar, tengdoshlari Hamid G'ulom, Turob To'la, Mirmuhsin, SHuhrat, SHukrullolar bilan bir qatorda o'z zamonasining dolzarb mavzularidagi she'riyatini yaratishda faol ishtirok etdi. SHu davrda yozilgan "Bukunning xitobi", "Ona xursand", "G'alaba ishonchi", "Jangchining bayram kechasi", "Sog'inish" kabi she'rlari shular jumlasidandir. Garchi bu she'rlarning barchasini g'oyaviy-badiiy jihatdan mukammal deb bo'lmasa-da, keyinchalik shoir uslubida muhim o'rin tutgan alomatlar ko'zga tashlanadi. Asqad Muxtor o'z ijodiy izlanishlarini izchil davom ettirdi va 1966 yilda chiqqan "She'rlar" to'plamiga yozgan "So'zboshi"sida shunday deydi:

“O’ttiz yil davomida she’r haqida tinimsiz o’yladim. Uning ifoda shakllari, vositalari, ruhi haqidagi fikrlarim juda ko’p marta o’zgardi: she’r turmush o’chog’idan olingan laxcha cho’g’, u hayotiy epizodga asoslangan bo’lishi kerak, deb, she’rning boshqa turlarini tan olmay ancha yil yurdim; she’r – yalt etgan oliy tuyg’u, zavq-shavq tug’yoni, uni faqat muzika janrlari bilan qiyos qilish mumkin”.

Davrdagi o’zgarishlar, zamonasining muammolari ham A.Muxtor ijodida o’z aksini topdi. Masalan, buni “Tushlarim, bezovta tushlarim” she’rida yaqqol ko’rishimiz mumkin. Asqad Muxtorning serqirra ijodida voqelikni ramziy vositalar va timsollar orqali idrok etish usuli ham alohida o’rin tutadi. Buni “Maysa mavj urar”, “Xazon”, “Tovushlar”, “Umr”, “Bog’im”, “Nihol”, “Tong”, “O’zak”, “Amu”, “Boychechak” kabi she’rlar misolida ko’ramiz. Asqad Muxtorning 1946 yilda Bekobodda bo’lgan ijodiy safari natijasida “Po’lat shahri” ocherki, “Po’lat quyuvchi” poemasi, “Daryolar tutashgan joyda” povesti vujudga keldi. Asqad Muxtor qirqinchi yillarning ikkinchi yarmidan boshlab nasriy epik janrlarda kuch sinashga kirishgan edi. U 1950 yilda “Po’lat shahri”, 1956 yilda “Hayotga chaqiriq” nomli ocherk va hikoyalar to’plamlarini nashr ettirdi. Ular adib qalamining yanada o’tkirlashuvida muhim rol o’ynadi. “Hayotga chaqiriq” to’plamiga kirgan “Oksana”, “Dog”, “Xayri” kabi hikoyalar Asqad Muxtorning xarakter yaratish mahorati asta-sekin o’sib borayotganligidan dalolat beradi.

Asqad Muxtorning “Opa-singillar” romani ham unga ancha muvaffaqiyat keltirdi. Uning bosh muammosi xotin-qizlar ozodligi masalasi edi. U 1958 yilda “Qoraqalpoq qissasi” povestini, 1961 yilda “Tug’ilish” romanini nashr ettirdi. “Davr mening taqdirimda”, “CHinor” kabi romanlari ham 60-yillar prozasida alohida o’rin tutadi. Adib “Davr mening taqdirimda” asarini “Uch fasl dostoni” deb ham ataydi. Bunda u urushdan oldingi, urush davridagi va undan keyingi yillarni nazarda tutadi. Asarning bosh qahramoni Ahmadjon o’z shaxsiy baxtini xalqi uchun fidokorona xizmat qilishda deb biladi. Asqad Muxtor xalqimizning bosib o’tgan tarixiy o’tmishini, uning aniq lavhalarini “CHinor” romanida, “Buxoroning jinko’chalari”, “Jar yoqasidagi chaqmoq” qissalarida tasvirlaydi. Umrining oxirlarida yozilgan “Amu” romanida, “Bo’ronlarda bordek halovat”, “Kumush tola” qissalarida yozuvchi zamonning dolzarb muammolarini yoritishga urindi, lekin ularning badiiy talqinida jiddiy muvaffaqiyatga erisha olmadi. “Samandar”, “YAxshilikka yaxshilik”, “Mardlik cho’qqisi”, “Tong yorishgan sohilda” kabi pesalari bilan kitobxonlar davrasida tanilgan serqirra ijodkor Asqad Muxtor o’zbek adabiyotini boyitishga munosib hissa qo’shdi. Uning so’nggi ishlaridan biri “Tundaliklar” sarlavhasi ostida berib borilgan estetik, hayotiy-falsafiy fikrlari ham alohida diqqatga sazovordir. Ha, adib aytganidek, “Vaqt o’tyapti! deymiz! Aslida biz o’tyapmiz...” (“Tundaliklar”).

Asqad Muxtor juda ko’p xorijiy adabiyot namunalari bilan o’zbek kitobxonlarini tanishtirgan bo’lsa-da, tarjimachilik sohasida Sofoklning “SHoh Edip” asarini ona tilimizga o’girishi eng katta muvaffaqiyati bo’lib qoldi. Uning tanqidchilik asarlari orasida esa tarjimachilikka va Yoshlar ijodiga oid mazmundor maqolalari hozirga qadar o’z qimmatini yo’qotgani yo’q.

S a v o l l a r

1. Qaysi shoir Asqad Muxtorning ilk mashqlarini she'riy tabrik bilan gazetada bostirgan?
2. Asqad Muxtorning qaysi asari ertak shaklida yozilgan?
3. Asqad Muxtorning qaysi romani "uch fasl dostoni" tarzida yaratilgan?
4. Asqad Muxtorning qaysi romani rivoyat, hikoyat, qissalardan iborat?
5. Asqad Muxtorning qaysi qissasida Fayzulla Xo'jaevning bolalik va Yoshlik yillari tasvirlangan?
6. Asqad Muxtorning so'nggi hikoyalaridan qaysi biri inson umrining mohiyati muammosi talqiniga bag'ishlangan?
7. Asqad Muxtorning qaysi asarida adabiyotning, she'riyatning ahamiyati to'g'risida mushohada yuritilgan?
8. Qaysi asar Asqad Muxtorning tarjimonlik sohasidagi eng jiddiy muvaffaqiyati hisoblanadi?

A d a b i y o t l a r

Asqad Muxtor asarlari:

Asarlar. To'rt tomlik. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot. 1980-1983.

Asqad Muxtor ijodi haqida:

Soyimov B. Asqad Muxtor prozasi. T., "Fan", 1969.

SHarafiddinov O. Ijodning katta yo'lida. "Birinchi mo'jiza" kitobida. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1979.

Tog'ayev O. Asqad Muxtor. "Toshkent" badiiy adabiyot nashriyoti, 1966.

18 – m a ' r u z a

SAID AHMAD IJODI

(4 soat)

R e j a

1. O'zbek nasri va dramaturgiyasi rivojida Said Ahmad ijodining o'rni.
2. Said Ahmadning hayot yo'li.
3. Said Ahmad ijodiy yo'lining mashqlar va izlanishlar bosqichi.
4. Said Ahmadning "lirik" hikoyalari.
5. Said Ahmadning hajviy hikoyalari.
1. Said Ahmad romanlari va xotiralari.
2. Said Ahmad komediyalari.
3. Tanqid va adabiyotshunoslikda Said Ahmad ijodining o'rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

"Toshkent", "Pedagogika instituti", "Surgun", "Tortiq", "Qadrdon dalalar", "Hukm", "Sud", "Cho'l burguti", "Cho'l shamollari", "Xazina", "Turnalar", "Oydin kechalar", "Iqbol chiroqlari", "Chevara", "Kolbasa qori", "Ufq", "Jimjitlik", "Kelinlar qo'zg'oloni", "Farmonbibi arazladi", "Kuyov", "Topganlarim va yo'qotganlarim", "Prozaning shoiri".

SAID AHMAD

(1920 yilda tug'ilgan)

Said Ahmad o'zining rang-barang hikoyalari, publisistik maqolalari, realistik qissayu romanlari, xushchaqchaq komediyalari bilan hozirgi zamon o'zbek adabiyotida munosib o'rin egallaydi. U, ayniqsa, satira va yumor ustasi sifatida mashhur.

Said Ahmad Husanxo'jaev 1920 yilda Toshkent shahrida tug'ildi. U Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika oliy ilmgohida ta'lim oldi (1938-1941). U adabiyotimizga avvalo jurnalist-ocherkchi sifatida kirib keldi. Adibning unib-o'sishida matbuot muhim rol o'ynadi. U "Yosh leninchi", "Qizil O'zbekiston" gazetalari, "Mushtum", "SHarq yulduzi" jurnallarida, O'zbekiston radio komitetida xizmat qildi.

Said Ahmad avvalo hikoyanavis sifatida tanildi. 1940 yilda uning birinchi hikoyalar to'plami – "Tortiq" yuzaga keldi.

Ko'plab hikoyalarni o'z ichiga olgan bu to'plamni Said Ahmad "mashq" deydi. Lekin Yoshlarning ustози bo'lmish Abdulla Qahhor buni qattiq tanqid ostiga oladi. U: "Said Ahmad qo'liga tambur olibmi, qulog'ini burashiga, parda bosishiga, chertishiga qaraganda tuzuk bir mashq chala oladiganga o'xshaydi, lekin hali mashq chalgani yo'q. "Tortiq"dagi hamma hikoyalar shuni ko'rsatadi" – deydi. SHuningdek, Abdulla Qahhor yozuvchining o'z yozganiga mas'uliyatsizlik bilan yondoshgani, hikoyada hech qanday mazmun-maqсад yo'qligini, hikoyalarning "bema'ni", "so'z bo'tqasi" bo'lib qolganini ta'kidlaydi. Qisqasi, Yosh ijodkorning adabiyotga kirib kelishi mana shunday boshlandi. Bu davrlarda u yana "Qadrdon dalalar" qissasini yozadi. Mana shular yozuvchi ijodining birinchi bosqichi mahsullari hisoblanadi (30-yillar oxiri-40-yillar boshi).

Said Ahmad ijodiy yo'lining ikkinchi bosqichi 1956 yillardan boshlanadi. YOzuvchi bu davrda bir qator hikoyalar yaratdi. Ularni mazmuniga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh hikoyalarda ("Ko'klam chechaklari", "Ko'klam taronalari", "Xazina", "Iqbol chiroqlari") lirizm kuchlidir. Bularda yozuvchi ishchilar hayotida uchrovchi turli voqealarni, asosan urushning odamlar turish-turmushida, qalbida qoldirgan achchiq izlarini aks ettirar ekan, o'quvchi emosiylarini qo'zqatib yuboradi. Jumladan, "Turnalar" hikoyasidagi Sobir otaning boshidan kechirganlari, farzand dog'i tug'dirgan azobu iztiroblari, urushdan jabr ko'rgan butun kishilar, ota-onalarning, ayniqsa, dilidagi bitmas yarasi edi. "Ko'klam chechaklari" hikoyasida ham Said Ahmad urush tufayli to'shakka mixlanib qolgan bemorning o'y-xayollari (axir u erkak edi, ayoli qiynalib pul topayotgan bir paytda to'shakka mixlanib, shipga tikilib yotishni also xohlamasdi), uning xotini qalbidagi ayollarga xos his-tuyg'ularning jo'shqinligi, bahoriyligi, shu bilan birga o'z oilasiga vafodorligini ifodalab, kitobxon qalbiga osonlikcha yo'l topa oladi.

Ikkinchi guruh hikoyalarda hajviy ruh asosiy o'ringa chiqadi. "CHO'l burguti", "CHO'l shamollari" turkum hikoyalari, "Hindcha o'yin", "Kuchukcha", "Kolbasa qori", "O'rik domla" kabi asarlari shular jumlasidandir. Bu hikoyalardagi xalqimizga xos so'z o'yinlari, askiya va mubolag'alar asar tilini nihoyatda jozibador qiladi. YOzuvchining "Begona", "Xanka va Tanka", "Mening do'stim Boboev" kabi hajviy hikoyalari hayotda uchrab turuvchi manmanlik,

ig'vogarlik, ko'zbo'yamachilik singari illatlar ustalik bilan fosh etiladi. Said Ahmad kichik hajviy asarlari bilan o'zbek radio va televideniesida quvnoq miniatyuralar teatriga asos soldi.

1964 yilda yaratilgan "Ufq" romani yozuvchi ijodiy yo'lidagi ikkinchi bosqichning eng katta yutug'i bo'ldi. Bu roman trilogiya bo'lib "Qirq besh kun", "Hijron kunlarida", "Ufq bo'sag'asida" nomli qismlardan iborat. Unda ijodkor qishloq kishilarining urush yillarida front orqasida ko'rsatgan mehnat qahramonliklari, o'zbek xalqiga xos bag'ri kenglik va oriyatlilik, fidoyilik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini aks ettirgan. Roman shunchalik muvaffaqiyatli chiqdiki, bir paytlar Yosh yozuvchini qattiq tanqid qilgan Abdulla Qahhor 1965 yili o'zining "Ilhom va mahorat samarasi" nomli maqolasida asarni quyidagicha ijobiy baholadi: "Said Ahmad bundan ko'p yillar muqaddam qo'liga tanburini olib chertganida qo'li kelishganini ko'rib, yaxshi sozanda bo'lib, yaxshi-yaxshi mashqlar chalishini orzu qilgan edik. SHu orzu ushalib kelayotibdi. "Ufq" uning ilhom va mahorat bilan chalgan mashqidir".

Said Ahmad ijodiy yo'lidagi uchinchi bosqich uning ijodkor sifatidagi etuklik davridir. Bu ayniqsa uning 1988 yilda yaratgan "Jimjitlik" romanida yaqqol ko'rindi. Asarda turg'unlik davri illatlar jamiyatning zaif tomonlari, rahbarlarning o'z obro'larini suiiste'mol qilishlari, bu yo'ldagi adolatsizligu poraxo'rliklar fosh etiladi. "Jimjitlik" romani turg'unlik yillarini kengroq va ko'ptomonlama qamrab olganligi, umumiy ruhini ochib berishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Asosiy e'tiborini davr mohiyatini ochishga qaratgani uchun ham muallif romaniga "Jimjitlik" degan ramziy nom qo'ygan.

Romanning asosiy voqealari 80-yillarning boshlarida Qashqadaryo vohasidagi qishloqlarda sodir bo'ladi. Xuddi shu davrda asar qahramonlaridan Tolibjon qariyb yigirma yillik judolikdan so'ng ona qishlog'iga qaytadi va uning quchog'ida xotirjam yashamoqchi bo'ladi. Tolibjon qanday odam? U nega jimjitlik qidirib qoldi? Bu savollarga javob qaytarish uchun muallif Tolibjonning qishlog'ida qanday kishilar yashashini, ularning ma'naviy ildizlari qae'larga borib taqalishini turli xildagi chekinishlar va afsonalar vositasida ko'z o'ngimizda namoyon qiladi. U Kiyiksovdi momo to'g'risidagi afsona yordamida qishloq kishilarining tarixiy ildizlarini go'yo asrlar qa'ridan qazib chiqargandek va bizga ko'rsatgandek bo'ladi. Afsonaga ko'ra qadim zamonlarda bir kampir xalqini vabodan qutqarishga harakat qilgan. O'zaro janglarda xalq qirilib ketgach, u kiyiklarni parvarishlab, odamlaru hayvonlarning pokiza mehru muhabbatiga sazovor bo'lgan hamda Kiyiksovdi momo nomini olgan. Afsona bilan tanishib, biz Tolibjonning pokiza qalbli insonparvar kishilar avlodidan ekanligini anglaymiz. Agar afsona romanning asosiy voqealariga uzviyrog bog'langanda va uning Tolibjon ruhiga ta'siri yaxshiroq ochilganda, biz qahramonning qishloqqa kelgandagi ma'naviy holatini aniqrog tasavvur qilgan bo'lardik. Qanday bo'lmasin, afsona yordamida Tolibjonning palagi toza inson ekanligiga ishora qilgach, yozuvchi bizni bunga ishontirishga va qahramonning jimjitlik izlashi sabablarini badiiy tahlil etishga intiladi. SHuning uchun u Tolibjonning qariyb yigirma yillik hayotini chekinishlar vositasida go'yo tasavvur ko'zgusidan o'tkazadi. Ko'zguga tikilar ekanmiz, go'yo

ko'z o'ngimizdan turg'unlik davrining dahshatlari, illatlari birma-bir o'tgandek bo'ladi. Oynai jahonda go'yo Tolibjon dastlab aspiranturani tugatgan, bilimli obkom xodimi sifatida namoyon bo'ladi va katta yig'inda jumhuriyat rahbari SHavkat Rahimov oldida hayotimizdagi hamda uning faoliyatidagi nuqsonlarni tanqid qilib nutq so'zlaydi. Haqiqatni aytgani uchun u uzoq muddatga chet elga ishga jo'natib yuboriladi. U erda Tolibjon xotinidan, o'g'lidan judo bo'ladi. O'zi esa kasallik changalidan zo'rg'a qutulib qoladi.

SHu tariqa romanda turg'unlik yillaridagi illatlarning bosh sabablaridan biri haqiqatning bo'g'ilishi ekanligi to'g'risidagi g'oya ilgari suriladi va u voqealarning keyingi rivoji yordamida dalillana boradi. Ular davomida, avvalo, Tolibjonning ko'plab insoniy fazilatlari ochiladi. Xususan, SHavkat Rahimovga munosabatida Tolibjonning to'g'riso'zligi, Jayrona bilan yaqinligida samimiy insoniy tuyg'ular egasi ekanligi, Yangi charx yasashida aqlining teranligi, kitoblarini qishloqqa va yiqqan pullarini qarindoshlariga berishida beqiyos saxovati, ota-onasidan ajragan Azizbekni ko'rib ezilishlarida o'ta nozik qalbi yaqqol anglashiladi. YOzuvchi qahramonini mutlaqo benuqson qilib tasvirlamaydi. Ko'plab yuksak fazilatlariga qaramay, Tolibjon haqiqatgo'yiligi tufayli qarshisidan chiqqan g'ovlar oldida go'yo dovdirab qoladi va nohaqliklarga qarshi qanday kurashishni bilmaydi. Buni Jayrona ochiqdan-ochiq uning yuziga aytadi:

- Tolibjon aka, - deydi Jayrona, - siz kurashga yaramaydigan, irodasi bo'sh odam ekansiz... Siz bir marta bosh ko'tarib erparchin bo'ldingiz. Ikkinchi bosh ko'tarishga yuragingiz dov bermay qo'ydi. Taqdirga tan berib, o'zga yurtlarda sarson bo'lib yuribsiz. Zo'ravonlikka qarshi bosh ko'tarishga ojizlik qilib qolgansiz... Men sizga qoyil emasman. Erkak odam olov bo'lib yashashi kerak. Butun irodasini, kuchini, aqlini o'zining haq ekanligini isbot qilishga sarflashi kerak.

Romanning g'oyaviy falsafasidan ayon bo'lishicha, xuddi mana shunday ojizlik, haqsizliklarga qarshilik ko'rsata olmaslik, ya'ni odamlarning kurashga noqobil qilib qo'yilganligi turg'unlik illatlarining ildiz otishiga yo'l ochgan jiddiy sabablardan hisoblanadi.

Romanda odamlarni kurashga ojiz qilib qo'ygan, haqiqatning ayovsiz bo'qilishiga sabab bo'lgan omillar juda keng tahlil qilingan. Buning uchun yozuvchi Mirvali va SHavkat Rahimov obrazlarini keng ko'lamli oynai jahon ko'zgisida namoyon qilgan. Mirvali qarshimizda xuddi Tolibjon bilan yonma-yon turgandek, uning singari yaxshi ishlarga ham qodirdek, lekin mohiyatan butunlay uning aksi, zidi bo'lgan bir qiyofada gavdalanadi. YOzuvchi sovxoz direktori Mirvalini go'yo Tolibjon bilan parallel ravishda va o'zaro muqoyasa qilgan holda tasvirlab bergandek ko'rinadi. Natijada, tasvirdan Tolibjondan farqli holda, Mirvali insoniy qiyofasini butunlay yo'qotgan, shafqatsizlikda, yovuzlikda shaytonga dars beradigan, jirkanch bir mahluq qiyofasida ko'rinadi. Buni dalillovchi voqealar romanda juda ko'p. CHunonchi, Mirvali Bodomgul, Sedona kabi ayollarni yo'ldan urib, oilalarining yostig'ini quritgan, boyligidan va sirlaridan xabardor bo'lgani uchun Asqarali va Rasulbekni o'z qo'li bilan o'ldirgan; manman degan generalni dog'da qoldirgan; zo'rlik bilan otini tortib olib, Erali chavandozni jinni qilib

qo'ygan... Nihoyat, Mirvali o'z sirlaridan ogoh bo'lgan Jayronani yo'qotishga urinib, Tolibjonning o'limiga sababchi bo'ladi.

Roman falsafasidan ayon bo'lishicha, bunday dahshatlarning ildizlari turg'unlik yillaridagi jamiyatga rahbarlikda mavjud bo'lgan illatlarga borib taqaladi. Ularning mujassami sifatida romanda SHavkat Rahimov va "o'zbek paxtakorlarining otasi" qiyofalari chiziladi. Bu chizgilarda biz SHavkat Rahimovning deyarli har doim Mirvalini qo'llab-quvvatlab turganligini, o'zboshimchaliklarini bilgani holda yovuzliklar sari boshlaganini, katta unvonlar olib berganligini ravshan ko'ramiz. Ayniqsa, Tolibjonni olomon ichida tanib, SHavkat Rahimovning uni qishloqdan badarg'a qilishga fatvo berishi kitobxonni larzaga soladi va haqiqatning asl bo'g'uvchilari kimlar ekanligini aniq tasavvur qilishiga imkon tug'diradi.

Roman g'oyaviy falsafasidan anglashilishicha, jamiytdagi illatlarning ildizlari rahbarlikning eng yuqori, ya'ni markaziy qatlamlariga borib taqaladi, chunki SHavkat Rahimovning qing'ir ishlarini, haqsizliklarini, qo'shib yozishlarini eng oliy rahbar, ya'ni "o'zbek paxtakorlarining otasi" mohir dirijyordek o'z tayoqchasi bilan boshqarib, yo'naltirib turadi. Bunga hayron bo'lgan Jayrona: "Biz qaysi mamlakatda yashayapmiz? Kimga ishonsa bo'ladi? Kimga ishonish kerak? Bu marazlardan qachon qutulamiz?" – degan savollar olovida qovriladi.

Muallif falsafasiga ko'ra bunday holning abadiy davom etishi mumkin emas, chunki Said Ahmad ko'p marta qayd qilganidek, inson tobutga qarab emas, beshikka qarab yashaydi. SHuningdek, u oyoq ostiga qarab emas, balki olis ufqlarni ko'zlab olg'a intiladi. Roman qahramoni Tolibjon ham oqibatda "bu notinch XX asrda jimjitlik qidirish... telbalik ekaniga" iqror bo'ladi. Turg'unlik cheksiz davom eta olmasligining sabablaridan biri shundaki, bizning jamiyatimizda haqiqat, adolat va ezgulik uchun kurashchilarni butunlay yo'qotib bo'lmaydi. Ularning yorqin timsoli sifatida romanda Jayrona siymosi nur sochib turadi. Uning siymosi shuning uchun nurliki, Jayronaning boshi "toshlarga urilib yorilmagan, hech kimga egilmagan", mashaqqatli hayotiga esa sira "nopoklik aralashmagan". Jayrona siymosini nurlantirgan bu fazilatlarni muallif ko'plab juda qiziqarli voqealarda ro'yobga chiqaradi. CHunonchi, o'zga yurtlarda o'lim bilan olishib yotgan Tolibjonni Jayrona echintirib-kiyintirishdan, yuvintirishdan tortinmaydi; Mirvalining tog'lar orasidagi yashirin uyasidan uni fosh qiladigan hujjatlarni olib, yo'l topib qochishga muvaffaq bo'ladi. Eng muhimi, Jayrona o'zining ko'pqirrali bilimlariga, dunyo kezib, orttirgan tajribalariga ishonib, hech narsadan hayiqmaydi va haqiqat uchun kurash yo'lidan aslo chekinmaydi. Tanqidchilikda uning ayrim xatti-harakatlari, ayniqsa, Mirvalining qarorgohidan qochishi juda ham ishonarli chiqmaganligi qayd qilindi. To'g'ri, ayrim ishonilishi qiyin o'rinlar bo'lishi mumkin. Lekin shuni tan olish zarurki, yozuvchi Jayronaning deyarli har bir xatti-harakatini imkon boricha mukammal dalillab borishga intilgan. Balki shuning uchundir, romanda Jayrona timsolida hozirgi o'zbek ayolining yorqin, jozibador, samimiyatga to'liq va kurashchan qiyofasi gavdalangan. Mana shunday qahramonlarning xatti-harakatlari natija bera boshlaganligi va roman oxiridagi qator voqealar, xususan, "o'zbek paxtakorlari

otasi”ning o’limi, SHavkat Rahimovning talvasaga tushishi va Mirvalining tubsiz jarlikka qulashi turg’unlikning umri tugab borayotganidan dalolat beradi.

SHu tariqa romanda turg’unlik jamiyatimiz tarixida o’tkinchi hodisa ekanligi, xalqimiz uning illatlaridan poklanib, adolatli hayot tomon yo’l olishi muqarrarligi haqidagi g’oya ancha ishonarli ifodalangan. Ba’zi kam-ko’stlari bo’lmaganda, roman adabiyotimizda yana ham kattaroq hodisa darajasiga ko’tarilishi mumkin edi. Bunday nuqsonlardan biri asarda qahramonlarning ruhiy olami hamma erda ham bir xilda teran ochilmaganligidir. Fikrimizning dalili sifatida Tolibjonning ruhiy olami tahlilini eslash kifoya. Tolibjon Mirvalining o’zboshimchaligidan, qing’ir ishlaridan, yovuzligidan norozi bo’lib, ko’p marta uning oldiga boradi, lekin har gal ham deyarli hech narsa deyolmaydi, jiddiyroq harakat ham qila olmaydi. Xuddi shuningdek, o’smir Azizbek o’z Yoshiga to’g’ri kelmaydigan ko’p narsalardan xabardor bo’ladi va xuddi katta kishilardek fikr yuritadi. Ayniqsa, uning onasining nopok ishlari to’g’risidagi gaplari g’ayritabiiy tuyuladi.

Hozirgi holdà hām Sàid Àhmàdning “Jimjitlik” romàni jàmiyatimizdàgi turg’unlikning mohiyatini vā undàn qolgàn sàrqitlårdàn òàlqimizning poklànish jàràyonini ànchà keng, qiziqàrli hām dā tà’sirchàn tàrzdā yoritgàn àsàrlårdàn hisoblànadi.

Sàid Àhmàd shuningdek, “Kelinlār qo’zg’oloni”, “Fàrmonbibì àràzlàdi”, “Kuyov” kàbi komediyalàri bilàn hām shuhràt qozondi.

Ijodkor tarjima ishlari bilan faol shug’ullangan. U B.Polevoy, A.Musatov, O.Gonchar asarlarini o’zbek tiliga tarjima qilgan.

Said Ahmadning hayotdagi yana bir yutug’i shundaki, taqdir unga Saida Zunnunovadek bir ijodkor ayolni umr yo’ldoshi qildi. YOzuvchi qatag’onga uchragan yillarda Saida opaga ko’p jabr-zulmlar, sitamlar o’tkazilgan bo’lsa-da, u o’z umr yo’ldoshiga sadoqatli bo’lib qoldi. SHu sababli ham bu ayol buyuk ehtirom sohibasidir.

Said Ahmad o’zining quvnoq, orombaxsh hikoyalari va salmoqli romanlari bilan o’zbek prozasi rivojlanishiga katta hissa qo’shib kelayotgan ilg’or yozuvchidir.

S a v o l l a r

1. Qaysi yozuvchi Said Ahmadning “Tortiq” nomli birinchi hikoyalar to’plamiga taqriz yozib, uni keskin tanqid qilgan?
2. Said Ahmad uzoq yillar mobaynida badiiy ijodda qaysi yozuvchilar izidan borishga harakat qilgan?
3. Said Ahmad qaysi hikoyasining janrini “doston” deb belgilagan?
4. Said Ahmadning qaysi hikoyasi keyinchalik mashhur komediyasi yaratilishiga asos bo’lgan?
5. Said Ahmadning “Ufq” asari boshqa o’zbek romanlaridan o’zining qaysi xususiyatiga ko’ra farqlanadi?
6. Said Ahmadning qaysi asarida CH.Aytmatov, V.Rasputin nasridagi urushdan qochgan shaxs timsolini eslatuvchi qahramon bor?

7. Qaysi asar Said Ahmadning badiiy ijod sohasida erishgan eng jiddiy muvaffaqiyati hisoblanadi?

8. Said Ahmadning “Kelinlar qo’zg’oloni” komediyasida qaysi sahna eng ta’sirchan va yorqin chiqqan?

A d a b i y o t l a r

Said Ahmad asarlari:

Saylanma. Uch tomlik. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot. 1980-1981.

Jimjitlik. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1989.

Said Ahmad ijodi haqida:

Abdulla Qahhor. Asarlar. Besh jildlik. Beshinchi jild. Haq so’zning kuchi. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1989.

Normatov U. Said Ahmad. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1971.

G’afurov I. Prozaning shoiri. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1981.

19 – m a ‘ r u z a

ODIL YOQUBOV IJODI

(4 soat)

R e j a

1. Odil YOqubov o’z ijodi bilan o’zbek nàsrigà olib kirgàn Yangilik.
2. O.YOqubov biogràfiyasi.
3. O.YOqubov ijodiy yo’lining màshqlàr và izlànishlàr bosqichi.
4. O.YOqubov qissàlari.
5. O.YOqubovning tàriðiy romànlari.
6. O.YOqubovning zàmonàviy màvzudàgi romànlari.
7. O.YOqubov dràmàlari.
8. O.YOqubov ijodining tànqid và àdàbiyotshunoslikdàgi tàlqini.

T à y a n c h t u s h u n c h à l à r

“Turkiston”, “Qàrnoq”, “YApon urushi”, “SÀGU”, “Muhàrrirlik”, “Tengdoshlàr”, “Muqàddàs”, “Tillà uzuk”, “Bir feleton qissasi”, “Làrzà”, “Qànot juft bo’ladi”, “Billur qàndillàr”, “Er boshigà ish tushsà...”, “Ulug’bek òàzinasi”, “Diyonàt”, “Ko’hnà dunyo”, “Oq qushlàr, oppoq qushlàr”, “Àdolàt mànzili”, “CHin muhàbbàt”, “Olmà gullàgàndà”, “YUràk yonmoqi keràk”, “Àytsàm, tilim kuyadi, àytmàsàm, dilim”, “Fotihi muzàffàr yohud bir pàrivàsh àsiri”, “Bir koshonà sirlari”, “Tàriðiy-polifonik romàn”, “Jinoyatsiz detektiv”, “O’zbekiston òàlq yozuvchisi”.

ODIL YOQUBOV

(1927 yildà tug’ilgàn)

Odil YOqubov yuksàk iste’dodi, jurnàlistik và ijodiy fàoliyati bilan hozirgi àdàbiy jàràyongà sàmàràli tà’sir ko’rsàtib kelmoqdà. Uning qàtor qissàlari hàmdà publisistik màqolàlari, tàriðiy và zàmonàviy màvzulàrdàgi romànlari keng jàmoàtchilik e’tiborini o’zigà tortdi, qizg’in bàhs-munozàràlàr màrkàzidà turdi.

Àdib àsàrlàri o'zining hàqqoniyligi, dàvrning o'tkir ijtimoiy, mà'nàviy-àðloqiy màsàlàlarini dàdil o'rtàgà qo'ygànligi, inson vâ uning qàlbi hàqidàgi hàqiqàtni ochishgà qàràtilgàni, insonni yashàshdàn màqsàdi òususidàgi ehtirosli bàhs-mulohàzàlari bilàn àjralib turàdi. YOzuvchi o'zbek romàni poetikàsiga ko'pginà Yangiliklâr olib kirdi.

Odil YOqubovning bu dàràjàgà ko'tàrilishidà iste'dod, àdàbiy muhit tà'siridàn tàshqàri, undàgi àdàbiyotgà bo'lgàn cheksiz mehr hàmdà àdib boshidàn o'tgàn voqeàlâr, hàyotiy tàjribàlari kàttà rol o'ynàdi.

Odil YOqubov 1927 yili Turkiston shàhri yaqinidàgi Qàrnoq (hozirgi Otàboy) qishlog'idà tug'ilgàn. Òàlqimizning àzàliy udumlàri, mo''tàbâr àn'ànàlari yaðshi sàqlàngàn, tàbiiy go'zàlligi bilàn kishini màftun etuvchi bu qishloq bo'lg'usi yozuvchining ijodiy tàqdiridà chuqur iz qoldirdi.

Àdib yozishichà, otàsi Egàmberdi YOqubov 1916 yili màrdikorlikkà olinib, Belorussiya o'rmonlàridà dàràòt kesgàn, rus tilini o'rgànib, Toshkentdà SÀGUni bitirgàch, CHimkent viloyatidà turli làvozimlârdà ishlàgàn. Otà fàrzàndlari tàrbiyasigà àlohidà e'tibor bergàn. Oilàdà “Ming bir kechà”, “O'tkàn kunlâr” singàri àsàrlâr zo'r ishtiyoq bilàn mutolàà qilingàn. Otàsi tufàyli bolàligidànoq rus tilini egàllàshi bo'làjàk yozuvchigà rus vâ jàhon àdàbiyoti, màdàniyati bilàn tànishishgà yo'l ochgàn. Keyinchàlik tug'ilgàn qishloqidà onà tilidà o'qishni dàvom ettirish, bilimdon muàllimlârning ko'màgi undàgi àdàbiyotgà bo'lgàn màylni yanàdà kuchàytirgàn.

1944 yildà o'rtà màktàbni tugàtib, Odil YOqubov 1945-1950 yillârdà àrmiya sàfidà òizmàt qildi. Yosh àskâr YAponiyagà qàrshi urushdà ishtirok etàdi. 1951-1956 yillârdà u Toshkent Dàvlàt Universitetining filologiya fàkulteti rus tili vâ àdàbiyoti bo'limidà o'qiydi. Odil YOqubov sàlkàm o'n yil “Literàturnàya gàzetà”ning O'zbekiston bo'yichà muðbiri bo'lib ishlàydi. YOzuvchi muðbir bo'lib ishlàb yurgàn kezlàrini màroq bilàn eslàydi. “Bu dàvrda, - deb yozàdi u, - men gàzetàning topshiriqlàrigà binoàn respublikàmizni boshdàn-oyoq àylànib chiqdim, oddiy pàòtàkor hàyoti, tàshvishlàrini o'z ko'zim bilàn ko'rdim”.

Àdib biogràfiyasigà, hàyot tàjribàsiga oid bu fàktlârni eslàtishdàn màqsàd shuki, ulâr muàllif àsàrlàrigà hàyotiy zàmin bo'lib òizmàt etdi, bolàlik tààssurotlari, hàyotdà ko'rgàn-kechirgàn, ko'nglidà chuqur iz qoldirgàn voqeà-hodisàlâr àsàrlàridà àks etdi.

Odil YOqubov ijodiy yo'lini uch bosqichgà bo'lish mumkin.

Birinchi bosqich 50-yillârdàn boshlànàdi. Umumàn, àdib ijodi hàrbiy òizmàtdà yurgàn kezlàridà boshlàngàn edi. Uning màtbuot yuzini ko'rgàn ilk àsàri “Tengdoshlâr” (1951) qissàsi bo'ldi. “Tengdoshlâr”gà qàdâr hàm u ko'plàb hikoyalâr, bir romàn qoràlàngàn ekàn. YOzuvchi keyinchàlik yozgàn “Fàrzàndlâr burchi” ocherkidà ulârni urushdàn keyingi yillârdà ànchà keng yoyilgàn konfliktsizlik “nàzàriya”si tà'siridà yaràtilgàn àsàrlàrning o'zbekchà muvâffàqiyatsiz vâriànti deb àtàydi. “Tengdoshlâr”ni “o'rtàchèroq” àsàr sànàydi, Hàmzà nomli teàtr sàhnàsida qo'yilib, tànqidchilikdà ijobiy bàholàngàn qàtor dràmàtik àsàrlàrigà hàm tànqidiy yondàshàdi: “Mànà endi bu àsàrlàrning sàviyasini hàm, qimmàtini hàm yaðshi bilàmàn... Bàdiy ijodning butun muràkkàbligini men

endi shunchà òàtolàrdàn keyin tushundim”, - deb eslàydi u. O’shà zàifginà dràmàlār qàtorigà “Birinchì muhàbbàt”, “Olmà gullàgàndà”, “YUràk yonmog’i keràk”, “Àytsàm, tilim kuyadi, àytmàsàm, dilim...” kàbi pesàlār kiràr edi. O.YOqubovning so’nggi yillàrdà yaràtilgàn “Fotihi Muzàffàr yohud bir pàrivàsh àsiri” dràmàsi hām bāyonchilikning, g’oyalārni jār solib àytishning kuchliligi sàbàbli àdābiyotdà sezilārli hodisà bo’làdigàn pesà dārājāsīgà ko’tàrilmādi.

Odil YOqubovni yozuvchi sifātidad elgà tānitgàn “Muqàddàs” (1961) qissəsi bilàn ijodiy yo’lining ikkinchi bosqichi boshlāndi. CHunki “Tengdoshlār”dàn “Muqàddàs” qissāsīgà qādār o’tgàn dāvrr go’yoki yozuvchi uchun ijoddà o’zligini topish yo’lidāgi betinim izlānish, odāt tusīgà kirgàn àdābiy qoliplār bilàn murosāsiz olishish, kitobiylik inersiyasini engib o’tish yillāri bo’ldi. YOzuvchi “Muqàddàs” qissāsidad hāyotdàn olgàn zāvqini, o’z yuràk dārdini, hāyajonlārini izhor etdi, qālāmgà olgàn voqeālārni bor muràkkābligi, ziddiyatlāri, chinākām nāfosāti bilàn kitobōongà etkāzà olādi. “Muqàddàs” so’zi fāqāt qissà qāhrāmōni nomi bilānginà bog’liq bo’lmāy, yozuvchi àsārdà g’oyaviy-bādiy tādqiq etgàn vijdon, burch, diyonāt singāri tushunchālār tālqinini hām o’z ichīgà qāmrrāb olādi. Àdibning “Muqàddàs”dàn tortib “Diyonāt” vā “Oq qushlār, oppoq qushlār”gà qādār yaràtilgàn e’tiborgà sàzovor bārchà àsārlāri ànà shu muāmmo tevārāgidà àylānādi. Àdibning “Qānot juft bo’lādi” (1968) qissəsi yozuvchi ijodiy tākōmilidà muhim o’rin tutādi. YOzuvchi endi bir emās, ko’plāb ijtimoiy, mā’nāviy-āōloqiy muāmmolārni ko’tārādi.

Odil YOqubov “Muqàddàs”dàn boshlāb deyarli hār bir àsāridà biror jiddiy māsālāni ko’tārish bilàn bārōbār, qālāmgà olingàn mojārōlārning hāyotiy ildizini, sàbāblārini ochishgà intildi.

YOzuvchining 70-80-yillārdà yarātgàn “Ulug’bek òāzināsi”, “Ko’hnà dunyo” àsārlāri fāqāt àdib ijodidāginà emās, o’zbek romānchiligi rivojidà hām Yangi bir bosqichni tāshkil etādi. Bu àsārlār àdib ijodiy yo’lining etuklik bosqichini boshlāb berdi.

YOzuvchi òoh zāmondoshlāri, òoh olis tārīō hāqidà qālām tebrātmāsini, ko’pchilikni hāyajongà solādigàn kàttà ijtimoiy muāmmolārgà e’tiborni tortādi, keskin drāmātik òārāktērlār yarātādi. Odil YOqubovgà shuhrāt keltirgàn àsār “Ulug’bek òāzināsi” romāni bo’ldi. Dāvrimizning ulkān àdibi CHingiz Àytmātov “Ulug’bek òāzināsi” romāni hāqidà shundāy yozādi: “Bu yuksāk vā olijānob prozā nāmūnāsi. Bādiy quvvāti jihātidàn sālmoqdor bu tārīōiy romān meni lārzāgà soldi. Bu esà àsārning birinchi ālōmāti. Bundàn hām muhimi shundāki, romānni o’qirkānmān, ko’nglimdà turkiy òālqlārimiz tārīōi uchun iftiōor tuyg’usi jo’sh urdi”. Odil YOqubov o’z romānidà Mirzo Ulug’bekning ādolātli sulton vā buyuk olim ekānligi, kàttà kutubōonāsi bo’lgānligi hāmdà uni sàqlāb qolish yo’lidà kurāshlār borgānligi, pirovārdidà shohning tādtdàn quvilib, yovuzlārchà qātl etilgānligi hāqidāgi tārīōiy fāktlārni keltirādi. Lekin yozuvchi shulārning o’zi bilàn cheklānmāydi. Àgār cheklāngāndà, tārīōiy romān emās, bālki ilmiy kitob yuzāgà kelār edi. Romāndà Ulug’bekni “egnidà odātdà sārōydà kiyib yurādigàn zārbof to’n o’rnīgà ko’k yashil movut chākmon, boshidà rāsādōonādà vā mādrrāsādà kiyadigàn uchlik qorā duōobā qālpoq, oyog’idà ichīgà olmāōon mo’ynāsi

qoplangàn qo'nji keng issiq etik"li holdà ko'ràmiz. Ulug'bekning tàòtdàn chetlàtilib, boshi olinishi voqeàlari hám, àvvàllàr àròàr ovigà chiqishlari hám òuddi shu tàòlitdà nàmoyon qilinàdi. Romàndà Ulug'bek obràzi kitoblàr uchun kuràsh màsàlasi bilàn uzviy bog'liqlikdà ko'rsàtilishi hám shu màqsàdgà òizmàt qilàdi. YOzuvchi qàhràmonini turli voqeàlàr oqimida gàvdàlàntiràr ekàn, ulàr tà'sirida personàj qàlbida, ongidà qàndày o'zgàrishlàr sodir bo'lgànligi, qàndày o'y-fikrlàr tug'ilgànini hám tàsvirlàb beràdi. SHu tàriqà Ulug'bekning hàzin kechinmàlari, iztiroblàri, kitoblàrni sàqlàb qolishdek muqàddàs burchini unutmàgànligi, ulàr hàqida qàyg'urishi, ulàr uchun kuràshishi o'zàro àloqàdorlikdà, o'quvchi ko'z o'ngidà nàmoyon bo'làdi. Qàhràmonning so'zlàsh tàrzidà hám dàvr ruhi yaqqol sezilàdi. YOzuvchi Ulug'bek và uning dàvri kishilari nutqini jonlàntiràr ekàn, o'shà zàmon turkiy tilining òususiyatlàrini me'yor bilàn sàqlàgàni holdà personàjlàr so'zlàshuvini individuàllàshtirishgà và uning hozirgi kunlàrimizdà hám tushunàrli bo'lishigà erishgàn.

Odil YOqubov romàndà màshhur tàriòiy shàòs Òo'jà Àhrror siymosini gàvdàlàntirishdà hám mà'lum dàràjàdà Màqsud SHàyòzodà àn'ànàlari izidàn borib, tàriò hàqiqàtigà nomuvofiqlàr timsol yaràtadi. Òo'jà Àhrror romàndà SHàyòzodàning "Mirzo Ulug'bek" tràgediyasidàgi kàbi o'tà reàksion, shàfqàtsiz, yovuz bo'lmàsà-dà, yozuvchi uning to'g'risidà sàlbìy tàsàvvur tug'dirishgà, ya'ni qày dàràjàdàdir àdolàtli shohning dushmani qilib ko'rsàtishgà urinàvergàn.

Odil YOqubov "Ko'hna dunyo" romànida hám tàriòiy hàqiqàtni, tàriòiy shàòslàr tàqdirini, dàvrning ko'p qirràli ziddiyatlàrini, o'tmish sàboqlàrini Yangichà bàdiy kàshf etishgà muvàffàq bo'ldi. Ko'pchilik o'zbek tàriòiy romànlàridàgidàn fàrqli holdà yozuvchi bu àsari màrkàzigà Àbu Àli ibn Sino và Àbu Ràyhon Beruniy obràzlàrini qo'yib, ulàrni deyarli bir òil, bosh qàhràmonlàrdek yonmà-yon tàrzdà tàsvirlàb boràdi. SHu yo'l bilàn u màzkur qàhràmonlàrni mustàqil ong sohiblari, àsosiy g'oyaviy màqsàdni ifodàlovchilàr sifàtidà nàmoyon qilàdi. Bu qàhràmonlàr òàtti-hàràkàtlàridà, umumàn, romànni deyarli boshidàn òìrigàchà zulmgà nisbàtàn òàlqning isyonkorlik ruhi sezilib turàdi. Oddiy òàlq vàkillàrining buyuk olimlàrgà munosàbàtidà hàq và àdolàt màtlàbi ràhnàmodir. CHunonchi, qàrmàtiylàr hàqida Beruniy yozgàn risolàni Àbdusàmàd Àvvàl o'ziniki deb e'lon qilib, dorgà osilàdi và shu yo'l bilàn ulug' olimni o'limdàn sàqlàb qolàdi. Romàn òìridà Ibn Sino sàroydàn hàydàlib, judà òàvfli vàziyatgà tushib qolgànida, qàrmàtiylàr vākili Màlikul SHàrob uni qutqàrib olib ketàdi.

Demàk, shu yo'l bilàn yozuvchi romàndà: "olimni, insonni hàqiqiy qàdrlàsh tuyg'usi fàqàt mehnàtkàsh òàlqqà òosdir, hàq và àdolàt màsh'ali, chinàkàm gumàнизм bàyrogi uning qo'lidàdir", - degàn g'oyani yuzàgà chiqàràdi. Àsàr hàqida tàqriz yozgàn tànqidchilàrning hech biri to'g'ri tàlqin etolmàgàn yaòlit konsepsiya àsosidà mànà shu teràn g'oyaviy fàlsàfà yotàdi.

Màzkur g'oyaviy fàlsàfà và uni ifodàlàsh màqsàdidà qàlàngà olingàn uzoq o'tmish hàyoti muàmmolàri hozirgi zàmon uchun hám nihoyatdà muhimdir. "Literàturnàya gàzetà" sàhifàlarida tànqidchi À.Kondràtovich bilàn qilgàn suhbàtidà Odil YOqubov buni quyidàgichà izohlàgàn edi: "Àgàr Ulug'bek tàqdiri

bilàn bog'liq hammà nàrsà fàqàt tàrìðiy òàràktergàginà egà bo'lib qolgàndà, men qo'lingà qàlàn olmàgàn bo'lur edim. Àmerikà ochmàymàn, lekin shu nàrsàgà iymonim komilki, hàr qàndày zàmonàviy àdib hèm, uni fàqàt bugungi kun muàmmolàri qizg'in hàyajongà solgàndàginà tàrìðgà murojààt qilàdi"¹.

Romàndàgi hozirgi zàmon uchun muhim bo'lgàn và dàvrimiz kishilàrini hàyajongà solgàn uzoq tàrìðiy hàyot muàmmolàrini hàmdà ulàrdàn kelib chiqàdigàn g'oyaviy fàlsàfàni O.YOqubov Ulug' rus yozuvchisi F.M.Dostoevskiy àn'ànàlari yo'lidàn borib, polifonik tàsvir vositàsida tàlqin etdi. SHungà ko'rà "Ko'hna dunyo" o'zbek àdàbiyotida yaràtilgàn birinchi tàrìðiy-polifonik romàn hisoblànadi.

Demàk, o'zining teràn fàlsàfiy màzmuni và originàl shàkli bilàn "Ko'hna dunyo" romàni àdàbiyotimizning zàmonàviyligini, gumànistik mohiyatini chuqurlàstiràdi, jànr làr doiràsini kengàytiràdi, uslublàr pàlitràsini ràng-bàrànglàstiràdi hàmdà òàlqimiz mà'nàviy olàmini boyitadi.

Odil YOqubov qissà và romànlàrining kàttà guruhini zàmonàviy màvzudàgi àsàrlàr tàshkil etàdi. Ulàrdà, ya'ni "Làrzà", "Bir feleton qissàsi", "Màtlubà", "Izlàymàn", "Billur qàndillàr" kàbi qissàlàridà, "Er boshigà ish tushsà...", "Diyonàt", "Oq qushlàr, oppoq qushlàr" và "Àdolàt mànzili" romànlàridà yozuvchi o'z zàmonining ko'plàb muràkkàb, ziddiyatli muàmmolàrini qàlàngà olib, turli-tumàn tàqdirli kishilàr timsoli hàmdà Yangichà shàkllàr yordàmidà yoritishgà intildi. Bundày intilishning jiddiy nàmunàlàridàn biri sifàtidà yozuvchining "Àdolàt mànzili" romàni màydongà keldi. Insoniyatning và u yashàb turgàn bu olàmning kelàjagigà ishonch ruhigà to'liq "Àdolàt mànzili" romàni o'zigà òos jànr òususiyatlàri bilàn àjràlib turàdi. Undà jinoyat yo'q, lekin "jinoyat" deb àtàlgàn hodisà bor. Àsàrdà hàqiqiy jinoyatchi yo'q, àmmo "jinoyatchi" deb e'lon qilingàn sofdil inson bor. SHulàr bilàn bog'liq holdà àsàrdà jinoyat izlàsh yoki uni yaràtishgà intilish unsuri kàttà o'rin tutàdi. Jinoyat izlàsh esà, detektiv àsàrning zàruriy unsuri hisoblànadi. CHinàkàm jinoyat bo'lmàgàn holdà, màzkur unsur màvjudligini e'tiborgà olib, "Àdolàt mànzili" romàning jànr òususiyatini belgilàshgà jàzm qilsàk, uni "jinoyatsiz detektiv" deb àtàsh o'rinli bo'làdi. Detektiv jànrning màzkur o'zigà òos nàmunàsi O.YOqubov ijodidà hèm, o'zbek àdàbiyoti uchun hèm Yangilik bo'lsà àjàb emàs. Fàqàt undàgi Lochinning o'limi otàsi Suyun burgut hàlokàti dàràjàsida ishonàrliroq àks ettirilgàndà, romàn hozirgi o'zbek àdàbiyotida yanàdà sezilàrliroq hodisà dàràjàsigà ko'tàrilishi mumkin edi. Umumiy sàviyasigà ko'rà yozuvchi bu àsàridà romàn jànrining Yangi imkoniyatlàrini kàshf etgàn holdà biz yashàb turgàn olàmning àdolàt màskànigà àylànishigà ishonch ruhi bilàn sug'orilgàn gumànistik g'oyani ànchà yorqin và tà'sirchàn tàrzdà ifodàlàshgà muvàffàq bo'ldi.

So'nggi yirik àsàrlàrning tàjribàsi và qiymàtidàn àyon bo'lishichà, yozuvchi Odil YOqubov hozirgi o'zbek àdàbiyotidàgi eng etuk romànnàvislàrdàn biri dàràjàsigà ko'tàrildi.

S à v o l l à r

¹ "Ёшлик", 1984, № 4, 66-бет.

1. O.YOqubovning qaysi asarida konfliktsizlik “nazariya”sining ta’siri seziladi?
2. Tanqidchilikda O.YOqubovning qaysi asari yozuvchining haqiqiy ijod yo’li boshlanganligini ko’rsatuvchi asar sifatida baholangan?
3. O.YOqubovning “Billur qandillar” qissasida qaysi hayotiy illat fojiasi ko’rsatilgan?
4. O.YOqubovning “Ulug’bek o’zinasi” romani yozilishiga qaysi maqola turtki bo’lgan?
5. O.YOqubovning “Ulug’bek o’zinasi” romanini CH.Aytmatov qanday baholagan?
6. O.YOqubovning “Ko’hnà dunyo” asari janr o’xshashlariga ko’ra qanday roman hisoblanadi?
7. Otasining qatag’onga uchrashi voqeasi O.YOqubovning qaysi asarlarida o’z muhrini qoldirgan?
8. O.YOqubovning “Adolat manzili” romani qanday janr namunasi hisoblanadi?

A d a b i y o t l a r

Odil YOqubov asarlari:

Saylanma. Uch tomlik. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1985-1987.

Diyonat. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot, 1978.

Odil YOqubov ijodi haqida:

Rasulov A. Tiniqlik. “Yangi zamon – Yangi qahramon” kitobida. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot. 1976.

Qo’shjonov M. Qalb pokligi. Saylanma. Ikki tomlik. 1-tom. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot. 1982.

SHarofiddinov O. Ijod dovonlari osha. “Birinchi mo’jiza” kitobida. T., G’afur G’ulom nomidagi nashriyot. 1979.

O’udoyberganov N. Parvoz davom etadi. T., G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1980.

20 – m a ‘ r u z a

PIRIMQUL QODIROV IJODI

(2 soat)

R e j a

1. P.Qodirovning o’zbek nasri rivojiga qo’shgan hissasi.
2. P.Qodirovning tarjimai holi.
3. P.Qodirovning hikoya va qissalari.
4. P.Qodirovning zamonaviy mavzudagi romànlari.
5. P.Qodirovning tarihiy romànlari.
6. P.Qodirovning tanqidchilik va adabiyotshunoslikdagi faoliyati.
7. Tanqid va adabiyotshunoslikda P.Qodirov ijodining o’rganilishi

T à y a n c h t u s h u n c h à l à r

“Ōo’jànd”, “Keng qo’l”, “SÀGU”, “SHàrq fàkulteti”, “Jàhon àdàbiyoti instituti”, “Filologiya fànlàri nomzodi”, “Studentlār”, “Uch ildiz”, “Qorà ko’zlār”, “Olmos kàmār”, “YUlduzli tunlār”, “Àvloodlār dovoni”, “Jon shirin”, “Qàlbdàgi quYosh”, “Insof”, “Qàdrim”, “Erk”, “Meros”, “Nàjot”, “Onà lochin nidosi”, “O’zbekiston òàlq yozuvchisi”.

PIRIMQUL QODIROV

(1928 yildà tug’ilgàn)

ŌŌ àsr o’zbek àdàbiyoti tārīdīdà yozuvchi Pirimqul Qodirov o’zigà òos o’rin tutàdi. Pirimqul Qodirov bir qàtor bàdīiy àsàrlār yaràtish bilàn àdàbiyot òàzinàsīgà o’zining sezilārli hissàsini qo’shdi. Ijodiy fàoliyati dāvomidà u ko’plàb màzmundor bàdīiy, tārīdīy, ilmiy, tārjimà, publisistik àsàrlār yaràtdi.

Hozirgi o’zbek nàsrining yirik nàmoyandàlārīdàn biri yozuvchi Pirimqul Qodirov 1928 yili Tojikiston Respublikàsining O’ràtepà tumànīdàgi Keng qo’l qishlog’idà tàvállud topdi.

Pirimqul Qodirovning urushdàn keyingi òo’jàlikni izgà solish yillārīdà jàmoà òo’jàligīdàn boshlàngàn mehnàt fàoliyati yo’l qurilishi, so’ng Bekobod metallurgiya zàvodīdà ishlàsh bilàn dāvom etdi.

1951 yili Toshkent Dàvlàt dorilfununini tugàtib, u Màksim Gorkiy nomīdàgi jàhon àdàbiyoti institutining àspirànturàsīgà o’qishgà kirdi. “Urushdàn keyingi o’zbek nàsri” màvzusīgà oid nomzodlik ilmiy ishini himoya qildi.

Pirimqul Qodirov 1954-1963 yillār dāvomidà Ittifoq YOzuvchilār uyushmàsi qoshidà o’zbek àdàbiyoti bo’yichà màslàhàtchi bo’lib ishlàdi. U 1965-1976 yillàrdà O’zbekiston Fànlār àkàdemiyasining Til vā àdàbiyoti instituti kàttà ilmiy òodimi vāzīfàsini bājārdi.

Àdib ijodining debochàsi tàlàbàlik yillārīdà e’lon etilib, tolibi ilmlār hàytotini, ichki olàmīni bàdīiy àks ettirgàn “Studentlār” hikoyasi 1950 yildà bosmàdàn chiqqàn edi. Fàqàt bu hikoya judà zàif màshq bo’lgànī uchun yozuvchi Àbdullà Qàhhor uni judà keskin tànqid qilgàn edi. Tànqid dān to’g’ri òulosà chiqàrgàn P.Qodirov kàttà ijodiy mehnàt qilib, 1958 yildà òuddi quYoshli kundà momàqàldīroq bo’lib, chàqmoq chàqqàndek, o’zining birinchi yirik àsàri – “Uch ildiz” romànīni nàshrdàn chiqàràdi. “Iliqlik” deb àtalgàn o’shà dāvur ruhini, o’zgàrishlārīni, Yangiliklārīni o’zidà mujàssàmlàshtirgàn bu romàn tezdà keng kitobðonlār ommàsining vā màshhur yozuvchilārning e’tiborini qozonàdi. Ōususàn, 1959 yildà Moskvàdà bo’lib o’tgàn O’zbekiston àdàbiyoti vā sàn’atī dekàdàsi vāqtīdà dunyogà màshhur qozoq yozuvchisi Muðtor Àvezov “Uch ildiz” romànīni zàmon ruhini hāmdà kishilār mà’nàviy olàmīni yorqīn àks ettirgàn àsàr sifàtidà yuqori bàholàgàn edi. Uning ketidàn “Jon shirin”, “Kàyf”, “Olov” hikoyalārī, “Besh yilliklār fàrzāndī” to’plāmi, “Qàdrim”, “Erk”, “Meros” povestlārī, “Nàjot” àfsonà-ertāgi, “Sàrguzàshtlār”, “YÀyrà institutgà kirmoqchi” nomli qissà vā hikoyalār kitoblārī o’quvchilārgà tàqdim etildi.

“Uch ildiz”, “Olmos kàmār” romànlarīdà àdib ijodiy màhoràtining chàròlàngànligini ko’rsàtib, o’zbek nàsrini boyitdi. Bu hār ikki romàn Pirimqul

Qodirov ijodining badiiy etuklik darajasini belgilovchi asarlardir. Ayniqsa, “Qora ko’zlär” romani 60-yillär boshidagi qishloq hayoti manzaralarini, turmush qiyinchiliklarini, murakkabliklarini, ziddiyatlarini ro’yi-rost ko’rsatganligi bilan ajralib turadigan asar edi. Unda hozirgi kunlarga hamohang muammolar talqinini ham uchratish mumkin edi. O’susän, roman rahbarlikdagi, o’jalikdagi ko’zbo’yamachiliklarni, qo’shib yozishlarni, kishilar aloqidagi tubanliklarni hamda ularga qarshi kurashuvchilar borligini ochiq-oydin gävdälantirishi bilan deyarli barcha davrlär uchun dolzarblik qiymati kasb etadi.

O’uddi “Qora ko’zlär” romandidagi hayot ziddiyatlarini butun keskinligi bilan yuzaga chiqarish yo’lidän borib, P.Qodirov “Meros” qissasida pöta etishtirishdagi mehnätning og’irligi, mashäqqatlarga va hatto fojeälarga to’liqligi to’g’risidagi haqiqättni chinäkäm san’ät vositalari orqali ifodalashga muvaffaq bo’ldi. O’z davri uchun yozuvchining bu ishi katta jasorat hisoblanär edi. Ulkan badiiy qiymatga ham egä bo’lganligi sababli “Meros” qissasi yozuvchining adabiyot sohasidagi eng jiddiy yutuqlaridan biri darajasiga ko’tarildi. Afsuski, bunday öulosäni P.Qodirovning metro quruvchilari hayoti lavhalarini, ichki dunyosi qirralarini yoritgan “Erk” qissasi va “Olmos kamär” romani haqida aytish qiyindek tuyuladi. Jumladän, “Erk” qissasida muallifning muhabbat sohasida haddän tashqari keng ozodlikka chäqirishi munozarali tuyulsa, “Olmos kamär” asarida shahär hayotining juda ko’p tomonlari, öususän, metro qurilishi, Yoshlar tarbiyasi, to’y-hashamlardagi isrofgarchiliklar, oilaviy mojärolär kabii masälälär qamrab olingani holda, ulär o’zaro uzviy birlashtirib yuborilmägäni oqibatida roman kompozision jihätän nomukammäl chiqqän.

YUqorida tilga olingän qissa va romanlärning deyarli hammäsi zämonaviy mavzuda edi. 60-yillärning o’rtalaridan P.Qodirov ijodida Yangilik bo’lgän dräma va täriöiy roman janrlariga qo’l uradi. CHunonchi, u dastlab “Insof” drämasini e’lon qilib kishilar e’tiborini o’sha davrlär uchun muhim bo’lgän aloqiy muammolarga jalb etadi va ma’naviy soflik, go’zallik g’oyalärini ilgari suradi. Faqät adibning bu asari drämaturgiya sohasidagi birinchi täjribäsi bo’lgänligi, ya’ni mukammallik darajasiga ko’tarilmägänligi sababli ezgu insonparvarlik g’oyalari yuksak jarängdorlik kasb etmägän edi.

P.Qodirovning o’zi asos e’tibori bilan SHärq täriöi bo’yichä mutäöässis bo’lgänligi sababli keyinchalik uzoq vaqtlär mobaynida ona öalqining o’tmishi, kurashlari, qonli fojialari, buyuk shäöslari uning diqqätini o’ziga jalb qiladi. Oqibatda, oldin “YUlduzli tunlar” (“Bobur”), keyin “Ävlodlar dovoni” asarlari bilan Pirimqul Qodirov o’zbek täriöiy romanchiligini ustoz Oybekdän so’ng Yangi pog’onaga ko’tardi. “YUlduzli tunlar” romanida yozuvchi Zahiriddin Muhämmäd Boburdek murakkab täriöiy shäös siymosini gävdälantirdi. Täriöiy faktlarni, ma’lumotlarni chuqur o’rgängän holda badiiy asar zämiriga, Bobur obraziga singdirä olishga muvaffaq bo’ldi. Pirimqul Qodirov bu romanida Bobur ichki dunyosini, butun murakkabligi, ziddiyatlari bilan nämoyon qilishga intildi.

SHundän so’ng yozuvchi “Ävlodlar dovoni” asarini “YUlduzli tunlar” romanining dävomi sifatida yozdi. Ikkinchi roman ham birinchisi singari täriöiy asar bo’lib, unda Bobur mirzo ävlodlarining dovonlari murakkab hayot

bosqichlarida aks etgan. Asarda, asosan, Boburning to'ng'ich o'g'li Humoyun mirzo va nevarasi Akbarshoh hayoti manzaralari jonlantirilgan. Pirmqul Qodirov ushbu asar haqida quyidagilarni yozadi: "Men ushbu romanni ko'pchilik kitobxonlarning talablaridan kelib chiqqan holda yozdim va shu asarni yaratish jarayonida OY-O'YI asr o'laqimiz tariqi, adabiyoti, madaniyatini chuqur o'rgangan holda asarimda aks ettirdim".

Bu ikki asar tariqiy ma'lumotlarga juda boy bo'lgan holda, badiiy jihaddan biroz nochordir. YOzuvchi tariqiy aniq faktlarga kattà e'tibor bergani holda, asarning badiiyligini yuksaklikka ko'tara olmagan. Go'yoki yozuvchi badiiy asar yaratishni emas, tariqiy kitob yozishni oldiga birlamchi maqsad qilib qo'ygandek tuyuladi.

"Avlodlar dovoni" asari yaqinda qaytadan "Humoyun va Akbar" nomi bilan Yangi kitob holidà nashrdan chiqarildi.

Pirmqul Qodirov adabiy ijodning publisistikadek ommabop janrida ham qalam tebratdi. Natijada uning ilk ocherki "Oilamiz" 1953 yili chop etildi. "O'laq tili va realistik proza", "Til va dil" nomli ilmiy-ommabop ishlari adib va olim izlanishlari mahsulidir.

Adib ssenariysi asosida zangori olov zahmatkashlari haqida "Sening izlaring" badiiy filmi qo'yilgan.

Adib tarjimon sifatida L.Tolstoyning "Kazaklar", K.Fedinning "Dastlabki sevinchlar", N.Tomsenning "Iz", O.Deryaevning "Qismat" asarlarini ona tiliga o'girdi.

"YUlduzli tunlar" romani uchun Pirmqul Qodirov 1982 yili Hamza nomidagi respublika Davlat mukofotiga sazovor bo'ldi. Pirmqul Qodirov O'zbekiston o'laq yozuvchisidir.

S a v o l l a r

1. P.Qodirov "Uch ildiz" romanida inson uchun qanday fazilatlar zarurligini ko'rsatgan?

2. P.Qodirovning "Qora ko'zlar" romani sarlavhasidagi timsol qanday ma'noni anglatadi?

3. P.Qodirovning "Olmos kamâr" asari tanqidchilikda qanday roman sifatida baholandi?

4. P.Qodirovning qaysi asari uning zamonaviy mavzudagi boshqa qissa va romanlariga nisbatan kattaroq mahorat bilan yozilgan?

5. P.Qodirovning qaysi qissasi o'laq ertaklari asosida yaratilgan?

6. P.Qodirovning "YUlduzli tunlar" romanidagi oltin gul detali qanday ramziy ma'noni anglatadi?

7. Qaysi asar P.Qodirovning drama janri sohasidagi izlanishlari samarasi hisoblanadi?

8. Qaysi kitob P.Qodirovning adabiyotshunoslik sohasidagi tadqiqotlarining natijasi sifatida maydonga kelgan?

A d a b i y o t l a r

Pirimqul Qodirov àsàrlàri:

Sàylànmà. Uch jildlik. T., G'.G'ulom nomidàgi nàshriyot, 1987-1988.

Àvlodlār dovoni. T., G'.G'ulom nomidàgi nàshriyot, 1989.

Pirimqul Qodirov ijodi hàqidà:

Normàtov U. Hàqiqàtning màshàqqàtli yo'li. (P.Qodirov. "Sàylànmà"sining uchinchi jildidà). T., G'.G'ulom nomidàgi nàshriyot, 1988.

SHermuhàmedov P. Pirimqul Qodirov. (Àdàbiy portret). T., G'.G'ulom nomidàgi nàshriyot, 1983.

21 – m à ‘ r u z à

ERKIN VOHIDOV IJODI

(2 soàt)

R e j à

1. O'zbek poeziyasi vā drāmāturgiyasi rivojidā Erkin Vohidov ijodining o'rni.
2. E.Vohidovning hàyoti vā fàoliyati.
3. E.Vohidov she'riyati.
4. E.Vohidov dostonlāri.
5. E.Vohidov drāmālāri.
6. E.Vohidov ijodining tānqid vā àdàbiyotshunoslikdāgi tālqini.

T à y a n c h t u s h u n c h à l à r

“Fàrg'onà”, “Olti àriq”, “G'ayràtiy to'gàragi”, “SÀGU”, “Tong nàfàsi”, “Kàmtàrlík hàqidà”, “Yoshlik devoni”, “Inson”, “O'zbekim”, “SHàrqi qirg'oq”, “Tirik sàyyorālār”, “YAōshidir àchchiq hàqiqàt”, “Kuy àvjidā uzilmāsini tor”, “Pālātkadā yozilgān doston”, “Ruhlār isyoni”, “Oltin devor”, “Istāmbul fojiāsi”, “Mehnāt qàhrāmōni”.

ERKIN VOHIDOV

(1936 yildā tug'ilgān)

Erkin Vohidov hozirgi o'zbek she'riyatining zàbàrdàst vākillàridàn biridir. Uning shàrq mumtoz àdàbiyoti àn'ànālāri izidàn borib, zàmondoshlāri mà'nàviy dunyosini ochib beruvchi g'azàllāri, yuksāk insoniylik ruhi bilàn yo'g'rilgān she'rlāri, urush fojeālāri hàqidā bàhs etuvchi “Nido”, hàyot jumboqlāri, inson qismāti hàqidāgi fàlsàfiy mushohàdālārgā boy “Ruhlār isyoni”, “Istāmbul fojeāsi” àsàrlāri, tomoshàbinlārni òushnud etgān “Oltin devor” komediyasi, shuningdek, I.Gyote, S.Esenin, À.Blok, M.Svetlov, À.Tvārdovskiydàn qilgān tārjimālāri, àyniqsā, “Eron tārōnālāri” bilàn “Fàust” tārjimāsi àdàbiyotimizdā, mà'nàviy hàyotimizdā ulkàn voqeā bo'ldi.

Erkin Vohidov Fàrg'onā viloyatining Oltiàriq ràyonidā 1936 yilning 28 dekàbridā o'qituvchi oilāsidadā dunyogā keldi. Otāsi CHO'yanboy Vohidov, onāsi Roziyaōn dāvrning obro'-e'tiborli, mà'rifātli, fàol kishilāri edilār. Àfsus, ulār uzoq yashāmādilār. Urushdàn og'ir yarādor bo'lib qāytgān otā, so'ng onā dunyodàn o'tdi, bo'lg'usi shoirning opāsi vā ukāsi hām go'dàkligidā vāfot etgān edi. Ikki qisqā umrning yolg'iz yodgori bo'lib Erkin toshkentlik tog'āsi Kàrim

Sàhiboev qo'lidà qoldi. Uning o'spirinlik, Yoshlik yillàri Toshkentdà o'tdi. Erkin ulg'aygàn òonàdon mà'rifàtgà, sà'n'àtgà, àdàbiyotgà tàshnà edi, bu òonàdondà tez-tez shoir và òonàndàlār ishtirokidà suhbàtlār bo'lib turàrdi. Erkin Vohidovdà nàfosàtgà, she'riyatgà mehr và màyl shu òonàdondà shàkllàndi. Erkin judà ertà qo'ligà qàlām oldi. 7-sinfda o'qib yurgànida “Mushtum” jurnàlida birinchi she'ri bosildi. Tàlàbàlik yillàri o'quvchilār sàroyida shoir G'àyràtiy bosh bo'lgàn to'gàràk màshg'ulotlārigà qàtnàshib turdi. Bu to'gàràkdà hàvàsakor shoir àdàbiyotdàn, she'riyatdàn ilk sàboqlār oldi. Màktàbni tugàtgàch, Erkin Vohidov O'rtà Osiyo Dàvlàt Universitetining filologiya fàkultetigà kirib o'qidi. 1960 yilda u o'qishni tàmomlàb, turli nàshriyotlārdà muhàrrirlik qilādi. Àvvàl “Yosh gvàrdiya” nàshriyotida (1960-1963), so'ng G'.G'ulom nàshriyotida (1963-1970) bosh muhàrrir, direktor bo'lib ishlāydi. Àyni chog'dà “Yoshlik” oynomàsiga boshchilik hām qilādi. Hozirgi kundà u respublikà Oliy Mājlis deputàti hisoblànādi.

Uning birinchi she'riy to'plāmi 1961 yilda “Tong nàfàsi” nomi bilàn bosilib chiqqàn. SHoirning ijodi bàhs-munozàrālār ichida kechdi. SHoir o'z qo'lidagi qurol – she'r, uning tàbiàti, el-yurt oldidagi burchi – vāzifəsi òususida ko'p o'ylāydi, she'r và shoir hàqidagi qàràshlārini àyon etādi. Bulār òususida so'z ochgàndà, u hār doim ijod màshàqqàtlārini, shoir bo'lish oson emàsligini eslàtādi. Uningchà, shoirlik o'z onà yurtigà, òàlqigà, inson zotigà bo'lgàn fidoyi mehrining sàmàràsidir. U “SHoirlik” she'ridà yozādi:

SHoirlik – bu shirin jondàn kechmàkdir,
Limmo-lim fidolik màyin ichmàkdir.
SHoirlik – jigàrni ming porà etmàk,
Bàg'ir qoni bilàn sàtrlār bitmàk.

50-yillār o'iri và 60-yillārgà kelib vāziyat o'zgàrà boshlàdi, inson shàòsigà hurmàt, qàlbìgà e'tibor oshdi, kishining òilmà-òil kechinmālāri, jumladàn, àn'ànàviy sevgi tàronālārini kuylàsh uchun yo'l ochildi. Bu hol àn'ànàviy she'riy shàkl, àyniqsà g'àzàlning jonlànishigà olib keldi. Tabiiyki, bu jarayon o'sha kezlari osonlikcha, silliq kechgani yo'q. Ba'zi munaqqidlar ishqiy kechinmani kuylash, ko'hna she'riy shàkl - aruzga murojaat qilishni zamondan uzoqlashish deb atadi. Erkin Vohidov “Yoshlik devoni” (1967) kitobining “Debocha”sida shunday qarashlar bilan bahsga kirishadi:

Istadim sayr aylamoqni
Men g'azal bo'stonida.
Kulmangiz ne bor senga deb
Mir Alisher yonida.

SHu tariqa shoir inson qonidagi azaliy tabiiy tuyg'u – sevgini va necha asrlar muhabbatni kuylagan qadimiy g'azal shaklini himoya qiladi. Bora-bora shoir ijodida romantik jo'shqinlik, hayotsevarlik tuyg'ulari yoniga jiddiy realistik mushohadakorlik kelib qo'shila boshladi. SHoir hayotni madh etish bilan cheklanmay, uning tub mohiyatiga, ichki ziddiyatlariga ham nigoh tashlaydi. Natijada shoir she'rlari o'ziga xos bàhs-munozara tusini oladi. 70-80-yillarga kelib shoir “hayot kuychisi”gina emas, ko'proq turmushning, inson qalbining badiiy tadqiqotchisi sifatida ko'rìna boshlaydi.

“Tirik sayyoralar”dagi deyarli barcha she’rlarida xususan “Arslon o’rgatuvchi” bilan “Biz ishlayapmiz”da lirik qahramonning kechinmalari, xatti-harakatlari, tashvishu dardlari, kuzatishlari barcha murakkabliklari bilan poetik tahlildan o’tkaziladi. To’g’ri, shoir keyingi paytlarda yozgan ba’zi asarlarida gohida bayonchilikka yo’l qo’yadi, hayotiy voqeani shunchaki qayd etish bilan shug’ullanadi, chuqur poetik umumlashmalar chiqarishdan qiynalganday qalam tebratadi, ammo bunday vaziyat uning ijodida hukmron mavqega ega emas, izlanish-intilishning asosini belgilamaydi, o’tkinchi, tasodifiy xarakter kasb etadi. “Tirik sayyoralar”dan o’rin olgan ayrim zaif she’rlar shunday xulosa chiqarishga olib keladi, undagi etuk asarlar esa shoirning bundan ham yuksak dovonlarga ko’tarilishiga qodir ekanligini ko’rsatadi. “Tirik sayyoralar” bilan Erkin Vohidov o’z ijodini yuksak cho’qqiga olib chiqdi. O’sha vaqtdagi Erkin Vohidov bilan bugungi Erkin Vohidov bir-biridan jiddiy farq qiladi. Agar u “Buyuk hayot tongi” dostoni bilan she’riyatda o’ziga xos shoir tuyg’ularini isbotlagan bo’lsa, “Yoshlik devoni” bilan iste’dodning Yangi qirralarini ochishga bel bog’lagan ijodkor ekanligini ko’rsatadi.

Erkin Vohidov faqat ijtimoiy-ishqiy she’riyat yaratib qolmay, balki hajviy-yumoristik she’rlar muallifi hamdir. Uning “Manfaat falsafasi”, “Majlis qiling”, “Donish qishloq latifalari” kabi she’rlarida ham komil inson uchun kurash muammosi bosh g’oyani tashkil etadi. Erkin Vohidov bir qancha ajoyib dostonlar muallifi sifatida ham ma’lum va mashhur. Xususan, uning “Nido”, “Ruhlar isyoni”, “Baxmal” kabi dostonlari o’zining badiiy barkamolligi bilan alohida ajralib turadi. “Ruhlar isyoni” falsafiy doston bo’lib, unda Bengal shoiri Nazrul Islom jasorati ulug’lanadi. Bu asar Nazrul Islomdek yorqin siymo, asl xalq farzandining shonli va achchiq qismatidan saboq chiqarib olishga chaqiriq bo’lib yangraydi.

SHoir Erkin Vohidovning “Ruhlar isyoni” dostoni hozirgi o’zbek poemachiligining go’zal fazilatlarini o’zida mujassamlashtirgan bo’lib, u muallifning deyarli butun ijodidan o’sib, etilib chiqqandir. Avvalo, dostondagi hayot, zamon va inson mohiyati haqidagi yoniq misralar shoirning haroratiga to’liq lirikasini eslatadi. Asardagi kishini o’ziga rom etuvchi qiziqarli voqea va rivoyatlar tasviri esa shoirning “Nido”, “Baxmal” singari liro-epik poemalarini yodga soladi.

“Ruhlar isyoni” dostoni ming yillar davomida kishilikni o’ylatib kelgan umumbashariy muammo, ya’ni insonning zamin va zamonda erkin nafas olishi hamda chinakam baxt topishi masalasi talqiniga bag’ishlangan. Mazkur masalani talqin etar ekan, shoir hayot haqiqatini butun murakkabligi, ziddiyatlari, shafqatsizliklari bilan bog’liq holda gavdalantirishga intilgan, jiddiy ijtimoiy-ma’naviy muammolarni dadil o’rta qo’ygan, teran falsafiy mushohadalarni, inson hamda Er kurrasining taqdiri to’g’risidagi alamli o’ylarini yuzaga chiqargan.

Doston kuchli qahramonlik pafosi bilan yo’g’rilgan. U butunicha epik doston bo’lmasa-da, asarda inson qahramonligini ko’rsatuvchi voqealarga ma’lum darajada o’rin berilgan hamda bu epizodlardan shoir g’oyasini, falsafiy mushohadalarini, qalb tug’yonini ifodalashda vosita sifatida foydalanilgan. Bunday voqea sifatida XX asr boshlarida o’z she’rlari bilan butun Hindistonni larzaga

solgan mashhur bengal shoiri Nazrul Islomning jasorati, fojiali hayot manzaralari tanlangan. Bu o'rinda shoir mashhur dramaturg Abdurauf Fitrat an'analari izidan boradi. Bir vaqtlar Fitrat "Hind ixtilolchilari" nomli pesasida voqealarni Hindiston zaminidan tanlab, o'zining mustamlakachilikka qarshi kurash, milliy iftixor va ozod muhabbat haqidagi g'oyalarini ramziy yoki vositali usulda ifodalagan edi. "Ruhlar isyoni" dostonida voqealar uzoq Hindistonga ko'chirilishining boshqa sabablari ham bor, albatta. Ma'lumki, "Ruhlar isyoni" dostoni 80-yillarning boshlarida, ya'ni mamlakatimizda turg'unlik davri hukm surgan vaqtda yozilgan. U vaqtda demokratiya va oshkoralik haqida so'z ham bo'lishi mumkin emas edi. SHunga ko'ra shoir o'zining yoniq, hur fikrlarini, inson erkinligi to'g'risidagi jo'shqin o'ylarini, ona tuprog'imizda hamma gapni aytaverish mumkin emasligini bevosita, ochiqdan-ochiq ifodalash qiyin edi. Doston muallifi jamiyatimizdagi illatlarga nisbatan qalbida jo'sh urgan isyonni vositali tarzda yuzaga chiqarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Dostonda Nazrul Islom hayoti boshidan oxirigacha izchil ravishda chizib berilmaydi, balki shoir turmushidagi muhim, keskin onlar tanlab olinib, poetik tahlil qilinadi. Nazrul Islom bor-yo'g'i o'ttiz besh Yoshigacha yonib ijod qiladi va o'z she'rlari bilan Hindiston osmonida chaqmoqdek porlab, kishilar qalbiga nur sochadi. SHundan keyin yovuzlar, mustamlakachilar uni es-hushidan, tafakkuridan, go'zal xayollaridan, so'zlash qobiliyatidan, orzu-umidlaridan mahrum qiladilar. Nazrul Islom qolgan qirq yillik umrini mana shunday majruhlikda, azob-uqubatda kechiradi.

SHoir bu fojiani ko'rsatar ekan, uni vujudga keltirgan tarixiy sharoitni, ijtimoiy ildizlarini original va novatorona shaklda tahlildan o'tkazadi. Mana shu tahlil jarayonida u inson va jamiyat, shoir va zamon, iste'dod erki to'g'risidagi falsafiy mushohadalarini, teran g'oyalarini mufassal tarzda ro'yobga chiqara boradi:

SHoir yurak –
Pok tilagi,
Imonidir basharning,
Armon to'la yurakdagi
Isyonidir basharning.

Dostonning g'oyaviy falsafasi dunyodagi erksizlikka, haqsizlikka, zulmga, mustamlakachilikka nisbatan keskin isyon, norozilik ruhi bilan yo'g'rilgan. Bu isyon go'yo buyuk hind xalqining to'rt yuz yillik mustamlakaga nisbatan keskin noroziligi bilan hamohangdek namoyon bo'ladi. Nazrul Islom o'z xalqi qalbidagi mana shu isyonning yangroq bongi va qurboni edi. Uning qalbidagi tug'yonlar mana bunday yoniq misralarga ko'chadi:

Har nechakim zo'r iste'dod,
Toshqin ilhom,
U nega,
Xalqing yotsa chekib faryod,
YAramasang kuniga.
SHoir esang,
SHoir bo'lib

Nega kelding hayotga,
Eling yotsa dardga to'lib,
Kelolmasang najotga?!
Ne shoirsan,
Tashbehlarning
Bormi aslo keragi,
Bo'lmasa el g'ami – darding,
YUraging – el yuragi?!

Nazrul Islom she'rlaridan birida: “Men isyonkor”, “Men qayg'uli bu dunyoning notinch qolgan ruhiman”, - deb xitob qilgan edi.

Mana shu so'zlar vositasida Erkin Vohidov jamiyatdagi turlicha fikrlovchi, siyosatga, she'riyatga va talantlarga har xil munosabatda bo'luvchi shaxslarning rang-barang qiyofalarini chizadi. Ular orasida o'zini siyosatdan, davrning murakkabliklaridan chetga tortuvchi munofiq, befarq, xudbin shaxslar, ayniqsa, xavflidir. Doston muallifi Nazrul Islom bilan mazkur shaxslar orasidagi zidlikni va ularning egoistik falsafasini o'sha munofiqlar tilidan quyidagicha ifodalaydi:

Ha, zulm bor,
Haqsizlik bor.
Barchaga bu ayondir,
Ammo buni zinhor-zinhor
Aytib bo'lmas zamondir.
Hamma bilar,
Inson - erkin –
YAshashi shart poyidor.
Biz ham aytsak bo'lar, lekin
Uyda bola-chaqa bor...

Bunday xudbinlik oqibatida xalq orasida jaholat, murosasozlik, passivlik kuchayadi. Bu esa mustamlakachilarga qo'l keladi. Ular buyuk xalq orasiga diniy va irqiy nifoq soladilar, jaholat tufayli tug'ilgan nizolarni kuchaytiradilar. Buni muallif poemaning shahrida ro'y bergan fojiali qo'zg'alon, diniy adovat, to'qnashuvlar vositasida Nazrul Islom qalbidagi tug'yonlar orqali yorqin ifodalaydi. Endi Nazrul “G'alayon” deb atalgan bobida 1926 yili Kalkutta Islom bizning ko'z o'ngimizda otashin so'zlari, qaynoq qalbi bilangina emas, balki aktiv faoliyati, kurashlari bilan ham jaholatda qolgan xalqining ko'zini ochishga, o'zaro nizolarni bartaraf etishga intiluvchi qahramon qiyofasida namoyon bo'ladi. Lekin Nazrul Islom qahramonligi jaholat va zulmat saltanati ichra charaqlagan yolg'iz nur edi. U go'yo shamdek odamlarga nur sohib, o'zi yonib bitadi. Uning nuridan bahra olganlar Nazrul Islomni tushunish, unga jipslashish, g'oyalari uchun kurashish zarurligini anglab etmaydilar. Oqibatda shoir qalbi Yangi tug'yonlar, faryodlar, inson erki to'g'risidagi iztiroblar girdobiga aylanadi. Bu faryodlar inson qalbining, ruhining erkin bo'lishiga bongdek jaranglaydi:

SHoir bo'lsang,
Bo'lsin qalbing
Elga qurbon bo'lgudek,

SHoir bo'lsang,
Bo'lsin xalqing
Senga qalqon bo'lgudek.
SHoir bo'lsang,
Seni eling
Qalbi bilan tinglasa,
YOd olmasa hamki she'ring,
Fidoliging anglasa.

Dostonning g'oyaviy falsafasidan ayon bo'lishicha, inson erki, qadr-qimmati haqidagi ezgu o'y-xayollar kishilar qalbida asrlar davomida yashab kelgan. Bu o'y-xayollar, xalqning asriy orzu-umidlari dostonga mahorat bilan singdirib yuborilgan rivoyat va afsonalar vositasida yuzaga chiqarilgan. Rivoyat va afsonalarda go'yo hind xalqining ko'p asrlik murakkab tarixi manzaralari, mustamlakachilikka, zulmga, jaholatga qarshi kurash lavhalari hayajonga to'liq holda namoyon bo'ladi. Asarda o'tmish va tarix saboqlari hozirgi davr, xususan, mustamlakachilikning emirilishi voqealari bilan bog'liq holda yana bir karra tasdiqlanadi. Xalq taqdirining bunday izchil tasviri, mustamlakachilik emirilgandan keyin ham behush yursa-da, Nazrul Islom she'rlarining, g'oyalarining qadr topishi oqibatida inson erkka va baxtga erishuvi muqarrarlighi to'g'risidagi ezgu orzusi ro'yobga chiqishiga kitobxonni ishontiradi. Bu g'oya ko'r ko'zni ochgan va shu tufayli jaholat qurboni bo'lgan hakim to'g'risidagi rivoyat vositasida yanada ishonarli ifodalanadi. Mazkur rivoyat bilan bog'liq quyidagi misralar Nazrul Islomning inson erki va baxti haqidagi orzulari muqarrar tantana qilishiga ishoradek yangraydi:

SHu olovdan
Elning, ajab,
Aql ko'zi ochildi.
O'kindilar,
Aza tutib
Yig'ladilar,
Kuydilar,
Donishmandga
Yillar o'tib,
Oltin haykal qo'ydilar...

Dostonga kirgan olti rivoyat uning mazmuniga mazmun qo'shib, jozibadorligini oshiradi. Bu rivoyatlar katta mazmun, tuyg'ularga boyligi, musiqiyliги bilan o'quvchi diqqat-e'tiborini o'ziga jalb qiladi. SHarqning buyuk hakamlari haqidagi bu rivoyatlar tafakkurimizni boyitadi. Erkin Vohidov SHarqning buyuk hakamlari haqidagi rivoyatlardan kelib chiqib, hind shoiri Nazrul Islomning ozodlik, erk uchun qanday kurashganligini tasvirlaydi. Dostonda so'z san'atining kuchi bilan tasvirlangan ozodlikka intiluvchi inson obrazi o'quvchi qalbini larzaga soladi.

Dostondan bu dunyoning ijodkori ham, hayotdagi bari ezgu ishlarning sohibi ham, barcha baxtsizliklarning sababchisi ham inson ekanligini anglaymiz. SHoir aytganidek:

Haq uchun
Bosh tutgan tikka
Mardlar ruhi yor bo'lsin.
Bu dunyoda nohaqlikka
Ko'nmaganlar bor bo'lsin
Zo'rlik ko'rsang,
Qilma toqat,
Har boshda bir o'lim bor,
Fidoiylar umri faqat
Bu dunyoda poyidor.

“Ruhlar isyoni” dostoni oshkoralik va demokratiyani ancha oldindan ko'ra olgan shoirning qalb nidosidek jaranglaydi.

O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning “Ruhlar isyoni” asari qahramonlik pafosi bilan sug'orilgan falsafiy ruhdagi liro-epik dostondir. U jahonda insonning chinakam erkinligi uchun kurashga da'vat etuvchi asar bo'lib, hozirgi o'zbek dostonchiligining jiddiy yutuqlaridan hisoblanadi.

Erkin Vohidov dramaturgiya sohasida ham unumli qalam tebratib, “Oltin devor” komediyasi bilan xalqqa tanildi. Mazkur asar ijobiy baho qozonishining sababi shunda ediki, unda qiziqarli komik vaziyatlaru xarakterlar, keskin to'qnashuvlaru ziddiyatli ruhiy kolliziyalar yaratish yo'li bilan muallif ma'naviy yuksaklik va axloqiy poklik g'oyalarini ta'sirchan tarzda ifodalashga muvaffaq bo'lgan edi. Adibning “Istambul fojeasi” deb atalgan she'riy dramasi esa dastlabki komediyasi darajasida muvaffaqiyat qozonmadi. Buning sababi shunda ediki, dramatik harakatning o'ta sustligi oqibatida “Istambul fojeasi” pesasi juda zerikarli chiqqan edi.

Erkin Vohidov otashin publisist va adabiyotshunos sifatida ham samarali ijod qilib kelmoqda. Uning “SHoiru, she'ru, shuur” kitobi shundan dalolat beradi. Uning tarjima sohasidagi mahorati buyuk nemis shoiri Gyotening “Faust” asari tarjimasida (1974) yuqori cho'qqiga ko'tarildi. Adabiyot oldidagi shu xizmatlari uchun Erkin Vohidov O'zbekiston Respublikasi xalq shoiri, Hamza mukofoti sovrindori bo'ldi.

S a v o l l a r:

1. Qaysi she'riy to'plam E.Vohidov ijodiy yo'lining etuklik bosqichi boshlanganligidan guvohlik bergan edi?
2. E.Vohidovning qaysi to'plami to'lig'icha mumtoz she'riyat an'analari ta'sirida yuzaga kelgan?
3. Qaysi asar E.Vohidov ijodining eng etuk namunasi hisoblanadi?
4. E.Vohidovning “Oltin devor” komediyasi qaysi o'zbek dramaturgi an'analari ta'sirida dunyoga kelgan?

A d a b i y o t l a r

Erkin Vohidov asarlari:

Saylanma. Ikki tomlik. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1986.

Iztirob. T., "O'zbekiston", 1992.

YAxshidur achchiq haqiqat. T., "Nur", 1992.

Erkin Vohidov ijodi haqida:

Normatov U. Zamon va zamin tashvishlari. "Yoshlik", 1986. 7-son.

Xudoyberganov N. Devonlardan devonlarga. "Haqiqat yog'dulari" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1984.

Inog'omov R. SHoir bo'lish osonmas. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.

22 – m a ' r u z a

ABDULLA ORIPOV IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Yangi o'zbek adabiyoti tarixida Abdulla Oripov ijodining tutgan o'rni.
2. A.Oripovning hayot yo'li.
3. A.Oripov lirikasi.
4. A.Oripov dostonlari.
5. A.Oripov dramalari.
6. Tanqid va adabiyotshunoslikda A.Oripov ijodining o'rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

"Qashqadaryo", "ToshDU", "Jurnalistika fakulteti", "Noshirlik", "Muharrirlik", "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasining raisi", "O'zbekiston qahramoni", "Mitti yulduz", "Onajon", "YUzma-yuz", "O'zbekiston", "Sovg'a", "Giyoh", "Tilla baliqcha", "Birinci muhabbatim", "Alisherning onasi", "Saraton", "Yillar armoni", "Ishonch ko'priklari", "Ayol", "Najot qal'asi", "Haj daftari", "Jannatga yo'l", "Hakim va ajal", "Ranjkom", "Sohibqiron".

ABDULLA ORIPOV

(1941 yilda tug'ilgan)

Abdulla Oripov 60-yillarda Erkin Vohidov, Omon Matjon, Halima Xudoyberdieva, Oydin Hojjeva singari ijodkorlar bilan bir qatorda o'zbek adabiyotiga kirib keldi. SHoir ijodining ilk davridan boshlab o'z uslubi va o'ziga xos yangroq ovozi bilan she'riyatimizda Yangilik yaratib, ko'pchilikning diqqatini o'ziga jalb qildi.

Abdulla Oripov 1941 yil 21 martda Qashqadaryo viloyati Koson tumani Neko'z qishlog'ida tug'ilgan. U 1958 yilda Toshkent Davlat Universiteti filologiya fakultetining jurnalistika bo'limiga kirib, 1963 yilda tamomlagan. So'ngra u 1963-74 yillar oralig'ida nashriyotda, 1974-80 yillarda "SHarq yulduzi", "Gulxan" jurnallarida ishladi. Undan keyin O'zbekiston Respublikasi YOzuvchilar uyushmasida turli lavozimlarda faoliyat ko'rsatdi.

Abdulla Oripov qisqa vaqt davomida mualliflar huquqini himoya qilish qo'mitasiga rahbarlik qildi. Hozirgi kunda shoir O'zbekiston YOzuvchilar uyushmasining rahbaridir.

Qishloqdagi ma'sumona ma'yus hayot, tabiat sokinligi, muhabbat kabi tuyg'ular uni shoirlikka undadi. SHoir ko'nglining ilhom bulog'i ochildi.

SHoirning ilk she'rlari talabalik davrida matbuotda e'lon qilina boshladi. Abdulla Oripovning birinchi to'plami 1965 yilda "Mitti yulduz" nomi bilan bosilib chiqdi. SHoirning ba'zi ilk she'rlarida mavhumlik alomatlar, bahsli va ziddiyatli o'rinlar sezilardi. Biroq ularni g'oyaviy nuqson sifatida emas, balki o'sish qiyinchiliklari tarzida qabul qilish lozim. "Mitti yulduz" to'plami shoirning haqiqiy ijod yo'liga kirganligidan dalolat beruvchi kitob sifatida maydonga kelgan edi.

Abdulla Oripov bu to'plamga kiritilgan she'rlarida tabiat manzaralari tasviriga ko'proq o'rin beradi. Masalan "Archa" she'rida shoir o'zining tuyg'ulari yuksak cho'qqiga ko'tarilganligini ko'rsatishga harakat qildi. Toshyo'nar usta nogahon archaning ustiga tosh tushirib yuboradi. Ammo archa bukilmaydi. Yillar o'tib, qaytib kelgan usta hayratdan qotib qoladi: archa toshni boshida ko'targancha gurkirab o'sib turardi... Haqiqatdan uzoq bo'lgan bu voqea tasviri bilan shoir nima demoqchi? Bu she'rda butun hayot haqiqati namoyon bo'ladi.

Dastlabki chog'larda Abdulla Oripov o'zining yashashdan kuzatgan maqsadlari va asosiy estetik prinsiplarini quyidagicha ifodalagan edi:

Men shoirman
Istasangiz shu.
O'zimniki erur shu sozim.
Birovlardan olmadim tuyg'u
O'zgaga ham bermam ovozim.

SHoir A.Oripov "Mitti yulduz" she'riy to'plamidan keyin yana bir necha kitoblar e'lon qildi: "Ko'zlarim yo'lingda" (1966), "Onajon" (1969), "CHashma", "Ruhim" (1971), "O'zbekiston" (1972), "Hayrat" (1974), "YUrtim shamoli" (1976), "Najot qal'asi" (1980), "Yillar armoni" (1984), "Ishonch ko'priklari" (1989), "Munojot" (1992), "Dunyo" (1995), "Haj daftari" (1995), "Saylanma" (1996) shular jumlasidandir.

Hozirgi kunda Abdulla Oripovni butun mamlakat yaxshi biladi va uning asarlarini sevib o'qiydi. U osonlikcha ijodiy kamolotga erishmagan albatta. Zotan, shoir Yoshligidanoq ijodiy ishga katta mas'uliyat bilan qaradi. Binobarin, ustoz A.Qahhor: "Abdullaning bitta xislati menga ma'qul. U faqat o'zi ko'rgan va o'zi bilgan narsalarnigina yozadi", - deb bejiz aytmagan. Buning ustiga, shoir asarga jilo va sayqal berishdan aslo erinmaydi. CHunki u she'riyatni vijdon ishi deb biladi. SHuning uchun ham u samimiy ixlos va mamnuniyat bilan:

Boshin eggay hamisha
Ostonangda Abdullo,
Eng oliy baxtim mening,
Onajonim, she'riyat,
Topgan toj-taxtim mening,
Jonajonim she'riyat, -

deb kuylaydi.

Abdulla Oripov she'rlarida falsafiy teranlik bilan jo'shqin lirizm uyg'unlashib ketgan. Uning "O'zbekiston", "Munojot"ni tinglab", "Avlodlarga maktub",

“O’ylarim”, “Bahor”, “Birinchi muhabbatim”, “YUzma-yuz”, “Otello”, “Kuz”, “Saraton”, “Dengizga” va boshqa qator she’rlarida mana shu xususiyat yaqqol seziladi. Bu fusunkor va teran she’rlar o’zbek milliy adabiyotining mumtoz namunalari bo’lib, yuksak badiiyligi, mantiqan kuchliligi, jo’shqinligi, yoqimlilikligi va lirik tuyg’ularga boyligi bilan ajralib turadi:

Eshilib, to’lg’onib ingranadi kuy,
Asrlar g’amini so’ylar “Munojot”.
Kuyi shunday bo’lsa, g’amning o’ziga
Qanday chiday olgan ekan odamzod.

Ko’rinadiki, Abdulla Oripov fikrlar va ehtiroslar shoiridir. Uning ijodiy qamrovi keng, fikri teran va mustaqil, badiiy mushohadalari kuchli, ehtirosi jo’shqin, parvozi yuksak. U loqaydlikni bilmaydi. Ana shunga ko’ra, shoir she’rlari jo’shqinligi va lirik tuyg’ularga boyligi bilan o’quvchilarni maftun etadi.

Abdulla Oripovning “Jannatga yo’l” dramatik dostonida qiyomat va oxirat, do’zax va jannat, savob va gunohlarni o’lchaydigan afsonaviy tarozi singari tushunchalar va fantastik voqealar haqida hikoya qilinadi. Yigit, Ona, Ota, Do’st, O’spirin, Qariya singari hayotiy qahramonlar bilan birga dostonida Tarozibon, Farishta, Hur qiz, YUgurdak, Sado kabi ramziy obrazlar ham yaratilgan. Bular orqali shoir adolat va to’g’rilikka, vijdon va insofga, axloq-odob va yaxshilikka doir umuminsoniy qadriyatlarni, olijanob fazilatlarni targ’ib-tashviq etishda diniy tushunchalardan ham, ramziy obrazlardan ham donolik bilan foydalana olgan. SHoirning dostonidan ko’zlagan maqsadi oxirgi misralarda ifodalangan:

Bir rivoyat bahonayu, doston so’yladim,
Turli-tuman taqdirlarni aylab mujassam,
Odamlarga ibrat bo’lsin, deya o’yladim.

Inson va uning hayoti haqidagi falsafiy o’ylarga hamda ularning Yangicha talqiniga boyligi sababli “Jannatga yo’l” dostoni va umuman, mazkur asar kiritilgan “Najot qal’asi” kitobi Abdulla Oripov ijodining gumanistik mohiyati chuqurlashganligidan dalolat beradi. SHu bilan birga mazkur kitob shoir ijodiy yo’lining etuklik bosqichi boshlanganligini bildiruvchi jiddiy adabiyot hodisasi sifatida maydonga kelgan edi va respublikaning “Hamza” nomidagi davlat mukofotiga sazovor bo’lgan edi. SHoir o’zi aytganidek, haqiqiy insoniylik, ilm va zakovat, mehr-muhabbat insonni doimo yaxshilik va ezgulikka undaydi.

Xuddi mana shu g’oyalar shoirning “Haj daftari” turkum she’rlarida ham yaqqol namoyon bo’lgan:

Tegirmon toshidek aylandi taqdir,
Karvonlar to’zg’idi, sarbonlar basir,
Bandi bo’lgan edi, Ulug’ yurt, axir,
Keldim, madad bergil, yo Ka’batulloh.

Avj oldi ig’voyu firib, razolat,
Yig’ladi bir chetda etim adolat.
Bormi saodatga, axir, kafolat,
Keldim, madad bergil, yo Ka’batulloh.

SHoir yaratgan dostonlardan yana biri “Ranjkom” (1988) deb ataladi. SHoir bunda falsafiy g’oyalarni ilgari suradi.

Azizim, dil qasriga beso’roq kira ko’rma,
Unda qo’sh-qo’sh ilonlar, ajdaholar yotadi.
Sen birovni toptay deb behuda ot surma –
Har kimning o’z quYoshi, o’z ufqiga botadi...

Dostonda jamiyatdagi insonlarning hayotidagi go’zallikni toptashga bo’lgan harakat qiluvchilar shirkati tuzilishi ko’rsatiladi. Doston voqeasi “Ranjkom” a’zolarining o’zaro suhbat va farrosh ayoldan dakki eb, sharmanda bo’lishi asosiga qurilgan. Ko’rinadiki, “Ranjkom” dostonida noreal hayot hodisasi aks etgan, xayoliy tashkilot a’zolarining kirdikorlarini ko’rsatishga harakat qilingan. Abdulla Oripovning “Hakim va ajal” (1980) dostonida esa asar g’oyasini gavdalandirishda uzoq o’tmish manzaralaridan o’rinli foydalanilgan. Jahon tibbiyot ilmining buyuk dahosi Abu Ali ibn Sino haqida yozilgan bu dostonda umuman, inson hayotiga taalluqli va abadiy zamonaviy bo’lgan muammolar ko’tarilgan. Unda hayot va inson, ilm va o’lim, olijanoblik va hasadgo’ylik haqidagi teran ijtimoiy fikrlar badiiy tarzda gavdalandirilgan.

Dostonda hakimning hasadgo’y shogirdi Mirzo malikaga bo’lgan muhabbatini yuragiga sig’dira olmay ustozini o’ldiradi va dunyo, sukut ichra bo’lgan donishmand tanasining uyg’onishini kutadi:

Bu sukutning tugaydigan zamoni yo’qdir,
Bu umrning poyoni yo’q, u vaqtdan holi.
Ko’radi-yu, so’zlay desa zaboni yo’qdir,
Eshitadi, turay desa yo’qdir majoli.

A.Oripovning she’riyatidagi o’ziga xoslik uning ajoyib obrazlar topa olishida ham ko’rinadi. Masalan, shoir “Sabrning tagi sariq oltin” maqoliga o’xshab ketadigan nasihatimiz “SHoshmaslik haqida ballada” yaratgan va kutilmagan timsollar topa olish mahoratini yaqqol namoyon qilgan:

Zaminga shoshmasdan qadam qo’y, bo’tam,
SHoshmasdan aylanar erning o’zi ham.

Abdulla Oripovning estetik qarashlaridan ayon bo’lishicha, lirika insoniyat badiiy tafakkuri, yaratgan va yaratadigan mo’jizalardan biri bo’lib, kishining olam va borliqqa hissiy emosional munosabati orqali odamlarni ezgulikka, ruhiyatni poklashga chorlovchi ma’naviy boylik hisoblanadi. Har bir millat o’zining mana shunday ma’naviy boyligiga ega. Mana shunday boyliklar tarjimoni shoirdir. Nodir iste’dod egasi A.Oripov tarjimon sifatida A.Pushkin, T.G.Shevchenko, V.CHarens, N.Ganjaviy, Q.Quliev she’rlarini, Dantening “Ilohiy komediya” asarini tarjima qildi. Ayniqsa, Dantening “Ilohiy komediya”sidagi falsafiy qarashlar va majoziy timsollar A.Oripov she’riyatiga, xususan, “Jannatga yo’l” dostoni maydonga kelishiga kuchli ta’sir ko’rsatgan edi. Bunday ta’sirlanishni shoir quyidagi misralarda ifodalagan edi:

Endi xush suvlarda ko’targum elkan,
Daho iqtidorim charx urar tag’in,
G’addor mavjlarda u adashib elgan.

Abdulla Qodiriy o'zining mashhur asarida "Moziyga qaytib ish ko'rmoq xayrlidir" deb aytib o'tadi. A.Oripov shoir sifatidagi yaratgan she'r va dostonlaridan tashqari dramaturgiyaga ham qo'l urdi. U "Sohibqiron" dramasini yozdi. Drama besh pardadan iborat bo'lib, adib o'tmishdagi buyuk bobokalonimiz Temurning davlat boshqaruvi, hayoti va tuyg'ularini ko'rsatib berishga harakat qiladi. "Men nimani ko'rib, his etgan bo'lsam, shuni qalamga olishga harakat qilganman", - deydi shoir. SHu ma'noda A.Oripovning insonning sir-sinoatini bilishga, badiiy inkishof etishga, murakkab ruhiy olami manzaralarini chizishga bo'lgan harakati, yurak mohiyatini ochishga ishtiyoqi mudom she'rlarida aks etadi:

Inson qalbi bilan hazillashmang Siz,
Unda ona yashar, yashaydi Vatan.
Uni jo'n narsa deb o'ylamang hargiz,
Hayhot! Qo'zg'almasin bu Qalb daf'atan!..

S a v o l l a r

1. A.Oripovning "Mitti yulduz" nomli birinchi she'riy to'plami qaysi adibning 60-yillarda mashhur bo'lgan kitobi ta'sirida maydonga kelgan edi?
2. A.Oripovning "Sovg'a" she'ri mag'ziga qanday tagma'no yashiringan edi?
3. A.Oripovning qaysi she'ri tanqidchilikda turli xildagi talqinlar tug'dirdi?
4. A.Oripov ijodining qaysi namunasi shoirning shoh asari hisoblanadi?
5. A.Oripovning "Jannatga yo'l" asari qaysi ulug' shoir ijodi ta'sirida dunyoga kelgan?

A d a b i y o t l a r

A.Oripov asarlari:

Yillar armoni. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.

Haj daftari. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.

Saylanma. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1997.

Abdulla Oripov ijodi haqida:

SHarafiddinov O. SHE'riyat – qalb yolqini. "Hayot bilan hamnafas" kitobida. T., "Yosh gvardiya", 1983.

Qo'shjonov M. Onajonim – she'riyat. T., "O'qituvchi", 1984.

G'afurov I. SHE'riyat – kurashchanlik demak. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984.

Qo'shjonov M., Suvon Meli. Abdulla Oripov. Adabiy portret. T., "Fan", 2000.

23 - m a ' r u z a

O'TKIR HOSHIMOV IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Hozirgi o'zbek adabiyotida O'.Hoshimov ijodining tutgan o'rni.
2. O'.Hoshimov biografiyasi.
3. O'.Hoshimovning hikoya va qissalari.

4. Ў.Ҳ.Ҳошимов романлари.
4. О'.Ҳошимов драмалари.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Toshkent”, “Qa’ni”, “ToshDU”, “Jurnalistika fakulteti”, “Muharrirlik”, “Deputatlik”, “O’zbekiston xalq yozuvchisi”, “CHO’l havosi”, “Bahor qaytmaydi”, “Qalbingga quloq sol”, “Dunyoning ishlari”, “Ikki karra ikki - besh”, “Urushning so’nggi qurboni”, “Nur borki, soya bor”, “Ikki eshik orasi”, “Tushda kechgan umrlar”.

O’TKIR HOSHIMOV

(1941 yilda tug’ilgan)

Noyob iste’dod sohibi O’tkir Hoshimov adabiyotga Abdulla Oripov, Omon Muxtorov, SHukur Xolmirzaev singari bir qator tengdoshlari bilan birga kirib keldi. O’sha paytda adabiyotimizning Oybek, G’afur G’ulom, Abdulla Qahhor, Maqsud SHayxzoda singari ulkan yozuvchilari hayot bo’lib, ularning nazariga tushish hammaga ham nasib qilavermasdi. O’tkir Hoshimov esa Abdulla Qahhordek mashhur san’atkor e’tiborini jalb qilgan Yoshlardan edi.

O’tkir Hoshimov 1941 yil Toshkentda oddiy ishchi oilasida tug’ildi. U o’rta maktabni bitirgach, 1959-64 yillar Toshkent Davlat Universitetining filologiya fakulteti jurnalistika bo’limida ta’lim oldi. Keyinchalik u “Toshkent haqiqati”, “Sovet O’zbekistoni”, 1966 yildan “Toshkent oqshomi” ro’znomasi muharririyatida bo’lim mudiri, G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyotida bosh muharrir o’rinbosari vazifalarida ishladi. Hozirgi kunda u Oliy Majlis deputatidir. O’tkir Hoshimov o’z ijodini she’r va ocherklar yozishdan boshladi. 1962 yilda uning “Po’lat chavandozlar” ocherklar to’plami bosilib chiqdi. SHundan keyin uning birin-ketin hikoya, qissa va romanlari kitobxonlarning qo’liga borib tegdi. Uning ilk qissasi “CHO’l havosi” (1964) adabiy jamoatchilik tomonidan iliq qarshi olindi. Atoqli adib Abdulla Qahhor bu qissa haqida o’sha paytda juda yaxshi fikr bildirgan. O’tkir Hoshimovning bu qissasiga yozgan oq yo’lida u “Birdan lov etib alanga bilan boshlangan ijodning kelajagi porloq bo’ladi”, - deb bashorat qilgan edi. SHu asardan yozuvchining izlanish va mashqlar davri boshlandi. Adib ijodidagi ilk qadamlaridayoq inson ma’naviyati, ruhiyati, hissiyoti, qalb haqiqati tadqiqotchisi sifatida ko’ringan edi. Roman, qissa, hikoyalarda so’z san’atining azaliy bosh muammosi – inson taqdiri va qalbining badiiy tahlili ham mavjud edi. Muallif dolzarb ijtimoiy muammolar talqini bilan yondosh holda ko’p o’rinlarda personajlar ruhiyatidagi g’oyat nafis jarayonlarni san’atkorona ifoda etardi. “CHO’l havosi”, “Muhabbat”, “Nigora”, “SHamol esaveradi” nomli hikoya va qissalar shundan dalolatdir.

Keyinroq u dolzarb, ijtimoiy muammolar talqiniga ko’proq moyillik bildirib, ayni zamonda bevosita ma’naviyat, ruhiyat tahliliga bag’ishlangan asarlar ustida ish olib bordi. YOzuvchining shu yo’nalishdagi “Qalbingga quloq sol” (1973),

ayniqsa, “Bahor qaytmaydi” (1970), “Dunyoning ishlari” (1982) qissalari unga katta shuhrat keltirdi.

“Bahor qaytmaydi” (1970) qissasida yozuvchi iste’dodli, biroq uning qadriga etmagan, ulug’ maqsadlardan mahrum xudbin yigitning tanazzul tarixini, ruhiy-ma’naviy inqirozini san’atkorona tahlil etib berdi. Bundan adibning haqiqiy ijod yo’liga kirganligini ko’ramiz.

O’tkir Hoshimov asardan-asarga o’sib bordi. Unda nafosat tuyg’usi behad kuchli. Hatto u aldangan odamning ma’naviy inqirozi, fojeasi, halokati tasvirida ham shu tuyg’usini saqlab qoladi. Ayniqsa, u yaxshi, oliyjanob, ma’naviy barkamol odamlar qalbi tahlilida o’zini nihoyatda erkin his etadi. Uning ijobiy qahramonlari aksari go’dakday beg’ubor, nafosat tuyg’usiga boy, hissiyotli, o’ta ta’sirchan odamlardir. YOzuvchi ijodiga xos liro-romantik tarona uning “Dunyoning ishlari” qissasida eng baland pardalarda jarangladi. Bu asar ona haqidagi, ona qalbining cheksiz saxovati to’g’risidagi o’ziga xos qasidadir. Asardagi Ona – farzandi, uning oromi, baxti uchun jonini, jahonini berishga tayyor. U ming-minglab o’zbek onalarining timsoliga aylandi. Har bir o’zbek kitobxoni unda o’z onasining qandaydir fazilatini topgandek bo’ladi.

Qissadagi “Alla”, “Oq marmar, qora marmar” kabi novellalarda onaning farzandi qalbida qoldirgan armonlari haqida o’tkir yozilgan. Kishi ularni o’qir ekan, tasvirdan ko’ngli allanechuk bo’lib ketadi.

O’tkir Hoshimovning “Oq kamalak” to’plami ham hayotiy muammolar, to’g’rirog’i, turmush tashvishlari to’g’risida bahs yuritadi.

YOzuvchining birinchi romani – “Nur borki, soya bor” 1977 yili nashr qilindi. Roman chiqishi hamono turli fikr-mulohazalarga sabab bo’ldi. Asarda ko’pgina hayotiy, muhim ahamiyatga ega muammolar ko’tarilgan edi. Bular azaldan kishilik jamiyatining falsafasi bo’lmish “nur” va “soya”lar orasidagi kurash, tortishuv fonida yoritiladi.

Asar o’z davrida adabiy tanqidchilik tomonidan iliq kutib olindi, unga munosib baho berildi, faqat romanga keskin to’qnashuvlar va kolliziyalar etishmasligi qayd qilindi. Bundan tashqari, O’tkir Hoshimov O’rta Osiyo respublikalarining qator teatrlarida namoyish qilingan “To’ylar muborak”, “Sizdan ugina, bizdan bugina”, “Inson sadoqati”, “Qatag’on” kabi pesalarining muallifidir.

O’tkir Hoshimov E.Xeminguey, K.Simonov, A.Kuprin, O.Berggols singari yozuvchilar asarlarini o’zbek tiliga tarjima qilgan. Uning asarlari qardosh xalqlar va xorijiy tillarga tarjima qilingan.

Ijodkor 80-yillar o’zbek publisistikasi rivojiga salmoqli hissa qo’shgan adiblardan biridir. Uning odob-axloq, ma’naviy olam, milliy qadriyatlar, sho’ro davri adolatsizliklarini dadil yoritgan ocherk va teleko’rsatuvlari bu davrning barkamol mevalaridir.

Muallifni endi kundalik dolzarb ijtimoiy masalalar emas, ko’proq azaliy ma’naviy muammolar, inson taqdiri, uning qalbi jumboqlari qiziqtiradi. Bu narsa “Ikki eshik orasi” romanida ayniqsa, ravshan ko’rindi. Bu bilan adib ijodiy yo’lining etuklik bosqichi boshlandi.

YOzuvchining “Ikki eshik orasi” romani ham kitobxonlar tomonidan iliq kutib olindi. Roman 1986 yilning eng yaxshi asarlaridan deb topilib, Hamza nomidagi respublika Davlat mukofotiga sazovor bo’lgandi. “Ikki eshik orasi” romanida o’z davrining muhim muammolari qalamga olindi, o’sha yillar voqea-hodisalariga munosabat bildirildi. Romanning asosiy qahramonlari ikkinchi jahon urushi og’irliklarini elkasida ko’targan, unda mardona qolib chiqqan kishilardir. Umuman olganda, romanda butun jamiyat kishilarining urush davridagi fidokorligi o’zining badiiy ifodasini topgan. Roman qahramonlaridan biri Muzaffar – urush davrida muayyan qiyinchiliklarni boshidan kechirgan, 70-yillarga kelib farovon turmushga erishgan Yohlarning timsoli tarzida beriladi. Romanning sarlavhasidan tortib, deyarli butun mazmunigacha yozuvchi jiddiy falsafiy ma’no yuklashga intilgan. Xususan, u “Ikki eshik orasi” deganda inson umrini, ya’ni tug’ilgandan o’lgungacha bosib o’tgan yo’lni ko’zda tutadi. Muallifning g’oyaviy falsafasiga ko’ra bu yo’l juda murakkab va ziddiyatli bo’lib, uni muvaffaqiyat bilan bosib o’tishi uchun insondan katta matonat, iroda, bilim va jasorat talab qilinadi. Asardagi ko’pchilik qahramonlar, xususan, Oqsoqol, Qora amma, Robiya, SHomurod, Kimsan xuddi shunday jasoratli va ruhan boy kishilar bo’lib, ko’p jihatdan yozuvchining g’oyaviy maqsadini ta’sirchan ifodalashga xizmat qilgan. Muallif falsafasiga ko’ra o’z umrini sharaf bilan bosib o’tmog’i uchun insondan katta matonat va jasorat talab qilinishining sababi shundaki, u o’z hayoti davomida og’ir kurashlar girdobidan, engib bo’lmas to’siqlardan o’tishga majbur bo’ladi. Asarda xuddi shunday inson hayotining to’siqlari, illatlari sifatida Umar zakonchi, Ra’no, Zuhra kabi shaxslar timsoli yaratilgan bo’lib, ular romandagi kurashlar, to’qnashuvlar, ma’naviy ixtiloflar keskinligini, tarangligini oshirishga imkon tug’dirgan.

Hayotdagi illatlarga qarshi ayovsiz o’t ochish istagi O’tkir Hoshimovni “Ikki eshik orasi” romanidan keyin tadrijiy ravishda hajviyotga murojaat qilishga olib keldi. Oqibatda uning “Ikki karra ikki - besh” qissasi maydonga keldi. YOzuvchining ilgari asarlarida ahyon-ahyonda hajviyot uchrab turar edi. “Ikki karra ikki - besh” qissasi esa, ulardan butunicha hajviy uslubda yozilganligi bilan farq qiladi. Hajviyot tig’ini hayotdagi martabali kishilarga, katta rahbarlarga, xususan, raislarga qaratgani va ularning ma’naviy tubanligini ro’yi-rost fosh qilishga intilgani bilan yozuvchi qissaning ko’p sahifalari ta’sirchan va qiziqarli bo’lib chiqishiga erishgan. Faqat dalillash san’atining etishmaganligi va ayniqsa, raisning o’g’li o’z otasiga qarshi keskin kurashga kirishishi yaxshi asoslanmaganligi sababli qissa 80-yillar o’zbek hajviyotidagi sezilarli hodisa darajasiga ko’tarilmay qoldi.

YUqorida tilga olingan so’nggi ikki asarida O’tkir Hoshimovning inson ma’naviy olamini, psixologiyasini teran tahlil qilish mahorati ancha oshganligi aniq-ravshan sezilib turadi. Bunda yozuvchi turli-tuman vositalar qatorida qahramonlarning dil izhorlaridan, ichki monologlaridan unumli foydalangan. Ichki monologlar qo’llashda yuqoridagi asarlarda boshlangan usuldan yozuvchi “Tushda kechgan umrlar” romanida yanada ustalik bilan foydalandi. “Tushda kechgan umrlar” romanida voqealar qamrovi juda keng: 30-yillarning mash’um “qatag’on”

qilish manzaralari, 80-yillarda Afg'oniston urushi lavhalari, shu yillarda sodir bo'lgan "o'zbek ishi" mojarolari. Bu uchta yirik, juda katta hajmli voqealarni bir-biri bilan bog'lashda, ular orasiga "biriktirish nuqtasini" topishda muallif ichki monologdan unumli foydalanadi.

YOzuvchi endilikda badiiy asar yaratishda publisistika bajarishi lozim bo'lgan vazifani sekin-asta o'z zimmasidan soqit qilmoqda. U kundalik dolzarb masalalar tahlilini publisistikaga berib, e'tiborini o'zining azaliy ishi – inson qalbi jumboqlari tadqiqiga astoydil qaratmoqda.

Romandagi Rustam, SHahnoza kabi qahramonlar ruhiy olamining talqini xuddi shunday xulosa chiqarishga imkon beradi. Faqat roman kompozitsiyasining nomukammalligi uning adabiyotda juda katta hodisa darajasiga ko'tarilishiga halaqit bergandek tuyuladi. Kompozitsiyadagi tarqoqlik, ayniqsa, Rossiyadan yuborilgan kishilar hayotiga, faoliyatiga bog'liq voqealarning, tafsilotlarning asosiy syujet chiziqlariga uzviy bog'lab yuborilmaganida yaqqol seziladi.

SHunga qaramay, yozuvchining so'nggi asarlari O'tkir Hoshimovning hozirgi o'zbek nasridagi sermahsul ijodkorlardan biri darajasiga ko'tarilganligidan guvohlik beradi.

S a v o l l a r

1. O'.Hoshimovning qaysi asarida "oq marmar, qora marmar" timsolidan g'oyaviy maqsadni ifodalashdagi o'rinli vosita sifatida foydalanilgan?
2. O'.Hoshimovning "Ikki eshik orasi" romani sarlavhasidagi timsol qanday ma'noni anglatadi?
3. O'.Hoshimov ijodiy yo'lining etuklik bosqichi qaysi asaridan boshlanadi?
4. O'.Hoshimovning "Inson sadoqati" pesasi dramatik janrning qaysi ko'rinishiga mansub?

A d a b i y o t l a r

O'tkir Hoshimov asarlari:

Saylanma. Ikki jildlik. T., "SHarq", 1993.

Bahor qaytmaydi. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1993.

O'tkir Hoshimov ijodi haqida:

Normatov U. Ilk tajriba saboqlari. "Etuklik" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1982.

Normatov U. Tajriba sirlari. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati", 1991 yil 8 noyabr.

Normatov U. Faryod ("Tushda kechgan umrlar" romani haqida). "O'zbekiston adabiyoti va san'ati", 1992 yil 14 avgust.

Rasulov A. Ijodning sirli ibtidosi. "Yoshlik", 1991, 12-son.

SHarafiddinov O. El ardoqlagan adib. O'tkir Hoshimov. "Bahor qaytmaydi" kitobida. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1993.

24 – m a ' r u z a

SHUKUR XOLMIRZAEV IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Hozirgi o'zbek adabiyoti taraqqiyotida SH.Xolmirzaev ijodining ahamiyati.
2. SH.Xolmirzaevning tarjimai holi.
3. SH.Xolmirzaev ijodiy yo'lining ilk bosqichi.
4. SH.Xolmirzaev hikoyalari.
5. SH.Xolmirzaevning qissa va romanlari.
6. SH.Xolmirzaev esselari.
7. SH.Xolmirzaev dramalari.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Surxondaryo”, “Boysun”, “ToshDU”, “Jurnalistika fakulteti”, “Muharrirlik”, “Noshirlik”, “Oq otli”, “To'lqinlar”, “Hayot abadiy”, “O'n sakkizga kirmagan kim bor?”, “Bodom qishda gulladi”, “Ustoz”, “So'nggi bekat”, “Qil ko'prik”, “Yo'lovchi”, “Ola bo'ji”, “Dinazavr”, “Ozodlik”, “Bandi burgut”, “Bulut to'sgan oy”, “Ziyofat”, “Qora kamar”, “YOzuvchi”, “SHafqatsiz realizm”, “Boysun koloriti”.

SHUKUR XOLMIRZAEV

(1940 yilda tug'ilgan)

SHukur Xolmirzaev ijodi hozirgi zamon o'zbek adabiyotining yorqin va mazmundor sahifalaridan birini tashkil etadi. Ko'p qirrali iste'dod sohibi SHukur Xolmirzaev adabiyotning turli janrlarida rang-barang badiiy asarlar yaratib, o'zbek adabiyoti xazinasini boyitgan. Adib o'zining rang-barang hikoyalari, publisistik maqolalari, tarixiy esselari, realistik qissalari-yu ajoyib romanlari bilan hozirgi zamon adabiyotida munosib o'rin egallaydi.

SH.Xolmirzaev 1940 yilda Surxondaryo viloyatining Boysun tumanida tug'ildi. Maktabni a'lo baholar bilan bitirib, u 1956 yilda Toshkent Davlat Universitetiga o'qishga kirdi. SHukur Xolmirzaev eslashicha, maktabda o'qib yurgan chog'laridayoq unda adabiyotga havas uyg'onadi. Toshkent Davlat Universitetining filologiya fakultetida bu havas yanada ortadi. Xuddi shu yillari SHukur Xolmirzaev badiiy ijod sohasida dastlabki qadamlarini qo'yadi. Uning dadil ijod yo'liga kirishida fakultetdagi tanqidchi M.Qo'shjonov boshchilik qilgan adabiy to'garak katta maktablik vazifasini o'taydi. Dorilfununda SH.Xolmirzaev jahon adabiyotining eng yaxshi namunalari bilan tanishib, badiiy ijod sirlarini anglay boshlaydi.

Iqtidorli yozuvchi SHukur Xolmirzaev hozirgi o'zbek adabiyotida o'z ovozigacha, uslubiga ega bo'lgan ijodkorlardan hisoblanadi. U adabiyotimizga 1962 yil “Oq otli” povesti bilan kirib keldi. Povest bolalar uchun yozilgan bo'lib, unda Yoshlarning o'ziga xos orzu o'ylari va hayotga qarashlari aks etgan.

SH.Xolmirzaev mazkur povestini e'lon qildirgandan so'ng o'tgan o'ttiz yildan ziyodroq davr ichida juda ko'plab hikoyalar, bir qancha qissa va romanlar yozdi.

YOzuvchi SH.Xolmirzaev hikoyanavis sifatida qaysi mavzuni qalamga olmasin, qandaydir muhim, salmoqdor ijtimoiy fikrni ifodalashga intiladi. Uning

bu xususiyatlari, ayniqsa, keyingi yillarda yaratilgan “SHudring tushgan bedazor”, “CHo’loq turna”, “Podachi”, “Ko’k dengiz”, “Xorun ar-Rashid”, “Qadimda bo’lgan ekan”, “Tabassum”, “Ustoz”, “Farzand” kabi hikoyalarida yaqqol namoyon bo’lgan. SH.Xolmirzaev hikoyalarida, asosan, Surxon vohasining kaloriti yorqin sezilib turadi. YOzuvchining hikoyalarida surxondaryoliklarning o’ziga xosligi, yorqin va katta xarakterlari, yashash tarzi yaqqol ko’zga tashlanib turadi. Uning “Arpali qishlog’ida”, “Olis yulduz ostida”, “Miltiq otildi”, “Kimsasiz hovli”, “Ov” kabi hikoyalari, “So’nggi bekat”, “Qil ko’prik”, “Olabo’ji” romanlarida bu koloritni aniq sezish mumkin. To’g’ri, yozuvchi SHukur Xolmirzaev dastlabki ijodiy qadamlaridanoq “o’zligini”, o’z uslubini topib olgani yo’q. U tinimsiz izlanishlar, ijodiy tajribani o’zlashtirish jarayonida shunga erishdi. “Mana o’tmishu hozirgi zamon adabiyoti yozish usullaridan ozmi-ko’pmi o’rganib, o’z yo’limni topish ustida ko’p o’ylandim, - degan edi yozuvchi, - bu izlanish hatto nuqta, vergulni qaerga qo’yish borasida ham bo’ladi”.

Bu uning, xususan, so’nggi yillarda yaratayotgan asarlarida o’zining yorqin ifodasini topmoqda. YOzuvchining “Hayot abadiy”, “Kulgan bilan kuldirgan”, “Og’ir tosh ko’chsa”, “Boychechak ochildi”, “CHo’loq turna”, “Qariya”, “Ot egasi” kabi hikoyalarida katta ijtimoiy ma’nolar o’z ifodasini topgan. Ular zamondoshlarimizning o’zaro munosabatlari orqali ochib beriladi.

“So’nggi bekat” SH.Xolmirzaevning jiddiy yutug’i hisoblanadi. YOzuvchining o’zi ham: “ijodda, izlanishda o’zimning ham kelib to’xtagan so’nggi bekatim bu”, - deb yozadi romandagi so’zboshida. Romanning “So’nggi bekat” deb atalishida ma’lum ramziy ma’no mavjud. Asar qahramonlari hayotidagi muhim nuqta – so’nggi bekati tasvirlanadi. Romanda Bekat qishlog’i, u erda yashayotgan zamondoshlarimizning amalga oshirayotgan ishlari haqida hikoya qilinadi. Asar qahramonlari so’nggi bekatga etib kelishgach, bosib o’tgan yo’llari haqida o’ylaydilar. So’nggi bekat ular hayotida muayyan darajada burilish nuqtasi bo’ladi. Ular yo’l qo’yan xatolarini anglab etishadi va uni tuzatishadi. Masalan, O’ktam, Nasiba bilan aloqasini uzadi. Nasiba ham O’ktam bilan baxtli bo’la olmasligini bilib, qishloqdan ketadi. Quvvatbekov esa shaharga ketmay, qishloqda qolishga qaror qiladi. Ishoq chol esa o’zining kim ekanligini anglab etadi, SHamsuddinov ham o’zidagi kamchiliklarni tuzatishga kirishadi.

YOzuvchi SH.Xolmirzaev ijodi kitobxonlar diqqatini jalb etib kelmoqda. Uning “To’lqinlar” povesti haqida S.Mirvaliev, A.Rasulov, M.Olimov, A.Quljonov, N.SHukurov, S.Mirzaev, A.Aliev kabi tanqidchilar bahslashgandilar. Uning “So’nggi bekat” romani bo’yicha professorlar U.Normatov va Ochil Tog’aevlar munozara qilishgan. SH.Xolmirzaevning boshqa asarlari ham fikr olishuvlarga sababchi bo’lgan. Demak, u zamondoshlarimizni to’lqinlantiradigan, salmoqli ijtimoiy fikrga molik asarlar ijod qilayotgan yozuvchidir. Uning shunday asarlaridan biri 80-yillarning o’rtalarida e’lon qilingan bo’lib, u roman “Qil ko’prik” deb ataladi.

YOzuvchi SHukur Xolmirzaev hikoyalari, povestlari hamda “So’nggi bekat” romanida, asosan zamonaviy mavzularni yoritgan bo’lsa, “Qil ko’prik” nomli yirik

romanida inqilob yillaridagi qaynoq hayot materialiga murojaat qildi. SHu nuqtai nazardan yozuvchining ijodida bu asari Yangi hodisa bo'ldi.

YOzuvchi g'oyaviy maqsadini SHarqiy Buxoro – Boysun atrofida sodir bo'lgan tarixiy voqealarni jonlantirish orqali ro'yobga chiqargan. SH.Xolmirzaev g'alabalarni himoya qilgan kishilarga xos ko'plab fazilatlarni Qurbon obrazida mujassamlashtiradi. Qurbon oddiy kosibning o'g'li. Ruhoniy Eshon Sudurning homiyligi tufayli madrasada o'qigan, “oq qorani tanish” imkoniyatiga erishgan. Lekin u mehnatkashlarning quyi tabaqasidan chiqqani uchun puldorlar, boy bolalari orasida ajralib turadi. Natijada unda odamlarning qaysi tabaqasidan chiqqanligiga qaramay, teng bo'lishi zarur degan fikr paydo bo'ladi. SHu fikrni amalga oshirish yo'lida u atrofiga nazar soladi. Har qanday Yangilikka qiziqadi. Undagi qiziqish Buxorodagi “Yosh buxoroliklar” partiyasining g'oyasi bilan tanishishga olib keladi. Bunda Sadriddinxo'ja unga yordam beradi.

Qurbon Yangilikka qiziqishi tufayli qamaladi, inqilob tufayli keyin ozodlikka chiqadi. Qurbon inqilob samaralarini himoya qilish yo'lida fidorkorlik ko'rsatuvchi qahramon darajasiga ko'tariladi. Uning sobiq piri Eshoni Sudur islom lashkarlari qo'mondoni Ibrohimbek qoshida bosh maslahatchi bo'ladi. Bu faqat unga dushman qarorgohiga kira olish uchun qulay imkoniyat yaratadi. SHu sababli razvedkachi sifatida yuboriladi. Qurbon o'ziga qiyin va mas'uliyatli vazifalar yuklatilganiga qaramay, ularni sharaf bilan bajaradi va halok bo'ladi.

YOzuvchi Qurbon obrazini jonli va jozibali ishlagan. U ijtimoiy faoliyatda aktiv bo'lishi bilan birga, shaxsiy hayotida ham jozibaga ega. Qurbonning Oyparchaga muhabbati undagi ijobiy xislatlarning yorqinroq namoyon bo'lishiga yordam beradi. YOzuvchi romandagi barcha obrazlar qatori Qurbon timsolining ham bir yoqlama yaratilishiga yo'l qo'ymaydi. Qurbon faol kurashchi, jon-dili bilan g'alabalarni himoya qilishga kirishgan qahramon bo'lsa-da, unda dinga, xudoga ishonish tuyg'ulari ham mavjud. Bu romanda nihoyatda haqqoniy va ishontirarli tarzda ifodalangan. CHunki madrasalarda tahsil ko'rgan sobiq mullavachchaning xudodan darhol yuz o'girishi mumkin bo'lmagan hol.

“Qil ko'prik” romanida Oyparcha obrazi ham samimiy mehr bilan yaratilgan. U amirlik tarafini olishni ham, sho'rolar tomoniga o'tishni ham bilmaydi, bamisoli Qurbonning tili bilan aytganda “Qil ko'prik” ustida qolgan shaxs. Qurbon Oyparchaning dunyoqarashidagi ana shu holatni yanada yaxshiroq anglaydi va uning to'g'ri yo'l topishiga yordam beradi.

Oyparcha to'g'ri so'zli, makkorlikni, aldamchilikni yoqtirmaydigan dadil va jasur qiz. U, muayyan darajada Qurbon xarakterining Yangi qirralarini ochishga yordam beradi.

Katta epik asarlar yaratish sohasida muayyan tajriba to'plagan SHukur Xolmirzaev 80-yillarning ikkinchi yarmida yana zamonaviy mavzuda roman yaratishga kirishadi. Natijada uning “Yo'lovchi” romani maydonga keladi. Muallif unda qayta qurish yillarining manzaralarini gavdalandirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan edi. Asarda yozuvchi asosiy qahramonini yo'lga tushirib, sovxozdan sovxozga, qurilishdan qurilishga o'tkazadi. U atrofda sodir bo'layotgan voqealarga qahramon ko'zi bilan qarab, ularni tushunishga, tahlil qilishga va baholashga

intiladi. Qahramon ko'zidan qishloqlardagi dahshatli mehnat ham, axloqiy tubanliklar ham, nopok kishilaru ishbilarmon rahbarlar ham, hatto uzoq Kubadagi qiyinchiliklar ham qochib qutilmaydi. YOzuvchi qahramonni yo'lga chiqarib, uni ob'ektdan-ob'ektga o'tkazaversa, safari hech qachon tugamasligini payqab qoladi. Buning ustiga u kitobdagi ko'p voqealar juda sun'iy va mantiqsiz chiqqanligini sezadi. SHuning uchun ham SH.Xolmirzaev boshda ikki kitob sifatida o'ylangan bu romanni davom ettirmaslikka qaror qiladi. "Yo'lovchi" romani shu tariqa yozuvchi ijodida bir tajriba bo'lib qoladi.

SHunga o'xshash tajribani yoki izlanishni SH.Xolmirzaevning keyingi yirik asari "Ola bo'ji" deb atalgan "Romandan katta hikoya"sida ham ko'rish mumkin.

"Ola bo'ji" asarida 80-yillar oxiri va 90-yillarning boshlaridagi sharoit qamrab olingan. Agar asar sovet davrining so'nggi yillari tasviri bilan boshlansa, O'zbekiston mustaqilligining dastlabki kunlaridagi o'zgarishlar manzarasi bilan xotimalanadi. Asar markazida tarixchi maktab o'qituvchisi Ulton obrazi turadi. Uni yozuvchi socialistik realizm talablariga mos keladigan ijobiy qahramon sifatida ko'rsatishni maqsad qilib olgan. Asar oxirlariga borib esa muallif socialistik realizm qoidalaridan chekinibroq Ultonni zaifliklar, kamchiliklar va qusurlar egasi sifatida ham namoyon qilishga urinadi. Demak, davr shiddati asar metodiga ham o'z tamg'asini bosgan.

Asar boshida Ulton, asosan, go'zal fazilatlar sohibi sifatida namoyon bo'ladi. CHunonchi, u juda bilimli, dono, tajribali va ilmiy ishga qiziqadigan, erkin fikrlaydigan, va'dasiga vafodor bir yigit qiyofasida ko'rinadi. Bular Ultonning qishloqdagi hayoti va o'rta maktabdagi faoliyati tasviri jarayonida yuzaga chiqariladi. Faqat o'qishni, ya'ni oliy o'quv yurtini bitirganiga ancha o'tgan bo'lsa-da, Ulton hanuz uylanmagan. Buning sabablaridan biri shundaki, u Toshkentda qolgan kursdoshi va sevgilisiga sadoqat saqlaydi. Qishloqda Ultonning uylanmaganligi haqidagi shov-shuvlar ko'payib ketadi va raykom sekretari To'qliboy Qo'chqorov qulog'iga borib etadi. Qo'chqorov xalq rahbari sifatida darhol bu yigitni uylantirib qo'yish rejasini tuzadi hamda Ultonni o'z oldiga chaqiradi. O'sha erda Ulton shu qishloqlik vrach qiz Bahor bilan yaqindan tanishtiriladi. SHundan keyin Ulton Toshkentdagi sevgilisini juda tez va oson unutadi. Afsuski, romandagi ko'plab epizodlar kabi bu voqea ham yaxshi dalillanmagan. Qanday bo'lmasin, zudlik bilan Ulton bilan Bahorning to'ylari bo'ladi va unga To'qliboy Qo'chqorovning o'zi rahbarlik qiladi. Bunday mehribonlikning sirlari, sabablari keyinroq ochiladi. So'ngra voqealar shiddatli tezlik bilan davom etadi. Kutilmaganda uyiga qaytgan Ulton xotinini To'qliboy Qo'chqorov bilan buzuqlik ustida tutib oladi. Lekin shuning o'zi bilan To'qliboy Qo'chqorov osongina taslim bo'lmaydi. Aksincha, unga qadar Ultonning boshiga og'ir savdolar tushadi. U jinnixonaga yuboriladi, qochganda esa, qaytadan tutilib, haqiqiy ruhiy kasalga aylantiriladi. Bu orada davrlar o'zgaradi, To'qliboy Qo'chqorov amalidan tushadi va zamonga moslashish yo'llarini qidirib qoladi. Ikki Yoshning baxtiga zomin bo'lgani uchun To'qliboy Qo'chqorov ko'z o'ngimizda yozuvchi tomonidan "Ola bo'ji" qiyofasida tasvirlanadi. Mana shunday qisqa syujet chizig'iga asoslanganligi uchun bo'lsa kerak, muallif asarni "Romandan

katta hikoya” deb atagan. Biroq, asosiy voqealar oqimi davomida hayotning juda ko’p muammolari, dolzarb masalalari, mavzulari, xalqning tili uchida turgan gaplar qalamga olinadi. Jumladan, asarda o’rta maktablarda bilim berishning saviyasi pastligi, o’quvchilar va o’qituvchilarning savodsizligi, o’quv binolari ta’mirlashga muhtojligi, qishloqdagi mehnat va hayotning og’irligi, xotin-qizlar ahvolidan nochorligi, cho’ponlar turmushining zahmatlari mavzuini ham, medisina xizmatining qoniqarsizligi, bolalar o’limining ko’pligi, tibbiy asbob-uskunalarining, dori-darmonlarning etishmasligi muammolarini ham qalamga oladi. SHuningdek, asarda tarixga va o’tmishga ekskursiya qilinib, o’lkamizning ruslar tomonidan bosib olinishi, mustamlakachilikning mohiyati va oqibatlari, turg’unlik va qayta qurish yillarining turli-tuman qirralari, illatlari, dahshatlari va fojialari, hozirgi kunlarning afzalliklari haqida ham ko’plab fikr-mulohazalar, qarashlar, his-tuyg’ular ham ifoda qilinadi. Bu fikr-mulohazalarning ko’pchiligi qahramonlar tilidan bayon qilinsa-da, aksariyati muallifning o’z o’ylaridek tuyuladi. Go’yo yozuvchi o’zi ko’pdan beri o’ylab yurgan g’oyalarini qahramonlari tiliga joylab qo’ygandek tuyuladi. Afsuski, ularning ko’pchiligi oddiy bayon, ya’ni deklarasiya bo’lib qolgan va asarning asosiy voqealariga, qahramonlarning xatti-harakatlariga, romanning butun to’qimasiga yaxshi bog’lanib ketmagan. Asar kompozitsion jihatdan nomukammal va tarqoq chiqqan. SHunga qaramay, filologiya fanlari doktori I.Mirzaev o’zining “O’zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasida chiqqan taqrizida bu asarni butunicha ijobiy baholagan. Aslida “Ola bo’ji” asari ham xuddi “Yo’lovchi” romani kabi yozuvchi SH.Xolmirzaev ijodida o’tkinchi bir voqea bo’lib qoladi, chunki u badiiy jihatdan juda zaif chiqqan.

SHunga qaramay SHukur Xolmirzaev o’zbek nasri taraqqiyotiga sezilarli hissa qo’shgan yozuvchi hisoblanadi. Uning ko’p jihatdan mukammal hikoyalari, “O’n sakkizga kirmagan kim bor?” qissasi, “So’nggi bekat” va “Qil ko’prik” romanlari xuddi shundan guvohlik beruvchi asarlar hisoblanadi.

So’nggi yillarda SHukur Xolmirzaev iste’dodining yana bir Yangi qirrasini namoyon bo’la boshladi, ya’ni u yaxshi dramaturg sifatida ijodning eng qiyin sohasida dastlabki qadamlarni qo’ya boshladi.

Dramaturgiyaga qiziqish SHukur Xolmirzaev qalbida va ongida juda erta uyg’ongan. Bunday qiziqish ilk bor SHukur Xolmirzaev Toshkent Davlat dorilfununi filologiya fakultetiga o’qishga kirgan paytlarda namoyon bo’lgan. O’sha paytda, ya’ni 60-yillarning boshlarida dorilfununda juda yaxshi drama to’garagi bor edi. Unga mashhur aktyor SHukur Burxonov rahbarlik qilar edi. SHu to’garakka faol qatnashib, SHukur Xolmirzaev SHEkspirning “Gamlet” tragediyasida bosh rolni o’ynaydi. Uning o’zi eslashicha, o’shanda SHukur Burxonov Xolmirzaevni teatr san’ati institutiga olib ketmoqchi bo’lgan. Lekin aktyor bo’lishdan ko’ra dramaturg sifatida qalam tebratishni afzal bilgan SHukur Xolmirzaev dorilfunundagi o’qishni davom ettirgan. SHunga qaramay, u dramatik asar yozishga birdaniga kirishmagan. Juda ko’p hikoya, qissa va romanlar yozgandan keyingina SH.Xolmirzaev san’atning eng qiyin sohasiga, ya’ni adabiyotning gultoji hisoblanuvchi dramaturgiyaga qo’l urdi.

SH.Xolmirzaevning “Ziyofat” asari jiddiy drama yaratish yo’lidagi ilk izlanishi bo’lgan. “Ziyofat” asar ma’naviy-axloqiy muammolar talqiniga bag’ishlangan dramadir. SHukur Xolmirzaev bu dramasi ijtimoiy hayotdagi o’zgarishlar haqida fikr bildiradi. “Ziyofat” dramasi xotin-qizlarimizning taqdiri to’g’risida haqqoniy bahs yurituvchi asardir.

Drama ikki pardadan iborat bo’lib, birinchi pardasida Xayrigul ismli bir ayol o’ziga o’t qo’yib o’lganidan so’ng, sovxoz direktori Metin, qishloq soveti raisi Habiba, rayon milisioneri Nurmat, gazeta muxbiri Qismat, mehmonxona xizmatchisi Omon va uning xotini Paxtagulning bo’lib o’tgan noxush voqea xususida fikrlashuvlari haqida gap boradi. Birinchi parda shunday xulosa bilan yakunlanadi. Go’yoki Xayrigul sevimli erining fojiali o’limiga dosh berolmay, o’z joniga qasd qilgan...

Dramada Habiba, Nurmat, Qismat bir maktabda o’qigan sinfdoshlardir. Ular jamiyatdagi eng kir, ma’naviy tubanlashgan shaxslardir. Paxtagul aytganidek, ular bir jamoa, kelishib ish qiladilar. Har qanday ishni pul bilan o’lchaydigan razil kishilar qiyofasidir. Ular Paxtagul aytganidek, mafiyadir.

Dramada hozirgi hayotimizda bo’layotgan hodisalar o’z ifodasini topgan. YA’ni tanish-bilishchilik, mansab, amaldorlik kabi illatlarni ham adib fosh etadi.

Xayrigul o’ziga olov yoqadi. Demak, bu olov yoqishda biror sabab bo’ladi. YAqin-yaqinlargacha xotinlarga past nazar bilan qarash g’oyasi saqlanib keldi.

Tuban kimsalar Xayrigulning o’limi bilan bog’liqliklarini bosti-bosti qilib yuborish uchun hech nimadan qaytmaydilar. Yosh ayol nima uchun bu kunga tushgan deb qattiq o’ylanib, borib uyiga hol-ahvolini so’ramaydilar. Eshitganlariga asosan fikr yuritib, gazetaga maqola yozadilar. Ularning axloqiy jihatdan tubanligi ham fosh etiladi.

Dramada Paxtagul obrazi katta mahorat bilan yaratilgan. Paxtagul jirkanch hayotdan nafas olayotganidan qattiq iztirob chekadi. U adolat bormikin bu hayotda, - deb o’ylaydi va o’ziga olov yoqadi. U bunday hayotda yashashni xohlamaydi. Demak, Paxtagul ma’naviy dunyosi pok ayoldir.

Xotin-qizlarimiz orasida Paxtagulga, Xayrigulga o’xshab o’ziga olov yoqqanlar oz bo’lsa-da bor-ku! YAqin-yaqinlargacha bu bir an’anaga aylanib ketayozdi. Ammo hozir ancha kamaygan... Demak, dramani tomosha qilib, biz xotin-qizlarimizning ijtimoiy hayotiga beparvo bo’lmasligimiz kerakligini anglaymiz.

SHukur Xolmirzaevning “Qora kamar” dramasi bu janrdagi ikkinchi asari hisoblanib, bizning ko’z o’ngimizda birmuncha uzoqroq davrlar manzarasini jonlantiradi. Unda Oktyabr inqilobidan keyingi yillarning shiddatli o’zgarishlari, grajdanlar urushi davrining murakkab, ziddiyatli hodisalari, falokatlari, zahmatlari qalamga olingan. Bularning hammasi dramadagi qahramonlarning ruhi va o’y-fikrlariga o’z muhrini bosadi. SHunga ko’ra “Qora kamar” o’ziga xos ijtimoiy-psixologik drama hisoblanadi.

Ilgarilari ko’pchilik asarlarda boshmachilar o’ta yovuz, talonchilikdan, qishloqlarga o’t qo’yishdan boshqa narsani bilmaydigan, har qanday insoniy fazilatdan, tuyg’ulardan mahrum bo’lgan mahluqlar sifatida tasvirlanardi.

YOzuvchilar ularni go'yo qoramoy to'la bochkaga tushirib chiqarilgandek qiyofada ko'rsatar edilar. YOzuvchi Abdulla Qahhor esa 1934 yilda "Ko'r ko'zning ochilishi" hikoyasida boshmachilar orasida ular qatoriga qora Ahmaddek adashib, aldanib tushib qolgan sof qalbli yigitlar ham bo'lganligini aks ettirib, o'sha harakat qatnashchilarining barchasini nuqul qora bo'yoqqa bulg'ab namoyon qilishdek biryoqlama an'anadan qisman chekingan edi. Endilikda bo'lsa, yozuvchilarimiz boshmachilik harakatiga xuddi o'zlarining ko'zlari ochilgandek boqayotganga o'xshamoqdalar. Oqibatda SHukur Xolmirzaevning "Qora kamar" dramasi tipidagi asarlarda boshmachilik harakatining sabablarini, ildizlarini teranroq badiiy tadqiq etishga intilish yuzaga keldi. Drama voqealari inqilobdan ancha keyin, aniqrog'i, 1925 yilning 30 dekabrda Surxon vohasidagi bir kamarda sodir bo'ladi. U erga boshmachilar uya qurganligi uchun "Qora kamar" degan nom berilgan. Kamarda biz ashaddiy boshmachilardan biri bo'lmish Xurrambekni g'azabga to'lgan, iztiroblar girdobidan chiqolmayotgan bir qiyofada ko'ramiz. Yosh bolalarning "YAsha, SHo'ro!" deya ashula aytib paydo bo'lishi uning g'azabini yuz chandon oshirib yuboradi. SHundan biz Xurrambekning ko'pchilik boshmachilar kabi sovet hokimiyatining dushmani ekanini payqaymiz. Biroq, u boshqa ko'p boshmachilardan farqli holda, boyligidan, mol-dunyosidan ajralgani uchungina Yangi tuzum dushmaniga aylangan emas. Inqilobdan keyin yuzaga kelgan sharoit Xurrambekning hayot haqidagi tasavvurlariga, Vatan, millat, xalq to'g'risidagi tushunchalariga, butun e'tiqodiga nomuvofiq bo'lib ko'rinadi. Bizni bunga ishontirish uchun dramaturg Xurrambekning e'tiqodini, ezgu tuyg'ularni, qarashlarini, orzularini bir-bir badiiy tahlil etadi. CHunonchi, Xurrambekning ezgu orzularidan biri ona vatanini ozod ko'rish hisoblanadi. Bu haqda u qarshisida tili kesilgan holda turgan Abdulla Nabievga shunday deydi: "Sizlar, sho'rochilar shu xalqqa... vatanga, mana bu somondek keng o'lkaga ozodlik bera olasizlarmi?.. O'rislar yurtdan chiqib ketadimi?.. Qachon inson ko'ribdiki, bosqinchi bosib olgan o'lkasidan chiqib ketgan? Axir uyam qon to'kyapti! O'z qonini..."

SHu tariqa atrofida yuz berayotgan voqealarni kuzatib, Xurrambek kelajakka bo'lgan umidlaridan birontasi ham ro'yobga chiqmasligiga iqrar bo'la boradi. Eng dahshatlisi, uning Vatan haqidagi tushunchasi, xayollari sarob bo'lib chiqadi. Bu tushunchasini Xurrambek oshpazga shunday izohlaydi: "Bilasanmi, sen vatan deganda, men ilgari Boysunni, Surxonni tushunar edim. Millat deganda... Yo'q, millat bu – o'zbek ham emas ekan. U turkiy xalqlarning birligi ekan. Ana shuni anglab etgan chog'imda mana bu kunga tushib o'tiribman-a!"

Erkin hayot to'g'risidagi qarashlari, umidlari puch ekanligini anglay boshlagach, Xurrambek: "Men xalqim deyman, xalqim esa mol" degan xulosaga keladi. Xurrambekka faqat ijtimoiy hayot to'g'risidagi qarashlargina emas, balki shaxsiy turmushi, farzandlarining kelajagi haqidagi umidlari ham sarobga aylanayotgandek tuyuladi. Uning umidlarini quyidagi so'zlaridan anglaymiz: "Ketamiz, o'g'lim, ketamiz men ham uyni sog'inganman... Mening hali umidlarim ko'p. Nasib etsa, seni Boysun madrasasiga qo'yaman. Keyin Buxoroda o'qiysan. Undan keyin Istambulda..."

Xurrambekning bu so'zlariga javoban o'g'li Umid Abdulla Nabiev ular endi Leningradda o'qishlarini aytganini eslatadi. Leningrad "inqilob beshigi" ekanligini eslagan Xurrambek farzandlarining kelajagiga bo'lgan umidlari ham puch yong'oqdan boshqa narsa emasligini anglab etadi. SHu tariqa mavjud sharoit bilan qahramonning xarakteri, qarashlari orasida tug'ilgan nomuvofiqlik uning, ya'ni Xurrambekning yovuzlikdan, o'ta shafqatsizlikdan iborat xatti-harakatlariga sabab bo'ladi. Jumladan, Xurrambek o'ta yovuzlashib ketishi oqibatida atrofidagi sheriklarini ham ayamay, birin-ketin o'ldiraveradi, ashaddiy dushmani bo'lmish Abdulla Nabievning o'ligini barcha odamlardek dafn etish uchun bermaydi. Dramaturg Xurrambekning ezgu o'ylari borligini ayon qilar ekan, uni bir yoqlama tasvirlash yo'lidan bormaydi, balki o'ta yovuz shaxsligini gavdalandirishda tomoshabinni larzaga soladigan voqealar topadi. Unday voqealardan biri "YAsha, SHo'ro!" qo'shig'ini kuylagani va Leningradda o'qishini aytgani uchun o'g'li Umidni Xurrambek o'limga hukm etishidek dahshatli manzara hisoblanadi. Bu manzarada Xurrambek tomoshabinga barcha yovuzlarning yovuzidek bo'lib ko'rinadi va nimasi bilandir N.V.Gogol qissasidagi Taras Bulbani eslatadi. Qissada balog'at Yoshidagi Andrey bir polyak qizi deb, dushman tomoniga o'tib ketgani, ya'ni vataniga xiyonat qilgani uchun otasi Taras Bulba uni o'limga hukm etadi va kitobxon buni yovuzlik deb emas, balki qonuniy intihodek bir narsa deb tushunadi. Xurrambekning hali balog'atga etmagan go'daklarni va o'z norasida farzandini o'limga yuborishi esa favqulodda yovuzlikning timsoli bo'lib ko'rinadi. SHunda ham Xurrambek bu harakatini sovuqqonlik bilan e'tiqodiga sodiqlikning natijasi deb sharhlaydi va Umidni o'ldirmay kelgan qassobga shunday deydi: "Qassob, nega buni tirik qo'yding? Aytgan edim-ku, jo'ra... He, cho'loq! Kimga bola shirin emas? Men ham otaman, axir... Ammo boladan ham aziz narsalar bor-ku olamda?... Vatan, millat... E'tiqod? Senlar bu narsalarni hech qachon tushunmaysanlar! Johillar..."

Dramaning so'nggi sahnalaridan ayon bo'lishicha, xuddi mana shu o'taketgan yovuzlik, haddan ziyod shafqatsizlik hatto yorqin e'tiqodga ega bo'lgan bosmachilarni ham oqibatda inqirozga olib kelgan sabablardan hisoblanadi. Demak, Xurrambekning fojiasi, muqarrar mag'lubiyati, birinchi tomondan, uni qurshagan sharoitning mahsuli bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'zidagi nomaqbul, salbiy omillarning ham samarasi hisoblanadi. Faqat biz bu umumlashmaga to'liq ishonishimiz uchun dramaning ayrim o'rinlarida dalillar kamroqdek ko'rinadi. CHunonchi, Xurrambekning o'z o'g'lini o'limga yuborishi yovuzligining yaqqol timsoli bo'lsa-da, qahramon qalbida mazkur hukmning tug'ilishi uchun yana qandaydir qo'shimcha dalillar zarurdek tuyuladi. Deyarli hech bir harakat qilmay, faqat e'tiqodiga zid gaplar aytgani uchun Umidni Xurrambek o'limga yuborishiga ishonish qiyin. Bunga to'liq ishonch tug'ilishi uchun Umid va yonidagi bolalar Xurrambekka qarshi yoki uning e'tiqodiga zid bo'lgan qandaydir jiddiyroq ish qilishi lozimdek ko'rinadi.

Hozirgi holida ham SHukur Xolmirzaevning "Qora kamar" dramasi bosmachilikning ma'naviy ildizlari haqidagi tasavvurimizni ancha boyitadi va bu

harakatning mohiyati to'g'risidagi xolis haqiqatni anglab etishimizga yordam beradi.

O'zbekiston mustaqil taraqqiyot yo'liga kirgan davrda SHukur Xolmirzaev ijodining etuklik bosqichi boshlandi. Bu davrda yozuvchi "Bulut to'sgan oy", "Bandi burgut", "Ozodlik" kabi hikoyalarini va "Dinazavr" romanini e'lon qilib, hozirgi hayotning mohiyati, murakkabliklari, ziddiyatlari, qiyinchiliklari to'g'risidagi shafqatsiz haqiqatni ifodalashga intildi. Mazkur asarlar SHukur Xolmirzaev hozirgi o'zbek adabiyotida realistik metodning hayotbaxsh an'analari, tamoyillari Yangidan tantana qilishi va ijobiy samaralar berishi yo'lida faol kurashayotgan yozuvchilardan biri darajasiga ko'tarilganligini yaqqol isbotlaydi.

S a v o l l a r

1. SH.Xolmirzaevning qaysi asari badiiy adabiyotning gumanistik mohiyati masalasi atrofida munozaralar qizib ketishiga turtki bergan?

2. SH.Xolmirzaevning "Bodom qishda gulladi" hikoyasi sarlavhasi qanday ramziy ma'noni anglatadi?

3. SH.Xolmirzaev asarlarida milliy istiqlol davri hayoti mohiyati qanday talqin etilmoqda.

4. SH.Xolmirzaevning "Qora kamar" dramasida "bosmachilik" deb atab kelingan harakatning mohiyati qanday ochilgan?

A d a b i y o t l a r

SHukur Xolmirzaev asarlari:

To'lqinlar. T., O'zadabiynashr. 1963.

O'n sakkizga kirmagan kim bor... T., "Yosh gvardiya", 1965.

Hayot abadiy. T., G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1974.

So'nggi bekat. T., "Yosh gvardiya", 1976.

Yo'llar, yo'ldoshlar. T., "Yosh gvardiya", 1984.

Bodom qishda gulladi. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.

Qil ko'prik. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984.

Og'ir tosh ko'chsa. T., "Yosh gvardiya", 1980.

SHukur Xolmirzaev ijodi haqida:

Normatov U. O'ziga xoslik sirlari. "Nasrimiz an'analari". T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.

Sanjar Sodiq. Hozirgi o'zbek adabiyoti. T., "O'zbekiston" nashriyoti, 1992.

25 – m a ' r u z a

RAUF PARFI IJODI

(2 soat)

R e j a

1. Hozirgi o'zbek poeziyasi rivojida Rauf Parfi ijodining tutgan o'rni.

2. Rauf Parfining hayot yo'li.

3. G'arb she'riyati va Rauf Parfi lirikasi.

4. Tanqid va adabiyotshunoslikda Rauf Parfi ijodining o'rganilishi.

T a y a n c h t u s h u n c h a l a r

“Toshkent viloyati”, “Yangiyo’l”, “ToshDU”, “Jurnalistika fakulteti”, “Muharrirlik”, “Noshirlik”, “Laylo”, “Tasvir”, “Sukunat”, “Karvon yo’li”, “Aksado”, “Sabr daraxti”, “Diloromning ko’zlari”, “Gamlet”, “Ona tilim”, “SHe’riyat”, “Turkiston yodi”, “Samarqand osmonida”, “YUrak”, “Inson manzaralari”, “O’zbekiston xalq shoiri”.

RAUF PARFI

(1943 yilda tug’ilgan)

Rauf Parfi hozirgi o’zbek she’riyatida hech kimga o’xshamaslikka intilayotgan, o’ziga xos ovozga ega bo’lgan va kitobxonlar e’tiborini qozongan iste’dodli shoirlardan biri hisoblanadi.

Rauf Parfi 1943 yilda Toshkent viloyatining SHo’ralisoy qishlog’ida dunyoga keldi. 1960-65-yillarda Toshkent Davlat Universitetida tahsil olgach, u jumhuriyat kino qo’mitasida, G’G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyotida ishladi. Garchi uning ilk she’rlari 50-yillarning ikkinchi yarmida paydo bo’lgan bo’lsa ham o’zi 60-yillarning o’rtalariga kelib shoir sifatida tanildi. SHundan so’ng uning “Karvon yo’li” (1968), “Aksado” (1974), “Ko’zlar” (1976), “Qaytish” (1981), “Sabr daraxti” (1986) kabi o’nlab sara she’riy to’plamlari bosilib chiqdi. “Sukunat” (1991), “Ona Turkiston” (1992), “Turkiston ruhi” (1993) hamda 2 jildlik “Saylanma” asarlari (1993) chop etildi. Agar uning birinchi jildi nazm bo’lsa, ikkinchisini nasriy va tarjima asarlari tashkil etadi. Rauf Parfi tarjimon sifatida Bayronning “Manfred”, Nozim Hikmatning “Inson manzaralari”, Karlo Kaladzening “Dengiz xayoli” kabi asarlarini o’z ona tiliga o’girdi.

Rauf Parfi “Sabr daraxti” (1986) she’riy to’plami uchun O’zbekiston YOZuvchilar uyushmasining Hamid Olimjon, 1992 yilda Xalqaro Mahmud Koshg’ariy mukofotlariga sazovor bo’lgan.

Rauf Parfi yaralari ochiq, dardli shoir. Unda xazinlik ko’p. Ora-chora marsiya ham yozib tashlaydi. Tushkunlik kayfiyati mavjud. SHoir insoniy dardlardan xoli bo’lolmaydi. Rauf Parfi shoir sifatida o’zligini to’laroq ifodalashga intiladi.

SHoir boladek quvonibgina yashay olmaydi shuning uchun: “Seni, ey g’amli ohang, tanimasdim, bilmadim oldin”, - deya xitob qiladi. Bora-bora dunyoni tanib, hayotga o’zini javobgar seza boshlagach, g’am ham ketadi, shoirning “qalbini” asrining tomiriga ulaydi.

Rauf Parfi o’zining o’ychan, g’amgin ovozini sira umidsizlik deb hisoblamaydi: “Men kuyunib sevaman netay... Men kuyunib so’zlayman”. Rauf Parfi ko’p she’rlari o’ziga va boshqalarga murosasiz, ma’naviy talabchanlik ruhida yozilgan beomon va shiddatli aybnomalardir.

U hissiyot vositasida tafakkur qiluvchi kuchli behalovat shoirdir.

SHoirda miqyosli tafakkur madaniyati, tahlil mahorati bilan yuksak ma’naviy intilishlar va teran dil birlashib ketganligiga shak-shubha yo’q.

Rauf Parfining she’riyat dunyosida o’zgacha timsol, obrazlar mavjud. Uning mohiyati, ayniqsa, shoir hayoti, ijodiy taqdiri haqidagi she’rlarida ijodkorning o’zigagina ayon, boshqalar uchun sirli-g’aroyib jarayonlar tarzida namoyon

bo'ladi. CHunonchi, "SHe'riyat" asarida g'oyat nafis san'at tabiatiga xos shunday bezovta-o'ychan satrlar bor:

Rom etmas hech narsa, sahrodir ko'ngil,
Osmonlarga faqat afsona so'zlar.
Malomat toshida ochilgan bir gul,
Dam o'tmas kular ul, dam o'tmas bo'zlar...

Ne ajabki shoir Navoiy o'zining shoir, orif, rindi, vali, darvesh, arbobu sarvar zotlarning timsoli mujassami bo'lmish lirik qahramonini majozlashtirib "Malomat bulbuli" deb atagan edi. Rauf Parfi: "SHoir, she'r aytmoqqa sen shoshma faqat Ulug' Alisherning qutlug' tilida!" kabi g'oyat mas'ul so'ziga hamisha amal qilgani holda, ustoz tashbehidan rag'bat, shoir zotining bardoshda, fidoyilikda benazir ko'nglini "Malomat toshida ochilgan bir gul" deb ta'riflaydi. YUqoridagi misralar, birinchi qarashda, she'r yaratishdek nozik, murakkab izlanish jarayonlarining ob'ektiv yo sub'ektiv sabablar bilan, ehtimol, samarasiz kechgan qiynoqlarini ifodalayotganday tuyulishi mumkin. Aslida, mungli hazin, ayni chog'da ma'ruf, isyonkorona ohangda shoir qismati biz tasavvur qilgandan ko'ra purdard holat, turli ziddiyatlardan holi emasligiga ishora bor. Garchand "Sahro ko'ngil osmonlarga faqat afsona so'zlasin" – zohiran go'yo umidsiz bir holning sababiyati sir tutilgan, misralar mohiyatida shunday haqiqat yotsa-da, shoirning asroru ruhiy iztiroblarni yonga olish yo yashirib berishi har doim oson kechavermaydi, zotan hayotda bo'lgani kabi dramatik, hatto tragik holatlar uning tabiati uchun begona emas. Bu hol "SHoir" she'rida aniq ifodalanadi:

Kimni shoir deya tan olar jahon,
Biz kimni shoir deb ataymiz bugun?..
Kimdir ul ermak deb kuylarmi nahot,
Soxta ehtiroslar chulg'armi uni?..
Kimdir ul, jafokash shu xilqat aro.
Hamnishin tutingan qora qalamga?..
Kimdir ul, g'amguzor va motamsaro
Fikr sochayotgan olamga?..

Bunday favqulodda nolon, bezovta ohangdagi satrlar orqali shoirning "Bu dunyoga... javobgarlik" (SHayxzoda) missiyasi - hayotning o'zi ilgari surayotgan umumbashariy muammolarga daxldorlik munosabati haqqoniy ifodalangan.

Alalxusus, shoir va she'riyat uchun hurriyat, vatan, millatparvarlik g'oyalari taqozo etgan kurashchan ijtimoiy dard asosiy maqsad, asl matlab emas. Uning o'zi tabiatan rubobiy – lirik ibtido – azaliy nafosatsiz, qolaversa sof insoniy, ruhiy – ma'naviy ehtiyojlarsiz yashay olmaydi. Rauf Parfining she'rlaridan birida yana shunday murakkab ruhiy holat faqat haqiqiy shoir, "o'zi yoqqan alangada yongan" (A.Oripov) chin fidoyi ijodkor iztiroblari haqqoniy ifodalangan:

Izlaysanmi senda bir panoh
Hech tinarmi bu kuy, bu og'riq?
Ehtimolki, bekordir, evoh,
O'rtanishing bu qadar bag'rim?!

O'ychan necha, tun ichra tanho
Rauf Parfi, qoldik ikkovlon...
Biz mehrga to'ymadik aslo,
Mehr, mehr istaymiz hamon.

YOki mana boshqa bir she'rini olaylik:

Rahmsiz olomon, Sizga ne kerak?
Angladim, jismimni, ruhimni bog'lar
Vahiy keldi menga, chirpandi yurak,
Aks-sado berdi muqaddas yurak.
Farog'at zirvasi. Olam – bilgisiz,
Oxiri sen kelding. Xayolga tolding.

SHoir avvalida olomonga murojaat etadi. Olam bilgisiz deya uning sirliligini, tushunib bo'lmas hodisalarga boyligini, uni qancha o'rganmang baribir bilib, anglab bo'lmasligini yo'l-yo'lakay aytib o'tadi:

Vodiy og'ushida so'zsiz, belgisiz,
Asta odimlarda ko'zdan yo'qolding.
Faqat qayga ketding, qaylarda qolding?
Oh, qanday yashayman sensiz-sevgisiz.

SHe'r kimga atalgan bo'lsa, uni bevosita sevgi timsoli deb biladi shoir:

Sohilda bir o'zim. Dengiz qorong'u,
Elkansiz kemanding ichida shubham.
Vahima shiviri, bo'g'zimda oqu,
Aqlim bir falokat sezadir mubham.

Sohil va dengiz obrazlari majoziy timsollar bo'lsa kerak.

Dengiz hayotga, sohil uning tugallanish marrasiga qiyos qilinadi. Elkansiz kema esa shamol oqimiga bo'ysunmagan inson, mavjudot yoki guruh ramzidir. Nega deganda elkanli kema odatda shamol kuchi bilan mutanosiblikka harakat qiladi. U qay tomonga etaklasa, o'sha yo'nalishda – shamol yo'nalishida ketaveradi. SHoir shu "kema"dan shubhalanadi, uning kelishidan falokat kutadi:

Ràngi o'chgàn osmon õunuk g'uldiràr,
Àchchiq chirqiràydi nomà'lum bir qush.
Và yonimdà qonli buloq guldiràr,
Àtirgullàr sening gullàring behush.

SHoirning bu ruhiyati tàbiàtidà hám o'z àksini topàdi. Uning qàlbidàgi bu jàràyon bilàn tàbiàt hodisàlari birlikdà bittà iqlimni tàshkil etàdi:

Fàryodim ichimdà. Otmà gulingni...
Otmà yolg'izlikdàn bàõtli qulingni...

YOlg'izlikni bàõt deb hisoblàr shoir. Quling deb àytdimi, demàk bu Olloh yo uning qudràtichàlik qudràtgà egà màvjudot yoõud tuyg'u yo'q:

Vàqt – Ulug' hàkàm. Ruhing uyg'onsin.
Àsriy umidim – sen. Muõtàsàr borsàn.

Vàqtgà to'õtàlàdi shoir tàkror và tàkror. Goh uni hàkàm deydi, gohidà beomon deb tà'rif etàdi:

Àyon hàqiqàtgà hàq yo'lgà boshlà,

Fursat o'tmàkdàdir, vòqt – bu beomon.

U dunyo omonàtligi bilàn birgà odàmning hám omonàtligini tà'kidlàydi:

Omonat dunyodà omonat odàm –

Vijdon shevəsi bor, mehrobi iymon

Àsl insonlärin chorlàydi bu dàm.

Vijdon shevəsi bu judà go'zàl và originàl qo'llàngàn timsoldir. Bu hám Ràuf Pàrfining boshqà she'rlàridàgi so'z qo'llàshlari kàbi hech bir shoir ijodidà uchramàgàndek tààssurot qoldiràdi. Vijdon shevəsini u mehrobi, ya'ni sàjdà qilàdigàn, boshini qo'yadigàn joyini iymon deb belgilàydi:

Fàlakkà sànychilib qolgàn ko'zim bor,

Olovlàr, chàmanlär ichrà o'zim bor.

SHe'rdà olovlàr và chàmanlär birlikdà ko'rsàtilàdi. Bu - hàytot ràng-bàràngligining ifodəsi bo'lsà keràk. Inson hàytotidà olovgà và chàmàngà qiyos qilsà àrzigudek nàrsàlär màvjud. SHoir shulàrni eslàtadi.

Ràuf Pàrfining fàlsàfiy fikrlàr, hukmlàr bilàn yo'g'rilgàn, chuqur màzmungà egà she'rlari tàlàygina. To'g'ri, hámma shoirning hám she'ridà biron-bir mà'no bo'làdi, lekin Ràuf Pàrfi boshqà shoirlàr dunyo-dunyo she'r bàg'ishlàydigàn mà'nolàrni birgina jumlagà joylày olàdi. Bu esà hámmaning hám qo'lidàn kelàvermaydi. Bu fàqat yuqori sàlohiyatli shoirgàgina õos. Uning lirikàsi hàqidà õulosà chiqàràr ekànmiz, bu she'rlàr bir qàràshdà tushunàrsiz, to'mtoq bo'lib tuyulàdi. Biroq o'zbekonà qilib àytgàndà, boshdàn do'ppini olib qo'yib mulohàzà qilinsà she'r mohiyatidà insonlàrni àsrlàr o'ylàntirguvchi hodisàlär àksi, yuksàk, shuningdek, tumàn tuyg'ulàr ifodəsi màvjudligining guvohi bo'làmiz:

Sovuq, àtrof temir. Qo'limni ochdim,

Elkàmdà chàtnàdi qàynoq qo'rg'oshin...

Vàyronà qà'ridàn ko'klàrgà qochdim –

Àrzongà oldilàr Màjnunning boshin.

S a v o l l a r

1. Rauf Parfi she'riyatida qaysi vazn yaxshiroq samaralar berdi?
2. Rauf Parfi she'riyatida g'arb modernistik poeziyasining qaysi unsurlari ko'proq uchraydi?
3. Qaysi she'riy to'plam Rauf Parfi ijodiy yo'lining etuklik bosqichi boshlanganligidan dalolat bergan edi?
4. Qaysi asar Rauf Parfining tarjimachilik sohasidagi eng jiddiy yutug'i hisoblanadi?

A d a b i y o t l a r

Rauf Parfi asarlari:

Sabr daraxti. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.

Sukunat. T., "YUlduzcha", 1989.

Aks-sado. T., "Yosh gvardiya" nashriyoti, 1970.

Turkistonni kimlar sevmaydi? "Jahon adabiyoti", 1998, № 1.

Tavba. T., "YOzuvchi", 2000.

Rauf Parfi ijodi haqida:

Akramov B. Ruhiyat musavviri. "SHarq yulduzi", 1994, № 1-2.

Akramov B. Ruhiiy xilqat timsollari. “O’zbekiston adabiyoti va san’ati” , 1998 yil 13 noyabr.

